

Könyvtár- és információ- tudomány

Általános kérdések

136/2020

SRAJBERG, Á. L. – SOKOLOVA, Ű. V.: Elektronnoe bibliotekovedenie – novaâ nauka? K postanovke voprosa. – Bibliogr. In: Nauçnye i tehničeskie biblioteki. – (2019) 12., p. 85-93.

Res. angol nyelven

Elektronikus könyvtártudomány – új tudományterület? Problémafelvetés

Elektronikus könyvtár; Információtechnológia; Könyvtártudomány; Könyvtártudományi kutatás; Terminológia

A társadalmat az elektronikus (digitális) technológiák, források és szolgáltatások rohamos fejlődése jellemzi. Az 1990-es évekig a könyvtártudomány olyan hagyományos fogalmakon alapult, mint a könyv, az állomány, a könyvtár, az olvasó stb., a digitális környezet azonban olyan paradigmaváltást hozott, ahol ezeket mind újra kell gondolni. Már a 2000-es évek elején hangsúlyozták könyvtártudományi körökben, hogy a könyvtárügynek a könyvtári-információs tevékenységen túlmenő elmélete és gyakorlata nem felel meg a digitalizáció szükséges szintjének. *A. V. Sokolov* már 2005-ben

az egyik legfontosabb kutatási témának nevezte a könyvtári informatikát. Ily módon a könyvtártudományi szakembereknek szembe kell nézniük az aktuális kérdések vizsgálatával, új módszertan, új terminológia kidolgozásával. Ide sorolható az elektronikus könyvtárak tipológiája, a digitális közegben folyó szolgáltatás szervezésének elmélete, az információkeresési eszközök integrálása a korszerű információs térbe, valamint a könyvtárvezetés elmélete a digitális gazdasági környezetben. A könyvtári folyamatok korszerűsítése mellett foglalkozni kell a digitális világban végbemenő társadalmi változásokkal is. A digitális bölcsészet népszerűségének növekedésével néhány tudós – tévesen – úgy gondolja, hogy a human tudományok a digitális eszközök és források segítségével válnak digitálissá.

Még eldöntendő kérdés, hogy a könyvtári szférában új tudományra, vagy a meglévő tudomány új fejezetére van szükség. A 2000-es években számos, a témába vágó publikáció jelent meg a szakirodalomban. *Jacsó Péter* (Hawaii Egyetem, USA) 2000-ben a *Computers in Libraries* c. folyóiratban megjelent cikke szerint az elektronikus vagy digitális könyvtártudomány a hagyományos könyvtártudomány rész-halmaza, és három fő összetevőből áll:

- digitális állományok (folyóiratok, könyvek, adatbázisok stb.);
- kiemelkedően jó keresőapparátusok, webes katalógusok, a könyvtárosok munkájához és a használóképzéshez szükséges keresőeszközök;
- képzett könyvtári-információs szakemberek, akik részt vesznek az elektronikus források és az egyszerű, de nagy teljesítményű szoftverek létrehozásában.

A mindent „elnyelő” internet és az általános digitalizáció komoly gondolkodásra készteti a kutatókat az új tudomány vagy tudományág, irányzat fejlesztéséről. Sok publikációban a „digitális” és az „elektronikus” jelzőket szinonimaként használják. Bár az elektronikus könyvtártudomány struktúrája külön kutatás tárgya, érdemes megnevezni néhány elemét:

- az elektronikus könyvtártudomány általános elmélete (terminológia, tárgy, módszertan, elvek);
- lehetséges területek: elektronikus állományszervezés, a digitális térbe integrált tájékoztató apparátusok, katalógusok, a szolgáltatások elmélete, elektronikus kommunikáció a használókkal;
- az elektronikus könyvtárügy irányítása és szervezése;
- az elektronikus könyvtártudomány és könyvtárügy története;
- az elektronikus könyvtárügy filozófiája és etikája.

Ma a tudósok legfontosabb feladata a terminológia meghatározása, továbbá a választás az „elektronikus” és a „digitális” jelzők között. A könyvtári filozófiának pedig foglalkoznia kell a robottechnológia és a mesterséges intelligencia alkalmazási lehetőségével az információgyűjtés, -feldolgozás és -szolgáltatás terén. Végezetül ide tartozik még az elektronikus könyvtártudomány helye a tudományok rendszerében: az interdiszciplinaritás elve elmélyíti a hagyományos könyvtártudomány, az informatika, a digitális és mobilkommunikáció, a digitális gazdaságtan, pedagógia, történelem stb. kapcsolatát.

A vitaindítónak szánt cikk felhívás az új tudományág részletes kidolgozására.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Lásd még 139

Terminológia

Lásd 136, 150, 205

Történet

137/2020

FLACHOWSKY, Sören – RAU, Christian: Geschichte der Deutschen Nationalbibliothek. – Bibliogr. In: Dialog mit Bibliotheken. – 31. (2019) 2., p. 40-43.

A Német Nemzeti Könyvtár története

Cenzúra története; Könyvtárpolitika; Könyvtártörténet -nemzeti; Nemzeti könyvtár

A XIX. században a nemzeti könyvtárak a nemzetállami egységesülés és a birodalmi terjeszkedés hatására fejlődtek ki. A Német Császárság 1871-es megalapítását követően egy központi könyvtár létrehozása szembement az egyes német tartományok érdekeivel, melyek védtek szuverén jogaikat a porosz dominanciával szemben. Ugyanezen okból a kötelezpéldány-rendszer sem épült ki szövetségi szinten. Csak a berlini Királyi Porosz Könyvtár (*Königlich-Preußische Bibliothek*, KPK) nemzeti könyvtárrá alakításának kudarca után írta alá a Szász Királyság, a lipcsei önkormányzat és a Német Könyvkereskedők Szövetsége (*Börsenverein der Deutschen*

Buchhändler) 1912-ben a lipcsei *Deutsche Bücherei* (DB) alapításáról szóló szerződést, melynek feladata 1913. január 1-től a Németországban és külföldön kiadott német nyelvű kiadványok gyűjtése, tárolása és rendelkezésre bocsátása volt.

A DB első igazgatója *Gustav Wahl* volt, aki az új könyvtárpületet 1916 szeptemberében nyitotta meg, de október végén távozott is. Utódja *Georg Minde-Pouet* lett, aki a nagy háború és az azt követő válság éveiben vezette a könyvtárat, és bővítette is feladatkörét. 1924-ben *Heinrich Uhlen Dahl* vette át a könyvtár vezetését, amelyet 1954-ig, haláláig irányított. Ezen évtizedek alatt a DB az egyetlen könyvtár volt, amely ingyenesen kapta a kiadványokat, emellett Németország bibliográfiai központja lett, amit az 1931-től kiadott Német Nemzeti Bibliográfia segítségével ért el. Ez azonban ütközött a KPK utódja, a Porosz Állami Könyvtár (*Preußische Staatsbibliothek*) állításával, amely szerint ők Németország „szellemi központja”. Bár a porosz könyvtár továbbra is a birodalom legnagyobb könyvtára volt, a DB berlini riválisához képest gazdasági szempontból előnyben volt az ingyenes példányok miatt, illetve egyetlen könyvtárként részesült 1918-tól birodalmi támogatásban. Emiatt egyre inkább feladatokat vállalt az állam érdekében. A nemzetiszocialista hatalomátvétel után ez a fejlemény új dimenziót kapott. A könyvtárosok szívesen működtek együtt a „feketelisták” elkészítésében, s a *Liste des schädlichen und unerwünschten Schrifttums* [Káros és nemkívánatos irodalom listája] a rezsim hatékony cenzúraeszköze lett. 1933-tól a könyvtár a Propagandaminisztérium alá tartozott. A gyarapítási osztály vezetője, *Albert Paust* nemcsak nagyszabású könyvrekvizitálást szervezett, hanem a zsákmány elosztásáért is felelős volt, ami kedvezett a DB-nek is. A könyvtár katalógusai, kartotékjegyzékei és bibliográfiai segédletei fontos bázist képeztek *Himmler* gépezetéhez, hatékony információs osztálya pedig segítette a tudományt, a kormányt, az ipart és a katonaságot. Nyomasztó példája ennek a „Zsidó bibliográfia”, amely szorosan kapcsolódott a zsidók kulturális életből való kirekesztéséhez.

A II. világháború európai lezárása, a német kapituláció nem jelentett „nulladik órát” a DB számára. A könyvtár a szovjet megszállási övezetbe (később az NDK-ba) „került”, és gyorsan fel tudta építeni nemzeti könyvtári státuszát szovjet segítséggel. Az alapvető feladatok folytatása volt a cél, kiegészítve azzal, hogy az intézmény támogassa a szovjethatalom kulturális igényét (például a *Listen der auszusondernden Literatur* [A kivonandó irodalom jegyzékei] kiadá-

sával). Ennek ellenére alig változott a mindennapi munka. Az NDK-irodalom népszerűsítésére szánt „ajánlott bibliográfiák” szerkesztése révén a DB ismét hatékony állami szolgáltató lett. Az ideiglenes igazgató a DB régi munkatársa, *Curt Fleischhack* lett, aki 1955 és 1961 között irányította a könyvtárat. *Helmut Röttsch* volt az első állampárttag igazgató, aki 1955-től az Állambiztonsági Minisztérium nem hivatalos alkalmazottja volt, kölcsönös előnyöket biztosítva a felek számára. Az 1960-as években a szovjet modelleknek az NDK tudományos könyvtári rendszerében történő átvételére irányuló kísérletek lezárultak, és a DB egyre inkább nyitott a Nyugat felé, ahol a számítógépek használatának új lehetőségeivel foglalkoztak. A DB, amely 1960 óta volt az IFLA tagja, terveket készített a számítástechnika integrálására, ám röviddel a berlini fal leomlása előtt a keletnémet nemzeti könyvtár technológiai szempontból messze elmaradt a nemzetközi szinttől.

A Frankfurt am Main-i *Die Deutsche Bibliothek* (DDB), amelyet 1946-ban alapítottak az amerikai megszállók segítségével, egyre inkább a nyugatnémet nemzeti könyvtár szerepét öltötte magára. Fejlődése a DB-éhez hasonlított. Már 1952-ben átadták egy alapítványnak, amelyet a szövetségi kormány, Hessen állam, Frankfurt am Main városa és az 1948-ban újjáalakult *Börsenverein des Deutschen Buchhandels* támogatott. Az első igazgató, *Hanns-Wilhelm Eppelsheimer* 1950-ben vállalta az első nemzeti könyvtári feladatokat, melyek a lipcsei könyvtár mint potenciális kommunista intézmény befolyásának ellensúlyozására irányultak. Ennek ellenére a könyvtár évekig ideiglenes maradt; az egyes tartományok ellenálltak annak, hogy szövetségi intézmény legyen. A nyugatnémet kiadók többségét nem lehetett rávenni arra, hogy abbahagyják a lipcsei beszállítást, mert féltek értékesítési piacaik és a kelet-európai kapcsolatok elvesztésétől. Csak az 1969-es német könyvtári törvény vetett véget az intézményt övező konfliktusoknak. Második igazgatója, *Kurt Köster* vezetése alatt kidolgozták és végrehajtották a számítástechnika mindennapi könyvtári munkába történő integrálását, ami növelte a DDB nemzetközi presztízsét. Ezt a fejlesztést *Günther Pflug* és *Klaus-Dieter Lehmann* vezetésével folytatták.

A két könyvtár 1990. évi egyesülése kevésbé hozta össze a két összetartozó, de különböző intézményi kultúrát és nemzeti könyvtári koncepciót képviselő intézményt: Lipcsében a majdnem 80 éves hagyományra, Frankfurtban a digitálisan hálózatba kapcsolt jövőre hivatkoztak. Mindkét könyvtár nemcsak ver-

senytársként találkozott a hidegháború alatt, hanem az idő múlásával egyre intenzívebb együttműködést is kifejlesztett. Számos lipcsei könyvtáros azonban az egyesülést munkája elvesztéseként élte meg. Ennek ellenére a „két testvér egy fedél alatt” együtt növekedett az idő múltával. 2006-ban a Német Nemzeti Könyvtárról (*Deutsche Nationalbibliothek*) szóló törvény az új intézménynévvel új fejezetet nyitott a német nemzeti könyvtár(ak) közel százéves történetében.

(Murányi Lajos)

138/2020

VLASÁK, Rudolf: Československá soustava VTEI a listopad '89 In: Čtenář. – 71. (2019) 11., p. 387-390.

A csehszlovák tudományos és műszaki tájékoztatási rendszer '89 előtt

Információtechnológia; Könyvtárügy története; Kutatás információellátása; Nemzeti tájékoztatási rendszer; Számítógépesítés; Tájékoztatás -műszaki; Tájékoztatási hálózat; Termelés információellátása

Csehszlovákiában az 1968-as megtorlásokat követően a VTEI-t (a Csehszlovák Tudományos, Műszaki és Gazdasági Információs Rendszert) főként a politikailag perifériára került, nyugatos orientációjú tudósok hozták létre az ún. kemény tudományágak területén. A bársonyos forradalom előtt a szocialista blokk országainak nyugati információkhoz való hozzáférést a szovjet rezsim erősen korlátozta. A nyugati adatbázisokhoz való hozzáférésre kizárólag a Moszkvában található VNIIPAS munkahelyein volt lehetőség. A szocialista országok számos szovjet adatbázishoz hozzáférést kaptak a VINITI (Össz-oroszországi Tudományos-Műszaki Információs Intézet) információs központon keresztül, amely referáló folyóirattal lefedte a műszaki és természettudományi ágakat, majd a '80-as évektől mágnesszalagon is elérhetővé tette az információkat.

Az ágazati hierarchikus rendszer a VTEI irányítása alá tartozott, néhány speciális információs központtal, intézménnyel együtt. Kiemelt szerepet töltött be a Tudományos, Műszaki és Gazdasági Információs Központ (ÚVTEI), országos szinten mintegy 600 munkatárssal. A '70-es és '80-as években Központi Technológiai Bázis (ÚTZ) néven a legkorszerűbb technikai és telekommunikációs eszközökkel felszerelt központot hozták létre, amely kiszolgálóként

országosan biztosította a számítógépes feldolgozást és információközvetítést, elsősorban a műszaki tudományok, az orvostudomány, a kémia, a mezőgazdaság és további reál tudományok számára. Ez tette lehetővé a nyugati adatbázisokból származó növekvő mennyiségű információk begyűjtését, amelyek heti vagy havi frissítéssel érkeztek; az adatbázisok összesítve évente közel 2 millió tétellel gyarapodtak. Az SDI szolgáltatás mellett a felhasználók az online elérhető amerikai, svájci és német adatbázisokban évente mintegy 500 keresést folytattak. Csehszlovákiában ekkor még mindez csodaszámba ment: a népszerűbb tudományterületeken néhány száz, legfeljebb ezer profilt működtettek. Az adatbázisok futtatását két központi számítógép (EC 1055 és Siemens 7750) végezte napi két műszakban. A technikai nehézségeket fokozta a számítástechnikai eszközökre kivetett nyugati embargó is. A korabeli számítógépek külső memóriája hat lemezen 100 megabájt tárolását tette lehetővé, a rendszer gyenge pontjai emellett a használói oldalról is jelentkeztek az adatátviteli kapacitások hiánya miatt. A csehszlovák adatbáziscentrum a legjobb korszakában (1986 és 1989 között) is csupán 340 regisztrált felhasználóval rendelkezett. A kiemelt ágazatokban a használatot az állam finanszírozta.

A rendszerváltást követően, a tervgazdálkodás megszüntetésével az állami fenntartású VTEI rendszer léte is megkérdőjeleződött. A VTEI és központjai Csehországban átalakultak Nemzeti Információs Központtá, majd 1997-ben megszűntek. A helyükön piaci alapon működő műszaki-információs szolgáltatók jöttek létre (pl. *Medistyl*, *Albertina icome*). A korábban ideológiailag korlátozott felsőoktatásban az adatbázisokhoz való (előfizetett) hozzáférés szabaddá vált.

A VTEI rendszer és a könyvtárak viszonylatában is fordulópontot jelentett a bársonyos forradalom. A természettudományi-műszaki könyvtárak az 1970-es évektől sokszor valamelyik kutató- vagy tájékoztatási központ részeként működtek, gyakran át is nevezték őket „információs központtá”, ám a VTEI a rendszerváltás után az emberek szemében az államszocializmus örökségét jelképezte, a hangsúly pedig a könyvtárakra került, amit bizonyos esetekben a „könyvtár-rá” való visszanevezés – egyúttal fenntartóváltás és a munkatársak fizetésének csökkenése – is kísért. (Pl. a prágai Orvostudományi Információs Intézetből ismét Nemzeti Orvosi Könyvtár lett.)

A rendszerváltással nemcsak az ideológiai teher alól szabadultak fel a könyvtárak, hanem megkezdődött korszerű számítástechnikai felszerelésük is. Főként

a nyilvános könyvtárakban indult meg gyorsan és látványosan a fejlődés, a gépesítés. A PC-k mellett hamarosan megjelentek a külföldi és hazai integrált rendszerek, amelyek lehetővé tették a gépi és később az automatikus kölcsönzést. A '90-es években az internet elérése az online katalógusok és bibliográfiai adatbázisok hazai és nemzetközi egyesítését is lehetővé tette.

Harminc évvel a rendszerváltás után immár nemcsak a „kemény”, hanem a „puha” tudományok is rendelkeznek korszerű információs rendszerekkel. Számos könyvtár fizikai terei is megújultak, a könyvtárak pedig a hazai és nemzetközi információforrások kapuivá váltak. A VTEI egykori információkeresési és -elemzési szakembergárdája helyett ma már kevesebb szolgáltatás áll a kutatói közösség rendelkezésére, ám ezek igyekeznek növelni hatékonyságukat.

(Prókai Margit)

Lásd még 205

Kutatás

139/2020

KAMPMANN, Inga – HÄHNLEIN, Inka – PIRNAY-DUMMER, Pablo: Automatisierte Modellierung von akademischen Wissensdomänen als Methode zum innovativen Wissensmanagement. – Bibliogr. In: Information Wissenschaft und Praxis. – 71. (2020) 1., p. 28-38.

Res. angol és francia nyelven

A tudományos kutatási területek automatikus modellezése mint az innovatív tudásmenedzsment módszere

Adatfeldolgozás; Információszerzés; Kutatás információellátása; Tudományos kutatás

A gyorsan változó tartalmú tudományos kutatási területek modellezése a nagy ráfordítások, az állandó adaptációk és a hatalmas adathalmaz miatt kihívást jelent. Ez a cikk egy új, episztemológiai megközelítést mutat be a tudományterület-modellezéshez, amely az emberi mentális modellezés elméletén alapul, és lehetővé teszi az állandó változásnak kitett tudományterületek ábrázolását. A tudományterület-modellezés e változata új módszerekkel gazdagítja a tudásmodellezés (*knowledge engineering*) meglévő technológiai spektrumát, és áthidalja a gépi tudásfeldolgozás és az emberi használat közötti elméleti

űrt. Az emberi tudást az információk kontextusfüggő hálózatba szervezése jellemzi. Ezek a hálózatok asszociatív természetűek. Az emberi tudás ezen alapvető funkcionalitásának megfelelően elemzi a validált T-MITOCAR (*Text Model Inspection Trace of Concepts and Relations*) szövegelemző program a szövegben rejlő szemantikus tudásstruktúrákat számítógépes nyelvészeti eszközökkel, és alkot belőlük kapcsolati hálókat (a tudás térképeit). Az eredményként létrejövő tudástérképek megjelenésükben az elmetérképhez (*mindmap*) hasonlítanak. A cél az emberi tudás adekvát újra-reprezentációjának előállítása szöveg alapján. Második lépésben a módszerek segítségével teljes szövegtörzsek egy tudományterület térképévé aggregálhatók. Ezekkel a technológiákkal egy teljes tudományos kutatási terület automatikusan tudástérképként ábrázolható. Az ilyen tudományterületi modelleket innovatív információ- és tudásmenedzsment-eszközként alkalmazhatják a gyakran változó tudományterületekkel foglalkozó intézmények, mint például az egyetemek és a szakinformációs szolgálatok. A módszerek lehetővé teszik a könyvtárak számára például különböző szövegtörzsekből tudástérképek automatikus előállítását, ezek összehasonlítását és az alapot képező tudományterületek tartalmi átfedéseinek azonosítását. A tudományterületek változásai áttekinthető módon elemezhetők, és a fent leírtak alapján szakirodalmi ajánlás is készíthető.

(Autoref.)

Lásd még 136

Tudománymetria, bibliometria

Lásd 165, 179, 204

Információszerzés (information management)

140/2020

SHROPSHIRE, Sandra – SEMENZA, Jenny Lynne – KOURY, Regina: Knowledge management in practice in academic libraries. – Bibliogr. In: IFLA journal. – 46. (2020) 1., p. 25-33.

Res. arab, francia, kínai, német, orosz és spanyol nyelven

A tudásmenedzsment gyakorlata a felsőoktatási könyvtárakban

Felsőoktatási könyvtár; Információszerzés; Kommunikáció -személyzetén belül; Munkafolyamat; Munkaszervezet; Tervezés; Vezetés

A tudásmenedzsmentet a sokan a XXI. századi szervezetmenedzsment sarokkövének tartják, hiszen az intézményi tudás – amely a dolgozók egyéni tudásának, a hálózatoknak, a munkafolyamatoknak és a kapcsolatoknak az összessége – egy szervezet egyik legfőbb „tőkéjének” számít. A tudásmenedzsment meghatározására a szakirodalomban több példát is találunk; könyvtári kontextusban a tudásalapú gyakorlati megoldások hatékony alkalmazását jelenti a tudásforrások felhasználására egy-egy intézmény fejlesztése érdekében.

A tudásmenedzsment módszereinek alkalmazásához a vezetőknek a következő területeken kell megfelelő készségekkel rendelkezniük: interperszonális kommunikáció, általános menedzsment, információmenedzsment, információtechnológia, stratégiai gondolkodás, íráskészség, tanulás, prezentációkészítés, nyitottság és a kritikára való reagálás. E kompetenciákra építve a tudásmenedzsmenttel kapcsolatos tevékenységek a következőkre irányulhatnak: szervezetfejlesztés, az intézmény küldetéséhez való alkalmazkodás, a tudás dokumentálása és megosztása, többszintű kommunikáció, folyamatos tervezés és értékelés. A tudásmenedzsment alapelveit és módszereit használva a könyvtári vezetők képesek javítani intézményük teljesítményét, azáltal, hogy megértik a felmerülő nehézségeket, meghatározzák a teendőket, meghozzák a szükséges döntéseket, majd megoldják a problémákat.

A tudásmenedzsment felsőoktatási könyvtári alkalmazását a cikk két, hasonló nagyságú könyvtár, a Rutgers Egyetem–Camden Paul Robeson Könyvtára és az Idaho Állami Egyetem Eli M. Oboler Könyvtára példáin mutatja be. Az Eli M. Oboler Könyvtár önálló egység az egyetem szervezetében, a Paul Robeson Könyvtár ugyanakkor a Rutgers Egyetem Könyvtárában a két nagyobb részleg egyike – részben önállóan működik, részben központi irányítás alá tartozik.

A tudásmenedzsment módszerei jól felhasználhatók, amikor változások vagy előre nem látott események következnek be, illetve a módszerek proaktív használata is elképzelhető. A cikkben röviden a következő példák szerepelnek: az integrált rendszer lecserélésének tapasztalatai (mindkét könyvtárban); létszámcsoökkentés (Eli M. Oboler Könyvtár), az olvasó- és tájékoztató szolgálat átszervezése (Paul Robeson Könyvtár); stratégiai tervezés (Eli M. Oboler Könyvtár); használók képzése (Eli M. Oboler Könyvtár); új munkatársak betanítása (mindkét intézményben); a munkatársak éves értékelése (mindkét könyvtárban). A tudásmenedzsment a tapasztalatok szerint hatékonyan bizonyult a változások kezelésében és a napi munkában egyaránt. A cikkben ismertetett gyakorlati alkalmazások a következő három terület köré csoportosultak:

1. kommunikáció: formális kommunikáció (e-mail, megbeszélések) és informális kommunikáció (eseti megbeszélések, kiscsoportos konzultációk), korszerű módszerek (kétoldalú kommunikáció, csapatok összeállítása, a feladatok megosztása, audiovizuális és felhőalapú technológiák, visszacsatolás külső csoportoktól);
2. oktatás (sokoldalú képzés több feladatkörre – *cross-training*, valamint a tapasztalt munkatársak tevékenységének személyes követése – *job shadowing*);
3. a tudásanyag dokumentálása és megőrzése (projektmenedzsment-szoftverek, felhőalapú szoftverek, dokumentációs alapelvek).

A tudásmenedzsment elvei és gyakorlati megoldásai jól használhatók az olyan szolgáltató intézmények menedzselésében, melyek elsődleges értékeit maguk az ott dolgozó emberek jelentik.

(Hegyközi Ilona)

Lásd még 139, 180

Könyvtár- és tájékoztatásügy

Általános kérdések

141/2020

CORRADO, Edward M.: Libraries and protecting patron privacy. – Bibliogr. In: Technical services quarterly. – 37. (2020) 1., p. 44-54.

A személyes adatok védelme és a könyvtárak

Adatvédelem; Használó; Használók képzése; Információtechnológia; Jogi kérdések -könyvtárban; Könyvtárosetika

A legtöbb könyvtárszakmai szervezet etikai kódexe szerint a személyiségi jogok védelme alapvető feladata a könyvtári-információs szféra intézményeinek, elegendő megemlíteni az IFLA állásfoglalását a magánszféra (*privacy*) tiszteletben tartásáról a könyvtári környezetben, összefüggésben a szólás- és információs szabadsággal (<https://www.ifla.org/publications/node/10056>). A legnagyobb kihívást azonban a gyakorlat jelenti: könnyebb beszélni az adatvédelemtől, mint aktívan tenni az érdekében.

A tudományos és egyéb jellegű információk egyre nagyobb arányban jelennek meg online, gyakran különböző szolgáltatók licencei által megszabott feltételekkel, amely tényező miatt a könyvtáraknak a korábbinál kevesebb közvetlen hatásuk van használók személyes adatainak sorsára. Egy másik tényező a fenntartó által kért használati statisztika, ami viszont a könyvtárak számára is alapvető a minőségbiztosítás és teljesítményértékelés szempontjából. Egy harmadik tényező a könyvtárak és a személyes adatok viszonyában az, hogy a használók adatai segíthetik hatékonyabb rendszerek kialakítását a leginkább releváns információforrások kiválasztása érdekében. Az olvasói adatok példának okáért az olyan használói kérdések megválaszolásában is elengedhetetlenek, mint egy korábban kölcsönzött könyv megkeresése. Több jogszabály is foglalkozik a személyes adatok védelmével. Az Európai Unióban az általános adatvédelmi rendelet (GDPR), Kaliforniában a *California Consumer Privacy Act* (CCPA) hatályos, de az Egyesült Államokban és Kanadában külön szabályozás van érvényben a diákok vagy a betegek személyes adatainak kezelésére, ami a kapcsolódó területek

könyvtáaira is vonatkozik. Ráadásul a jogszabályok államonként is változhatnak, sőt, a személyes adat definíciója is eltérő lehet (pl. az e-mail-cím nem feltétlenül számít mindenütt személyes adatnak).

A személyes adatok védelmét a könyvtárak öt lépésben kezdhetik meg a gyakorlatban: 1. erős jelszavak használatának ösztönzése; 2. oktatás a biztonságos online szöveges és telefonos kommunikációra; 3. rendszeres szoftverfrissítés és a *Flash*-bővítmények eltávolítása; 4. online anonimitás a *Tor* böngésző használatával; 5. HTTPS-protokoll használatát minden digitális könyvtári szolgáltatás esetében. A könyvtáraknak mérlegelniük kell harmadik fél szoftvereinek (például a *Google Analytics*-nek) a használatát olvasók adatkezelése során, mivel a személyes adatok továbbadása az informatikai szolgáltató részére adatvédelmi szempontból aggályos.

Licenszerződések kötések a könyvtárosoknak alaposan meg kell ismerniük, milyen feltételek járulnak a szolgáltatáshoz, és ajánlatos kritikus szemmel kideríteni, a szolgáltató milyen adatokat kíván gyűjteni és miért. Az esetleges kérdések tisztázására érdemes jogi segítséget is igénybe venni. Komoly megkötést jelenthet természetesen a tartalom iránti használói igény, hiszen igen gyakori, hogy más szolgáltatónál nem elérhető a kívánt információ. Elfogadhatatlan licencfeltételek esetén le kell mondani a szóban forgó termékről, esetleg nyomtatott formában kell azt beszerezni.

Az átláthatóság kulcsfontosságú az adatkezelésben: pontosan fel kell tüntetni, milyen adatokat gyűjtenek, használnak fel és osztanak meg a különböző szolgáltató platformok. Érdemes világos, jól értelmezhető adatvédelmi tájékoztatót is közzélni a vonatkozó könyvtári weboldalakon. (A könyvtárnak a hatályos jogszabályok betartása mellett mindig a fenntartó adatvédelmi és -kezelési irányelveit kell követnie és adoptálnia.) Lényeges, hogy a könyvtárosok pontosan értsék, milyen adatokat és hogyan gyűjt és kezel a számukra konfigurált platform, és ki fér hozzá a személyes adatokhoz. Az adatgyűjtést a feltétlenül szükséges adatokra kell korlátozni, a „jó lesz valamire” hozzáállás kerülendő. Így például a felsőoktatási könyvtárakban a lakcím nyilvántartása felesleges, adott esetben ki lehet kérni az adatot a központi egyetemi nyilvántartásból. (Kibervédelmi

szempontból is egyszerűbb kevesebb adat biztosítását megoldani.) Az adattárolás időtartamát is meg kell fontolni, és elévüléskor az adatok megsemmisítéséről megfelelően gondoskodni kell (pl. a *NIST 800–88* és a *DoD 5220.22-M* adatmegsemmisítő szabványok alkalmazásával). Az adatgyűjtést alapértelmezetten elfogadó vagy elutasító (*opt-in / opt-out*) eljárásrendek megválasztása egyedi elbírálást kívánhat.

Veszélyt jelenthet a személyes adatvédelemre a könyvtári közösségimédia-felületek felelőtlen használata és a hálózati eszközök adattárolása is. A vezeték nélküli hozzáférési pontok és a routerek is gyűjthetnek információkat, ha nincsenek megfelelően beállítva, nem is beszélve az internetszolgáltatókról. (A domainnevek és az IP-címek szerveroldali beállításai is lehetnek adatvédelmi szempontból agyályos megoldások.)

Nyilvánvaló, hogy a digitális korban az adatvédelem nehezebb, mint valaha, de a könyvtáraknak lehetőségeikhez mérten törekedniük kell használóik adatainak megfelelő védelmére.

(Bódog András)

Lásd még 173, 191

Nemzetközi könyvtárügy

Lásd 145, 155, 156, 201

Nemzeti könyvtárügy

142/2020

CLEMENS, Annika: Digitala utlån ökar kraftigt In: Biblioteksbladet. – 105. (2020) 4., p. 8.

Jelentősen nő Svédországban a digitális kölcsönzés mennyisége

Állomány használata; Általános helyzetkép; Elektronikus dokumentum; Kölcsönzés; Könyvtárügy; Statisztika

A Svéd Nemzeti Könyvtár által gondozott országos statisztikák szerint 2019-ben meredeken nőtt a digitális kölcsönzés mennyisége a közkönyvtárakban. Az e-könyvek letöltése 14%-os növekedést mutatott: minden egyes svéd polgárra átlagosan 8,4 kölcsönzött e-médium jutott. 2,4 millió e-könyvpéldányt

kölcsönöztek összesen a közkönyvtári rendszerben – az e-könyvek kölcsönzése 6%-kal nőtt –, ez a forgalom viszont csupán az összes kölcsönzés 6,5%-át tette ki! A közkönyvtárakban az e-könyvcímek száma 10%-kal, a streamingalapon megtekinthető filmek száma 122%-kal nőtt. Az elmúlt tíz évben a könyvek, filmek és egyéb fizikai hordozókon megjelenő dokumentumtípusok állománya mintegy 20%-kal csökkent. A közkönyvtárakban visszaesett a személyes látogatások száma, viszont – az e-dokumentumok fokozott használata mellett – a fizikai térben a könyvtárosokhoz intézett kérdések száma emelkedett, ami jól mutatja a könyvtár mint közösségi információs tér társadalmi jelentőségét. Az óvodákban, illetve sportlétesítményekben kialakított fiókkönyvtárak különösen népszerűek. Az iskolai könyvtárak száma emelkedik, ám a közkönyvtárak száma fokozatosan csökken, az ezredforduló óta mintegy 25%-kal apadt. 2015-ben még csak 53 kistérségben lehetett találni hosszabbított nyitvatartási idejű könyvtárakat, 2019-ben országos szinten már a kistérségek felében volt elérhető ilyen intézmény. 31 kistérségben ellenben nincs olyan könyvtár, amely hétköznap 18 óra után, illetve hétvégén nyitva tartana. Összességében azonban a nyitvatartási napok száma évről évre nő.

A felsőoktatási könyvtárakban a digitális előfizetéses források (könyvek, folyóiratok) használatának mintegy 10%-os növekedése volt megfigyelhető. Kérdéses azonban, hogy ez a trend az *Elsevier* kiadói konszernnel kötött szerződés felbontása után is tovább érvényesül-e majd 2020-ban. Az e-médiumokra irányuló keresések, illetve letöltések összesített mennyisége a felsőoktatási szektorban 129 millió volt. Ezekben az intézményekben a fizikai hordozón megjelent dokumentumok száma mintegy 3 millióval lett kevesebb 2015 óta, míg 2019-ben 15,7 millió e-cím volt elérhető az ország egyetemi könyvtáraiban. 2019-ben a felsőoktatási könyvtáraknak összesen 12,6 millió látogatójuk volt. Ez a szám stagnálást mutat, a korábbi években viszont a látogatottság terén enyhe csökkenés volt tapasztalható a növekvő hallgatói létszám ellenére.

Végezetül a 2019-es statisztikai adatokból kiemelhető, hogy a könyvtári szférában 9527 embert foglalkoztattak, ebből 8117 főt teljes munkaidőben.

(Németh Márton)

Lásd még 137, 138, 144, 148, 152, 157, 158, 173, 184

Központi szolgáltatások

Lásd 145, 196

Együttműködés

143/2020

STRAUB, Esther – MÜLLER, Alexandra – TSCHANDER, Ladina: ALPZUG : was Kühe mit Bibliotheken zu tun haben. – Bibliogr. In: ABI-Technik. – 40. (2020) 1., p. 52-59. Res. angol nyelven

ALPZUG: mi köze a teheneknek a könyvtárakhoz?

Együttműködés -regionális; Felsőoktatási könyvtár; Integrált gépi rendszer; Regionális könyvtár; Szoftverválasztás

A Zürichi Egyetem (*Universität Zürich*, UZH) könyvtárai és Zürich központi könyvtára (*Zentralbibliothek Zürich*, ZB) eldöntötték, hogy egy új könyvtári rendszer, az *Alma* bevezetésével (valamint a *Primo VE* discovery eszköz megvásárlásával) közös útra lépnek, és az ALPZUG nevű projekt keretében együttműködésük a jövőben intenzívebb lesz: a munkafolyamatokat optimalizálják, és így új szolgáltatásokat tudnak nyújtani mind a Zürichi Egyetem polgárai, mind Zürich város és kanton olvasói számára a Svájci Könyvtári Szolgáltatások Platform (*Swiss Library Service Platform*, SLSP) országos könyvtári platformon keresztül.

A hároméves együttműködési projekt 2018 augusztusában indult. Az ALPZUG egy betűszó, feloldása (*Alma Primo ZB UZH gemeinsam*) a nagy közkönyvtár és az egyetemi könyvtári szervezet szoros együttműködését hangsúlyozza. A projekt logója is a regionális identitást domborítja ki: két tehenet ábrázol a havasi legelőn, alattuk az ALPZUG felirattal. Mind az UZH, mind a ZB fenntartója Zürich kanton. Adottságaik azonban teljesen eltérőek: a ZB hagyományokban gazdag szervezet egy telephellyel és szakrészlegekkel; ellátja a várost, a kantont és az egyetemet is. Az UZH könyvtárai 37 szervezeti egységben, a kutatással szoros kapcsolatban működnek, és nincs közös stratégiájuk. 25 könyvtár a filozófiai karhoz tartozik, ezenkívül van teológiai, jogi, állatorvosi és 2 közgazdaságtudományi kari könyvtár is. A matematikai-természettudományi és az orvostudományi kar információigényeit nagyrészt a központi

könyvtár szolgálja ki. Utóbbi az online katalógus bevezetése óta központi feladatokat lát el (digitálizálás, nyílt hozzáférésű publikálás támogatása, tanulóter biztosítása stb.), illetve az e-könyvtárat a ZB-vel közösen gondozza. Az UZH és a ZB szorosabb együttműködése révén nőtt a hatékonyság, javult a teljesítmény, de gondot jelentett a két önálló szervezet technikai összekapcsolása.

Az SLSP projekt előkészületei során, 2015–2017-ben az UZH és a ZB egyaránt tevékenyen részt vett a munkálatokban. Volt gyakorlatuk a könyvtári rendszerekben: az UZH könyvtárait 2013-ban integrálták a svájci NEBIS-be (*Netzwerk von Bibliotheken und Informationsstellen in der Schweiz*), a ZB kezdettől fogva benne volt a hálózatban.

Az SLSP koncepciója többszintű platformot biztosít: a legtágabb kör az *Alma*t használó könyvtárak együttműködése (*community zone*), ezt követi a közös hálózat metakatalógusa, amely közel 500 könyvtár bibliográfiai- és példanyadatait tartalmazza (*network zone*), majd ez alatt találjuk a szorosan összekapcsolódó, közös munkafolyamatokkal és adminisztratív adatokkal rendelkező könyvtárakat (*institution zone*). Ezen a szinten valósul meg az UZH és a ZB együttműködése is; 2019 és 2020 folyamán közösen a projekt 3 tesztmigrációjában vesznek részt. (A legelső szinten végezettel az egyes könyvtárak foglalnak helyet.)

A kiegyensúlyozott projektszervezet a siker záloga, ezért ügyeltek arra, hogy mindkét fél képviseltesse magát az SLSP minden területén. Projektkoordinációs módszerként a HERMES-re esett a választás. A projektet három részre bontották: a funkcionalitás, az oktatás és a szervezés kérdéseire. Mivel fontos a jól működő kommunikáció, létrehoztak egy blogot az UZH közösségi platformján, ahol minden dokumentumot elérhetővé tettek. Emellett félévente tájékoztatókat rendeztek. (A legutóbbin az *Alma* rendszer működését mutatták be.)

Az ALPZUG számára kihívást jelent az egyetemi tagkönyvtári rendszer átszervezése: a decentralizált szervezeti egységeket integrálják, és egy évvel az *Alma* bevezetése után a könyvtárosok egy szervezetben, a Zürichi Egyetemi Könyvtárban (*Universitätsbibliothek Zürich*, UBZH) fognak dolgozni. Az egyetem 2019 májusában hozott döntése nyomán 2021-re már megvalósul a tagkönyvtárak egyesítése.

A projekt jelenlegi fázisában a használói adatok migrációján (*SWITCH edu-ID*), a harmadik féltől beszerzett rendszerek integrációján (pl. automatikus

adatgazdagítás, RFID, SAP pénzügyi rendszerek), valamint az adatmigráció (tesztmigrációk) feladatain dolgoznak.

(Murányi Lajos)

Lásd még 152, 161, 178

Jogi szabályozás

144/2020

Il deposito legale regionale in Italia : stato dell'arte e risultati di una recente indagine. – Bibliogr. In: AIB studi. – 59. (2019) 3., p. 423-452.

Res. angol nyelven

A regionális kötelezpéldányok Olaszországban: helyzet-jelentés és egy közelmúltbeli felmérés eredményei

Egyesület -könyvtári -nemzeti; Felmérés; Könyvtári rendszer -országos; Könyvtári hálózat; Kötelezpéldány; Regionális könyvtár

A cikk ismerteti annak a felmérésnek az eredményeit, melyet az Olasz Könyvtáros Egyesület (AIB) könyvtárakkal és országos szolgáltatásokkal foglalkozó nemzeti bizottsága (*Commissione nazionale biblioteche e servizi nazionali*) végzett 2019 októbertől és novembere között a regionális kötelezpéldány-rendszerről – 15 évvel az utolsó primer kutatás után, amely ugyanezzel a témával foglalkozott. A regionális kötelezpéldány-szolgáltatást a 106/2004. törvény fektette le, és a 252/2006. elnöki rendelet, valamint két miniszteri rendelet (a 2007-es és a 2009-es) szabályozza. A jogszabálygyűjtés előírja, hogy minden kiadó elküldjön egy bizonyos számú példányt az általa publikált kiadványokból a kiadvállalat székhelye szerinti tartomány (*Regione*) meghatározott könyvtárainak, annak érdekében, hogy létrejöhessen az olasz kiadói termés regionális archívuma. A regionális kötelezpéldány-beszolgáltatás a kötelezpéldány-rendelkezések egyik legúttörőbb, ám leginkább kritikus és legkevésbé ismert vonatkozása. A kutatás első fázisában úgy döntöttek, hogy a könyvtárak által szolgáltatott információkat vetik alá elemzésnek, lehetővé téve, hogy képet kapjanak az olaszországi regionális kötelezpéldányokat őrző könyvtárak helyzetéről, amely 2009 óta részben változásokon ment át. A kutatás második fázisában egy online kérdőívvel keresték meg a regionális kötelezpéldányokat gyűj-

tő könyvtárakat, amely kilenc kérdésre tagozódott – ezek mindegyikéhez három zárt válaszlehetőség tartozott, valamint kommentárt is lehetett írni hozzájuk. A felmérés, amely kedvező részvételi arányt ért el (62%), a múltbeli helyzettel nem sokban eltérő összképet mutatott, kiemelve elsősorban a raktári helyhiány, az elégtelen személyzet, a forráshiány és a helyi gyakorlatoktól való erős függés problémáit. A kérdőívre érkezett némely válasz mindazonáltal biztató: a kiadványok egy bizonyos rendszerességgel megérkeznek; a regionális kötelezpéldány-rendeletet olyan kötelezettségként értékelik, amelynek pozitív vonatkozásai is vannak; valamint történnek ellenőrzések a teljesítését illetően. Felmerül emellett annak a fontossága is, hogy hozzanak létre egy egyesített adatbázist a kiadványokból, amely megkönnyítheti a kötelezpéldány-rendelet végrehajtását, és kiindulópontot jelenthet a jövőbeli szinergiák számára.

(Autoref.)

145/2020

VALKO, Juraj: Portál obchodne nedostupných diel : sprístupňovanie kultúrnych objektov na digitálnom jednotnom trhu. – Bibliogr. In: Knižnica. – 21. (2020) 1., p. 13-17.

Res. angol nyelven

A kereskedelmi forgalomban nem kapható művek portálja: a kulturális objektumok hozzáférhetősége az európai digitális egységes piacon

Digitalizálás; Elektronikus dokumentum; Hozzáférhetőség; Központi szolgáltatások; Portál; Szerzői jog

Mint ahogy *Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/790 irányelve a digitális egységes piacon a szerzői és szomszédos jogokról* lefektette, az Európai Unió Szellemi Tulajdoni Hivatala (EUIPO) a felelős a kereskedelmi forgalomban nem kapható művek számára fenntartott nyilvános egységes online portál létrehozásáért és kezeléséért. A portál elsődleges célja az lesz, hogy elérhető információkkal szolgáljon azon kereskedelmi forgalomban nem kapható művekről, amelyek felhasználhatók az irányelvben bevezetett új mechanizmusok szerint, valamint a jelenlegi és jövőbeni használatról. A portál megkönnyítené a jogtulajdonosoknak a mechanizmusokból történő visszalépést is. A cikk ismerteti a portál néhány kulcskövetelményét, biztosítani kívánja a szükséges információkat az érdekeltek és a főbb funkciók tekintetében,

ezenfelül a digitális objektumok online elérhetőségét, a digitális objektumok online elérhetőségének szerzői jogi vonatkozásaira összpontosít.

(Autoref.)

Lásd még 173, 203

Könyvtárosi hivatás

146/2020

HENDERSON, Margaret: Why you need soft and non-technical skills for successful data librarianship. – Bibliogr. In: Journal of eScience Librarianship. – 9. (2020) 1., e1183.

Miért van szüksége a sikeres adatkönyvtárosnak puha és nem-technikai készségekre?

Adatfeldolgozás; Felsőoktatási könyvtár; Kommunikáció-használókkal; Könyvtárosi hivatás; Kutatás információellátása; Tudományos és szakkönyvtárak

Számos kurzus létezik a kutatási adatok kezelésének (*research data management*) elsajátítására a könyvtárosok és a kutatók számára. Ám a technikai ismeretek mellett figyelmet kell kapniuk a „puha”, nem technikai készségekre is. A jó adatkönyvtárosnak ugyanis az adatok életciklusában, a metaadatokban, a kódolásban és a statisztikában való jártasságon túl rendelkeznie kell tájékoztató, kapcsolatépítési és együttműködési készségekkel is. Ezt az álláshirdetések is mutatják, sőt nemcsak az adatkönyvtárosok, hanem az adattudósok készségei kapcsán is olvashatunk arról, hogy munkájuk első lépése a megfelelő kérdések feltevése.

Tájékoztatói készségeik révén a könyvtárosok jó kapcsolatokat tudnak kialakítani intézményük kutatócsoportjaival, ami lehetővé teszi kapcsolati térképek létrehozását. Ezek az adatkezelési szolgáltatások értékelésének is jó eszközei. A kapcsolatok kiépítését és a különböző szervezeti egységekkel való együttműködést elősegíti a figyelmes hallgatás képessége, amely azonban a legnehezebben elsajátítható dolgok egyike. Hasznosnak bizonyul interjúk készítésekor, de különböző, egyébként más témákkal kapcsolatos beszélgetések esetén is lehetővé teszi a könyvtárosok számára, hogy azonosítsák, mire van a használóknak szükségük. Az empátikus odafigyelés mellett jó, ha a könyvtáros újrafogalmazza a hallottakat, majd már meglévő megoldásokat javasol, egyúttal felajánlva

segítségét. Nem szabad azonban szem elől tévesztene, hogy az emberek nem igazán veszik észre, hogy mit kínál a könyvtár, amíg ténylegesen nem merül fel egy olyan probléma, amelynek megoldásához a könyvtár tud hozzájárulni, ezért célszerű, ha a könyvtárosok fenntartják marketing-aktivitásukat, és kapcsolatba lépnek az elfoglalt kutatókkal és a hallgatókkal. A kutatók számára a legfőbb gondot az adatok tárolása, megosztása és a hosszú távú hozzáférés biztosítása jelenti, amihez kevés könyvtár képes hardver-szolgáltatásokat nyújtani, ezért a könyvtárosoknak kapcsolatokat kell kialakítani az intézmény számítástechnikai szolgáltatásokat biztosító szervezeti egységével, hogy ilyen esetekben hozzájuk irányíthassák a kutatókat.

Az adatkönyvtárosoknak rendelkezniük kell az egész életen át tartó tanulás képességeivel, továbbá rugalmasnak és alkalmazkodóképesnek kell lenniük. Nem hagyhatják figyelmen kívül az adattudományi és a technikai ismereteket sem, ám nem szabad lebecsülniük azokat az ismereteket és készségeket, amelyek megkülönböztetik őket az adattudósoktól.

(Koltay Tibor)

147/2020

SAUNDERS, Laura: Core knowledge and specialized skills in academic libraries. – Bibliogr. In: College & research libraries. – 81. (2020) 2., p. 288-311.

Központi és speciális készségek a felsőoktatási könyvtárakban

Felmérés; Felsőoktatási könyvtár; Könyvtárosi hivatás; Könyvtárosképzés -felsőfokú; Személyzet

Egy, az Egyesült Államok teljes területére kiterjedő kérdőíves felmérés eredeti célja az Amerikai Könyvtáros Egyesület (*American Library Association, ALA*) által akkreditált könyvtár- és információtudományi mesterképzések vizsgálata volt, utóbb azonban kibővült a gyakorló szakemberek felkészültségének feltérképezésével. A 2017-ben, 4000 főnek kiküldött kérdőívet több mint 2400-an töltötték ki, közülük 830-an felsőoktatási könyvtárban dolgoznak, a többiek egyéb könyvtári-információs szakemberek. 53 ismeret, készség és képesség megítélését vizsgálták először az egyetemi könyvtárosok körében, 5 kategóriában: általános készségek, kommunikáció, használóknak biztosított szolgáltatások, menedzsment és technológia. A válaszadók a készségeket a

következő skálán értékelték: „Központi” (minden diplomás könyvtárosnak erős alapokkal kell rendelkeznie); „Nagyon fontos” (a legtöbb szakembernek tudnia kell, vagy képesnek kell lennie erre); „Fontos” (sok szakembernek kell ismernie); „Specializált” (meghatározott pozíciókban dolgozó szakembereknek valószínűleg szükségük van rá); valamint „Nem fontos”. A 10 központi készség, melyet a válaszadók több mint fele megjelölt, csökkenő sorrendben: interperszonális kommunikáció, a szakmai etika ismerete, íráskészség, csoportmunka, keresési készségek, az információforrások kiválasztása és értékelése, ügyfélszolgálati készségek, kulturális készségek, kapcsolattartás különböző közösségekkel, a sokszínűségekre és befogadásra építő reflektív gyakorlat. „Nem fontos” minősítést csak alacsony számban kapott néhány készség, továbbá csupán 4 készséget minősített specializáltnak a válaszadók több mint 50%-a (az analóg és a digitális források, a levéltári anyagok és kéziratok megőrzését, valamint a hálózati rendszerek kezelését).

Az egyetemi könyvtárosok által azonosított központi készségeket összevetették a 1624, nem-egyetemi könyvtárban dolgozó könyvtáros válaszaival. Utóbbiak legalább 50%-a 11 készséget határozott meg központiként. Ide tartozik az egyetemi könyvtárosok által megjelölt 10 készség, valamint a referenz interjúkhoz kötődő készségek, amelyeket a más intézményekben dolgozó információs szakemberek 53%-a jelölt meg központiként, míg az egyetemi könyvtárosoknak csak 45%-a minősítette alapvetőnek. Összevetve az egyetemi könyvtárosok és a nem-egyetemi könyvtárosok többségének válaszait, a kulcskompetenciák fontossági sorrendje részben azonos volt: első helyre sorolták (89, illetve 86%-kal) az interperszonális kommunikációt, melyet a szakmai etika ismerete követett (81, illetve 82%-kal). A lista élétől eltekintve már jelentős különbségek is adódtak az egyetemi és a nem-egyetemi könyvtárosok értékítéletei között (pl. a nem-egyetemi könyvtárosok szignifikánsan nagyobb hányada értékelte központi kompetenciának a menedzsmenttel kapcsolatos készségeket).

Az alapvető készségek közül csak három (a szakmai etika ismerete, a források értékelése és kiválasztása, valamint a keresési készségek) épül a hagyományos könyvtárosi ismeretekre. Az összes többi puha készségeknek tekintő. Meglepő módon a válaszadók legalább 50%-a egyetlen technológiai kompetenciát sem azonosított központi készségként: az online biztonság ismeretét is csak a résztvevők közel egyharmada, a

hardverhibák elhárítását alig egynegyedük jelölte meg központi készségként.

Az, hogy az új trendterületekkel kapcsolatos készségeket (pl. adatkezelés, *design thinking*) a többség nem azonosította alapvető jártasságként, nem feltétlenül jelenti azt, hogy ezek a kompetenciák lényegtelenek lennének. Az egyetemi könyvtári válaszadók mindössze 16%-a jelölte meg például az adatok kezelését alapvető szerepként, ám 66%-uk találta „nagyon fontosnak” vagy „fontosnak”. Nem minden egyetemi könyvtárosnak szükséges ezeket a készségeket elsajátítania, viszont sokuknak kell ismernie őket, aminek a mértéke nagymértékben függ az adott munkakörből. Sok egyetemi könyvtár csak most kezd adatkezelési szolgáltatásokat kínálni oktatóinak, mások egyelőre csak vizsgálják ennek a lehetőségét. Ugyanakkor számos kialakulóban levő terület a hagyományos készségekre is épül. A kutatási adatok kezelése például magában foglalhatja adatállományok beszerzését, szervezését és a hozzáférés biztosítását, ami olyan készségeket igényel, mint az információforrások értékelése és kiválasztása, az információforrások leírása és az információkeresés.

A felmérés rávilágított azokra a különbségekre is, ahogy a könyvtárosok az egyes kompetenciák jelentőségét mérték egyetemi és nem-egyetemi környezetben. Mindez, akárcsak a puha készségek felértékelődése, a könyvtárosképzés és a képzési specializációk szempontjából is megfontolásra érdemes.

(Koltay Tibor)

Lásd még 141, 149, 153, 158, 176, 185

Oktatás és továbbképzés

148/2020

MARCEROU-RAMEL, Nathalie: The initial training of librarians and curators in France : a national mission. – Bibliogr. In: Bibliothek. – 44. (2020) 1., p. 72-79.

Res. német nyelven

Könyvtárosképzés Franciaországban: egy nemzeti küldetés

Képesítés; Könyvtárosképzés, dokumentálóképzés; Könyvtárosképző intézmény; Továbbképzés

Európában egyedülálló módon a könyvtárosképzés Franciaországban nem egyetemi keretek között törté-

nik: az állami könyvtári és információs szakemberek képzéséért a lyoni Enssib (*École nationale supérieure des sciences de l'information et des bibliothèques*) felel. A cikk áttekinti a könyvtárosi állások betöltésének és a könyvtárosképzésnek francia sajátosságait, majd a képzések 2016 utáni reformját ismerteti.

Franciaországban a könyvtárosi beosztásban dolgozók – könyvtárosok (*bibliothécaires*), főkönyvtárosok (*conservateurs*) és vezető főkönyvtárosok (*conservateurs généraux*) – egyaránt közszolgák, akik az állam, Párizs Városa vagy az önkormányzatok alkalmazásában állnak. (Az intézmények szerződéses munkavállalókat is felvehetnek, de ez általában csak határozott időre szól.) Az állami könyvtárosokat és főkönyvtárosokat pályázat útján választják ki (vezető főkönyvtárossá ellenben kizárólag kinevezés útján léptetnek elő valakit); a pályázat lehet „külső”, amelynek diploma vagy oklevél a feltétele, „belső”, amely szakmai munkatapasztalatot vár el, illetve léteznek doktori fokozatra kiírt vagy a párizsi *École nationale des chartes* tanulóira szabott pályázatok is. Mivel a pozíciók száma korlátozott, ezért az állami szervek (Oktatási Minisztérium, könyvtári szakfelügyelet) által koordinált pályázatokon a verseny rendkívül szoros. A „nyertesek” ezután egy 6–18 hónapos képzésen vesznek részt, amely alatt fizetést kapnak, és amely – a bolognai rendszerben nem akkreditált – alkalmassági oklevelet vagy diplomát ad. A végzetek meghatározott listák alapján állami fenntartású intézményekben (egyetemen, minősített könyvtárakban stb.) helyezkednek el vagy folytatják a munkájukat. 2015 óta a könyvtárosképzést két testület végzi: az állami, illetve Párizs Városára vonatkozó könyvtáros- és főkönyvtárosképzés területén az Enssib az illetékes, míg az önkormányzati intézmények vezető könyvtárosait az *Institut national des études territoriales* (INET) képezi. Az állami és önkormányzati pálya ilyen kategorikus elválasztása megrázza a szakmát; jellemző, hogy az INET által nyújtott vezetőképzés inkább menedzserszemléletű, míg az Enssib képzései három lábon állnak: könyvtárszakmai, tudományos és menedzsment-ismereteket adnak át. Az Enssib élére 2015-ben új igazgató érkezett. Az intézmény kínálatában jelenleg az említett könyvtáros- és főkönyvtárosképzésen kívül négy akkreditált mesterképzés (könyvtár- és információtudomány, írott és vizuális kulturális örökség, digitális bölcsészet, információ és kommunikáció), két posztgraduális képzés, valamint számos szakmai továbbképzés szerepel. Mindez az intézményi tudás és az oktatói gárda hozzájárul az állam és Párizs Városa számára

történő könyvtáros- és főkönyvtárosképzés színvonalához is.

Az Enssibben a könyvtárosképzés 6 hónapot ölel fel, amelynek végén a tanulók nem részesülnek diplomában, csupán értékelésben, melyet az Oktatási Minisztérium és a számukra kijelölt könyvtár kap meg. (Elhelyezkedésüket követően további 6 hónapig próbaidőn vannak; egy újabb értékelés után válik határozatlan idejűvé a státuszuk.) A képzés fő irányai: szakmai, könyvtárosi, adminisztratív és menedzsment-ismeretek; 4 hetes szakmai gyakorlat és beszámoló; csoportos projektek.

A főkönyvtárosképzés 18 hónapos, és három szemeszterre oszlik. Az első szemeszterben elméleti ismeretek, szakmai gyakorlat, csoportos projekt munka és szakdolgozatírás szerepelnek; a második szemeszter újabb szakmai gyakorlattal és szakdolgozatírással folytatódik; a harmadik szemeszter kötelező és választható kurzusokkal, szakdolgozatvédéssel, záróvizsgával, szakmai gyakorlattal és a főkönyvtárosi kinevezésre való felkészüléssel zárul. Az egy-egy képzést elvégző kb. 30 tanulóhoz minden évben kb. 6-7, belső előléptetésre váró könyvtáros társul; előbbieknél diplomát, utóbbiak csak tanúsítványt kapnak, és számukra a tanmenet is eltér a többiekétől. Mivel az Enssib maga nem tart felvételt (a tanulók az állami pályázatok nyerteseiként kerülnek be), a résztvevők köre rendkívül heterogén, változatos szakmai előélettel, ennek megfelelően a képzés anyagának is sok területet kell lefednie. A tematika: szakmai, könyvtárosi, adminisztratív és menedzsment-ismeretek; szakmai gyakorlatok és beszámolók (szorgalmazza, hogy az egyik szakmai gyakorlat lehetőleg külföldön történjen); csoportos projektek; szakdolgozatírás és -véde. 2016-ban az Enssib a képzések megújításába fogott. 2017-ben elkészült a főkönyvtárosképzés új sztenderdje, amely kitér az elvárt kompetenciákra és a képzési modulokra. (Néhány példa a kötelező kurzusok listájáról: munkacsoport-vezetés, költségvetés-menedzsment, kulturális örökség, információs műveltség, bibliográfia és katalogizálás, adatok és nyílt tudomány, számítógépes és digitális ismeretek, angol nyelv.) Ehhez kapcsolódóan diszkurzus indult a könyvtáros szakmában napjainkban elvárt készségekről. Az Enssib a könyvtáros egyesületekkel és a könyvtári szakfelügyelettel, valamint az oktatókkal és a tanulókkal együttműködve minden képzési formához értékelő testületet állított fel (a könyvtárosképzésben 2018 decemberétől, a főkönyvtárosképzésben 2017 szeptemberétől). A tanulók szóban és írásban is értékelik a képzéseket,

amelyek befejezése után 1 évvel a munkahelyük is értékeli őket, így áttételesen az Enssib által biztosított képzés minőségét és relevanciáját is. A képzőhely emellett helyi és nemzeti hálózatokba is bekapcsolódik a jó gyakorlatok megosztására, valamint együttműködést folytat a Lyoni Egyetemmel. Az utóbbi években az Enssib képzéssel és szakmai gyakorlatl foglalkozó szervezeti egységét is átszervezték, létrehozva többek között egy oktatási innovációs munkacsoportot.

A főkönyvtárosképzés megújítása volt az intézmény 2016–2020-as stratégiájának egyik sarkalatos pontja. Megerősítették a szakmai gyakorlatok szerepét, növelték a menedzsment-ismeretek súlyát, felülvizsgálták az oktatási módszereket, pedagógiai partnerkapcsolatokat építettek ki, valamint új kurzusokat vezettek be (pl. digitális kultúra, nyílt tudomány). Az értékelések során nemcsak a tudás bővülését, hanem a készségek fejlődését is igyekeznek nyomon követni. 2020-ban az Enssib közel 300 külsős (gyakran gyakorló könyvtáros) oktatójára alapozva új mentorálási program indul, amely a képzésben töltött utolsó és a munkahelyen töltött első időszakra terjed ki. Végezetül tervezik a főkönyvtárosképzés mesterszakként történő akkreditációját a bolognai rendszerben.

Ugyan még nem állnak rendelkezésre az utóbbi években végzett évfolyamokról részletes visszajelzések, de az eredmények biztatóak: az Enssib jó kapcsolatokat ápol mind a tanulókkal, mind a könyvtáros szakmai közösséggel, és nemzeti képzőintézményként a franciaországi centralizált hivatásrendi struktúrában megkerülhetetlennek számít – ahogy kutatóhelyként, kiadóként és az egyesületi élet szereplőjeként is. A képzések fejlesztésének azonban folytatódnia kell, alkalmazkodva a folyamatosan változó könyvtári világ kihívásaihoz.

(Szabó Piroska)

149/2020

SCHADE, Frauke: Fit für die Zukunft : Anforderungen einer neuen Arbeitswelt an die bibliotheks- und informationswissenschaftliche Aus- und Weiterbildung. – Bibliogr. In: BuB. – 72. (2020) 1., p. 32-35.

Felkészülés a jövőre: a munka világának új követelményei a könyvtár- és információtudományi képzésben és továbbképzésben

Könyvtárosi hivatás; Könyvtárosképzés, dokumentálóképzés; Munkakörülmények; Személyzet; Továbbképzés

A német *Bundesamt für Arbeit und Soziales* felkérésére előrejelzés készült a munkaerőpiac 2030-ig várható képesítési követelményeiről, melyet 2016-ban tettek közzé *Foresight-Studie „Digitale Arbeitswelt”* címen. A cél az volt, hogy elemezzék a foglalkoztatásban való részvétel jövőbeli követelményeit, a foglalkoztatási viszonyok sokféleségét és a generációktól független kompetenciákat. Arra a paradigmára építettek, hogy az innováció és a „jó munka” a humán, a strukturális és a kapcsolati tőkéktől függ. (A „jó munka” kifejezés humánus munkafeltételeket jelent.) Humán tőkéen a munkavállalók tudását és készségeit értjük; a strukturális tőke az a képesség, mely lehetővé teszi, hogy a szervezeti tudás gyümölcsöző legyen az ismeretek keletkezése, tárolása és cseréje közötti folyamatokban; a kapcsolati tőke a hálózatépítés és a külső felekkel való együttműködés képessége.

A tanulmány kimutatta, hogy a strukturális változások nagymértékben befolyásolják a mostani foglalkozások változásait, de csak részben vezetnek új foglalkozások létrejöttéhez. A technikai rendszerek, automatizált folyamatok és tudást tároló infrastruktúrák eredményeként az oktatás veszít jelentőségéből. (Bizonyára így lesz a könyvtárak területén is, ha a tevékenységeket tovább automatizálják, ahogy ma a kölcsönzésben vagy az automatikus indexelésben látjuk, de az oktatás fontosságának csökkenése nem azt jelenti, hogy a szaktudás feleslegessé válik.) A tanulmány éppen a tevékenységek növekvő diverzifikációjában és specializációjában végbemenő fejlődést hangsúlyozza, ami szinte mindenütt – a könyvtári-információs szakmában is – tapasztalható. Új területek jönnek létre például a nyílt tudomány, a digitális bölcsészet, a kutatási adatok kezelése vagy a digitális kompetenciák átadása terén. A tanulmányi reformok Kölnben, Stuttgartban, Potsdamban vagy Berlinben bizonyítják, hogy a könyvtárak változásának dinamikájára a képzőintézmények programjaik frissítésével reagálnak. A diverzifikációt és a specializálódást részben ellensúlyozzák, különös tekintettel a tudományos és a közkönyvtárak közös pontjainak hangsúlyozására (TH Köln, HdM Stuttgart). Egy másik stratégia is megfigyelhető: általános oktatás az alapképzésben és magas fokú szakosodás a mesterképzésben (HU Berlin, HAW Hamburg). Egyértelmű, hogy az oktatás elfogadta a kihívásokat, bár csak kismértékben növeli a diverzifikációt.

A változás dinamikájának fényében az előrejelzés leírja, hogy a szociális és a személyes kompetenciáknak a jövőben egyre nagyobb jelentősége lesz. Ezek a rugalmasság, a kreativitás, az adaptív gondolkodás, a szociális és interkulturális készségek, a kommunikációs jártasság és a csapatmunkára való képesség. Meg kell jegyezni, hogy a Kultúrminiszterek Állandó Konferenciájának (KMK) képzési keretrendszere a szociális, a módszertani és a személyes kompetenciát jelöli meg olyan követelményként, amivel egy végzősnek rendelkeznie kell, és csak egy elvárt kompetenciaterület vonatkozik kifejezetten a szakismertetekre. Mindez tükröződik a tantervekben, amelyek laboratóriumi és gyakorlati projektekkel, valamint gyakornoki munkával bővülnek. Újabb didaktikai koncepciók (pl. a fordított osztályterem módszere vagy esettanulmányok készítése) is bekerülnek az oktatásba. A tanulmány azt is feltárta, hogy az ún. tudományos írástudás (*scientific literacy*) fontossága növekedni fog, ezért az automatizált rendszerek szakszerű kezelése, az adatok keresése, értékelése és dokumentálása a képzési tervek részét kell, hogy képezze. Manapság és a jövőben továbbra is releváns az ismeretek adaptálása az alkalmazási környezetbe. Példaként említhető, hogy a speciális könyvtári szoftverek ismerete az információfeldolgozás és információszervezés átfogó kontextusában kap helyet. Az előrejelzés azt is feltárta, hogy a demográfiai változások és a képzett munkavállalók hiánya miatt a hangsúly az alapképzésről a továbbképzésre tevődik át. A képzett munkavállalók hiánya okán előtérbe kerül az a kérdés is, hogy a régen diplomázott alkalmazottak miképp képezhetők tovább. (Az egyetemek munka mellett végezhető alapképzéssel és mesterképzéssel reagálnak ezekre a követelményekre.) Végezetül az individualizáció, a munka és a magánélet egyensúlyának szükségessége további kihívást jelent mind a könyvtári személyzet fejlődése, mind továbbképzése szempontjából.

(Murányi Lajos)

150/2020

SKARE, Roswitha: Documentation Studies at the University of Tromsø : a new way to educate librarians?. – Bibliogr. In: Education for information. – 35. (2019) 4., p. 455-463.

Dokumentációs tanulmányok a Tromsøi Egyetemen: a könyvtárosok képzésének új útja?

Dokumentáció; Dokumentálóképzés -felsőfokú; Könyvtárosképzés -felsőfokú; Könyvtárosképző intézmény; Közgyűjtemény; Oktatási anyag; Oktatási módszer; Terminológia

Az 1980-as évek végén fogalmazódott meg a gondolat, hogy Észak-Norvégiában is szükség lenne valamilyen felsőfokú könyvtárosképzés elindítására. Meg akarták szüntetni az oslói képzés monopóliumát, ami mellett a szakmai érveken túl az országon belüli távolságok is szóltak [Tromsø és Oslo távolsága megfelel a Budapest–Róma távolságnak – a Ref. megj.]. A „dokumentációs tanulmányok” képzés végül 1996-ban indult el a Tromsøi Egyetemen.

A ’könyvtár és információtudomány’ megnevezés helyett inkább egy másik szakmai hagyományt helyeztek előtérbe, amely a hordozótól függetlenül bármiféle dokumentum feldolgozását, tanulmányozását állítja a középpontba, a megfelelő elméleti és gyakorlati ismeretek elsajátításával egyetemben. 1989–1990 táján a Norvég Nemzeti Könyvtár alapítása, a norvég kötelezpéldány-szabályok kibővülése (minden médiumú és formátumú dokumentum gyűjtésére), valamint a számítógépes világháló megjelenése is abban az irányban hatottak, hogy egy széles profilú, dokumentumközpontú szemlélettel bíró képzést hozzanak létre. Érdekes a rokonság *Paul Otlet* és *Suzanne Briet* XX. század eleji, korukat megelőző törekvéseivel, habár ezzel a képzés alapítója, *Niels W. Lund* eleinte még nem volt tisztában. Emellett *Michael Buckland*, *W. Boyd Rayward* és *Ron Day* 1990-es évekbeli, dokumentációt megújító munkássága is megemlíthető a hatások között.

A képzési szintek fokozatosan épültek ki. Már a 7 féléves alapképzés elvégzése is a közkönyvtári vezetői pozíció megszerzésének lehetőségét biztosította a diplomás szakemberek számára, de az első évfolyamok fokozatszerzésével párhuzamosan kiépült a mester-, illetve később a doktori képzés is. Határozott lépéseket tettek a nemzetközi tudományos és felsőoktatási életbe való beilleszkedésre is konferenciák, nyári egyetemek, nemzetközi programokkal való együttműködések formájában.

A képzés hátterében a dokumentum koncepciójának elméleti megalapozása áll. A dokumentum fogalma a latin *doceo* + *mentum* etimológiájából kiindulva minden olyan szellemi és anyagi erőfeszítést magában foglal, amely valamilyen abban megnyilvánuló tartalmat fejez ki, mutat be, értelmez, illetve annak előállításában működik közre. A dokumentumok tartalmi és formai jellemzői egyformán fontosak a tudo-

mányos kutatás szempontjából. Ezzel összefüggésben vizsgálni kell a dokumentumok általános mentális és társadalmi vonatkozásait, illetve az anyagi környezetet is, melyben manifesztálódnak. Nem csupán a kész dokumentumok, hanem azok előállításának folyamata is megérdemli a figyelmet, többek között azért is, mert a hallgatók maguk is dokumentum-előállítókká válnak. A dokumentációs tanulmányok egyaránt foglalkoznak a statikus és a „folyékony”/szóbeli dokumentumokkal (pl. előadások, weblapok), emellett a dokumentumhordozói és az intézményalapú megközelítésmódot is alkalmazzák, a könyvtárakat, levéltárakat és múzeumokat a dokumentumok kezelésére épülő intézményeknek tekintve.

Az oktatás során vissza-visszatérnek a dokumentum definícióira, a hallgatókat kritikus gondolkodásra ösztönözve. A tanulmányok kötelező eleme a projektmunka, amelynek során a hallgató egy maga választotta területen mélyül el gyakran valamilyen norvég közgyűjteményhez kapcsolódóan, rugalmasan alkalmazva a dokumentum fogalmát és a dokumentáció megközelítését.

2003-ban a norvég felsőoktatásban bevezették a bolognai elveket, ami Tromsøben is az addigi szemeszterek és kurzusok bizonyos mértékű átstrukturálásával járt. Mivel egyre inkább elválik a dokumentum tartalma annak hordozójától (ld. pl. a digitalizálás vagy az adaptációk kérdéskörét), valamint egyre szélesebb körben jelennek meg a különböző médiumok és virtuális felületek, ezt rögzíteni akarták a képzés nevében is, amit 2012-ben „média és dokumentációs tanulmányokra” módosítottak. A névváltás azt is kifejezte, hogy készen állnak a médiában dolgozó szakemberek képzésére is, ám a végzettek többsége továbbra is könyvtárakban vagy más közgyűjteményekben helyezkedett el. A képzés népszerűsége azonban azt jelzi, hogy az itt megszerezhető tudás jól kamatoztatható a mai közgyűjteményi környezetben. Végeredményben elmondható, hogy a képzési stratégia és a képzési célok megfogalmazása kellően innovatív volt már a kezdetekkor is, és az átalakuló mediális környezethez és közgyűjteményi világhoz történő rugalmas alkalmazkodás révén mind a mai napig az maradt.

(Németh Márton)

Lásd még 147

Szabványok, normatívák

151/2020

OEHLSCHLÄGER, Susanne: Wie misst man die Qualität einer Nationalbibliothek? In: Dialog mit Bibliotheken. – 31. (2019) 2., p. 44-47.

Hogyan mérjük egy nemzeti könyvtár minőségét?

Egyesület -könyvtári -nemzetközi; Hatékonyság; Nemzeti könyvtár; Normatívák, mutatószámok; Szabvány -könyvtári

2019 elején az ISO kibocsátott egy szabványt, amely – a korábbi, teljesítménymérést és hatáselemzést célzó általános szabványokat (ISO 11620:2014, ISO 16439:2014) követően – kifejezetten a nemzeti könyvtárak minőségi értékeléséről szól (ISO 21248:2019. *Information and documentation – Quality assessment for national libraries*). A szabványt egy nemzetközi munkacsoport alkotta meg. Kidolgozásában aktív szerepet vállalt a Német Nemzeti Könyvtár (*Deutsche Nationalbibliothek*, DNB), amely 2019-ben be is vezette a teljesítmény értékelésre szolgáló mutatószámok alkalmazását.

A nemzeti könyvtárak feladatai, funkciói a különböző országokban nagyrészt azonosak, de akadnak eltérések is, tehát tevékenységük nem hasonlítható össze maradéktalanul. A szabvány alkalmazásához a benne használt fogalmak felsorolása és meghatározása ad útmutatást. A szabvány tartalmazza a nemzeti könyvtárak feladatainak és fő funkcióinak, valamint célcsoportjainak felsorolását is (köztük szerepelnek a könyvtári hálózatok, a rokon szakmák képviselői, a kutatók, a tanulók, a nagyközönség, a kiadók, a szerzők stb.). Az összehasonlíthatóságot a minőségértékelés, továbbá a hatékonyság szintjének mérése szolgálja.

A szabványban szereplő 34, meghatározásokkal és háttérinformációkkal kiegészített mutató mindegyike hat kritériumnak felel meg, ezek a következők: információtartalom, megbízhatóság, érvényesség, célszerűség, gyakorlati megvalósíthatóság és összehasonlíthatóság. A mutatók egy adott tevékenység mérésére, valamint a teljesítményben tapasztalt sikerek és a problémák, hiányosságok azonosítására szolgálnak. Segítenek abban, hogy az illetékesek döntéseket hozzanak, kiküszöböljék a negatív fejleményeket, megállapítsák a prioritásokat, és célsze-

rűen használják fel az eszközöket. Fontos szempont, hogy az értékelési eljárás rekonstruálható legyen.

A szabvány a nemzeti könyvtárak hatásának elemzéséhez különböző módszereket ajánl (statisztikai adatok, mutatószámok elemzése, a használói elégedettség megfigyelése és felmérése). A nemzeti könyvtárak gazdasági értékét pénzben is ki lehet fejezni (az elért eredményeket a befektetett összegekkel összevetve, vagy a könyvtáraknak a gazdaságra közvetlenül vagy közvetve gyakorolt pozitív hatását vizsgálva). Ehhez a szabvány mellékletében találunk példákat és szakirodalmi ajánlót.

A DNB már 2019-ben megkezdte az ISO-szabvány különböző mutatóinak és viszonyszámainak vizsgálatát a gyakorlatban. Annak felmérése például, hogy a nemzeti dokumentumtermés milyen arányban szerepel a nemzeti bibliográfia új tételei között, 90% feletti eredményt hozott. Egy másik fontos adat, hogy mennyi az állományból az adott évben digitalizált dokumentumok száma ezer egységre vetítve. Itt megjegyezhető, hogy mivel a DNB gyűjteményé-

nek jelentős része a XX. századból származik, ezért digitalizálható ugyan, de nyilvános szolgáltatására szerzői jogi korlátozások miatt még nem kerülhet sor. Mindemellett kimutatták, hogy a digitalizált dokumentumokhoz való hozzáférések száma 2016 és 2018 között több mint a kétszeresére nőtt (24 ezerrel 65 ezerre). További ISO-mutatószámok vizsgálata is zajlik, illetve van előkészületben.

A DNB az IFLA nemzeti könyvtári szekciója keretében szorgalmazza azt, hogy más nemzeti könyvtárak is alkalmazzák a szóban forgó ISO-szabványt a gyakorlatban, és hozzák nyilvánosságra adataikat, hogy néhány év elteltével össze lehessen hasonlítani a különböző nemzeti könyvtárak teljesítményét.

(Hegyközi Ilona)

Egyesületek

Lásd 144, 151, 158

Könyvtárak és tájékoztatási intézmények

Nemzeti könyvtárak

152/2020

VILKS, Andris: The National Library of Latvia In: Alexandria. – 29. (2019) 3., p. 218-221.

A Lettországi Nemzeti Könyvtár

Általános helyzetkép; Digitalizálás; Együttműködés -belföldi; Feladatkör; Használók képzése; Könyvtárápület -nemzeti; Kulturális örökség; Nemzeti könyvtár; Olvasás

2019-ben ünnepelte centenáriumát az öt éve új otthonába költözött Lett Nemzeti Könyvtár. Több mint húsz éve már, hogy döntés született arról, hogy a nemzeti könyvtár szolgáltatásait jobban elérhetővé kell tenni mind a nagyközönség, mind a kutatói szféra számára. 1999-ben kezdődött meg a digitális korszak is a Nemzeti Digitális Könyvtár program elindításával.

Az új könyvtárápületet nem csupán a hagyományos nemzeti könyvtári feladatok ellátására tervezték: komoly technológiai infrastruktúrának, illetve kulturális és közösségi események befogadására alkalmas tereknek és műalkotásoknak is otthont ad, továbbá kutatási és oktatási célokat is szolgál. 2014-től konferencia- és kiállítóközpont is várja a látogatókat. (Utóbbi állandó, múzeumi jellegű kiállítása a *Könyvek Lettországhban* című könyvtörténeti tárlat.) A széles tematikát felölelő szabadpolcos gyűjtemény nyolc emeleten áll a használók rendelkezésére. Az új épület 2017-re elérte az egymilliós látogatószámot, a regisztrált olvasók száma pedig a 150 ezret, ami a balti ország lélekszámának közel 8%-át teszi ki. Az elektronikus látogatások száma évről évre 40%-kal emelkedik. 2018-ban a Lett Nemzeti Könyvtárt az év könyvtárának választották a londoni könyvvásáron.

Az UNESCO, az IFLA és a LIBER ajánlásaival összhangban a kulturális örökség megőrzése egyre nagyobb hangsúlyt kap. A Lett Nemzeti Könyvtár – a többi nemzeti könyvtárhoz hasonlóan –

különgyűjteményekbe szervezve őrzi a patriotika körébe tartozó ősnymtatványokat, kéziratokat, zeneműveket, térképeket és efemer anyagokat. Ezek a dokumentumok egyben a digitalizálás alapját is képezik; a nemzeti könyvtár az *Europeana* felületén és más tudományos intézményekkel együttműködve is népszerűsíti e források újrafelhasználását. A könyvtár kiemelt figyelmet szentel a dokumentumok tartós megőrzésének, legyen szó nyomtatott vagy egyéb formátumú médiumokról – ezen a téren szorgalmazza az egyéb közgyűjteményekkel való közös megoldások keresését.

A hagyományos könyvtári adatrendszerzés és hozzáférés-biztosítás mellett a nemzeti könyvtár az egyetemekkel és tudományos intézetekkel karöltve a digitális bölcsészeti programok fejlesztésében is aktív szerepet játszik. A nemzeti könyvtár több részlegében (pl. a bibliográfiai intézetben, a könyvtári szolgáltatások, a különgyűjtemények és a stratégiai fejlesztések osztályán) dolgoznak digitális bölcsészetre szakosodott kutatók, így a digitalizálás és a kutatás munkafolyamatait termékenyen össze tudják kapcsolni.

A nemzeti könyvtár keretein belül működik a Lett Nemzeti Enciklopédia szerkesztőbizottsága is, amelynek feladata egy nemzeti, általános jellegű elektronikus enciklopédia fenntartása és bővítése. A mintegy 500 bedolgozó író a balti ország vezető kutatói és szakértői közül kerül ki, 55 tudományterületet képviselve.

A könyvtáráépület hetedik emeletén helyet kapott Gyermekirodalmi Központ a Lett Nemzeti Könyvtár egyik jellegzetessége. A gyermekirodalmi szerzőkkel és kiadókkal együttműködő szervezet jelentős olvasónépszerűsítési feladatokat is ellát Lettországbán és a lett diaszpórában egyaránt.

A nemzeti könyvtár akkreditált oktatási és képzési tevékenységet is folytat, mind a közgyűjteményi szakemberek, mind a nagyközönség részére. A kínálat a tudástársadalomban elvárható készségekre összpontosít (hagyományos írástudás és információs műveltség, médiaműveltség és digitális írástudás, karriermenedzsment és pénzügyi, illetve állampolgári ismeretek). A felsőoktatásba készülő kamaszoknak saját könyvtári tér áll a rendelkezésére (-15+ néven), ahol oktatási intézmények és civil szervezetek segítenek a készségfejlesztésben, elsősorban digitális források felhasználásával.

A Nemzeti Digitális Könyvtárban immár a teljes állomány átesett az optikai karakterfelismerésen (OCR), és digitális objektumkezelő rendszerben kereshető.

A kulturális örökség országos szintű digitalizálását is a nemzeti könyvtár koordinálja, itt a fő célkitűzés a különböző dokumentumtípusok tömeges digitalizálása, az aggregált hozzáférés biztosítása, továbbá egy egyesített kulturális adatközpont létrehozása a közgyűjtemények számára.

A Lett Nemzeti Könyvtár a jövőben új szolgáltatásokat kíván indítani és új célközönségeket kíván megszólítani az analóg és a digitális terek együttes használatával, valamint változatos rendezvények és tevékenységek befogadásával. A személyzet nemcsak feldolgozó könyvtárosokból, de adatelemzőkből és mentorokból is fog állni, az intézmény pedig – kéz a kézben a többi közgyűjteménnyel, az IT-szektorral, a médiával, az oktatási intézményekkel és a civil szférával – a tervek szerint jobban be fog kapcsolódni az ország kulturális, oktatási, tudományos és közösségi életébe.

(Bódog András)

Lásd még 137, 151, 193, 194

Felsőoktatási könyvtárak

153/2020

DUCAS, Ada – MICHAUD-OYSTRYK, Nicole – SPEARE, Marie: Reinventing ourselves : new and emerging roles of academic librarians in Canadian research-intensive universities. – Bibliogr. In: College & research libraries. – 81. (2020) 1., p. 43-65.

Hogyan találjuk fel (újra) magunkat? Új könyvtárai szerepek a kanadai kutatóegyetemen

Egyetemi könyvtár; Könyvtárai hivatás; Kutatás információellátása; Munkakör; Oktatás információellátása; Szolgáltatások

Az olyan szolgáltatások, mint a tájékoztatás és a gyűjteményfejlesztés, kezdenek veszíteni fontosságukból, mivel a kutatástámogatás, a kutatási adatok kezelése, a bibliometriai vizsgálatok, a digitális kezdeményezések, a tudományos kommunikáció és a felhasználói élmény támogatása egyre inkább részévé válnak az egyetemi könyvtárosok feladatkörének.

Kanadában 15 kutatóegyetem működik, amelyeket 3 állami finanszírozó ügynökség támogat. Ezek közül az egészségügyi kutatásokat segítő *Canadian Institutes of Health Research* már 2008-ban előírta, hogy az általa támogatott kutatásokon alapuló cikkek

végleges, lektorált kéziratok hozzáférhető legyenek a megjelenést követő egy éven belül. Ezt 2015-ben kiterjesztették a műszaki és a társadalomtudományi kutatásokra is, melyeket a *National Sciences and Engineering Research Council* és a *Social Sciences and Humanities Research Council* támogat. 2018-ban a három ügynökség közösen fogalmazott meg egy, a kutatási adatok kezelésére (*research data management*) vonatkozó stratégiát, amely azonban egyelőre még nem lépett érvénybe. (Ezek az intézkedések egyébként később születtek meg Kanadában, mint az Egyesült Államokban, és egyelőre kisebb mértékben teljesülnek.)

Egy 2017-ben megkezdett felmérés keretében 743 kutatóegyetemi könyvtárost kérdeztek meg szolgáltatásaikról. A válaszadók száma 205 volt, ami a megcélzott populáció 27%-át teszi ki, viszont minden kutatóegyetemről érkeztek válaszok. A könyvtárosok 52%-a legfeljebb tízéves egyetemi könyvtári tapasztalattal rendelkezett, 36%-uk 4–10 éve dolgozott a jelenlegi pozíciójában. A válaszadók a kutatástámogatás tágabb területei közül a legnagyobb arányban (75%) az információkeresési konzultációkat és a szakirodalom áttekintésében való közreműködést jelölték meg. Ezt követi (csökkenő gyakorisággal) a pályázati jelentkezésekhez nyújtott segítség, a szisztematikus szakirodalmi szemlék összeállítása, a bibliometriai szolgáltatás és az adatkezelés.

Az adatkezelés részletesebb elemzése azt mutatja, hogy a technológia, az infrastruktúra, valamint az eszközök használatához és a repozitóriumokban történő adattároláshoz nyújtott segítség, a külső adatállományok felkutatása és az adatkezelési tervek kidolgozása voltak a legtöbbször említett tevékenységek. A bibliometria terén a leggyakoribb szolgáltatások az oktatáshoz, a hivatkozások kereséséhez és az alternatív metrikákhoz (*altmetrics*) kötődtek.

Ami az oktatást és képzést illeti, a felmérés több válaszlehetőséget kínált a hagyományos bibliográfiai ismeretek átadásán kívül. Ebből a körből legtöbbször (78,42%) a hallgatók tantermi és egyéni oktatását jelölték meg, míg a legkevesebben (4,74%) térinformatikai képzéseket tartottak. A digitális tudomány terén a szerzői jogi oktatás volt a leggyakoribb. Az oktatókkal való kapcsolattartás, valamint a tudományos kommunikáció tekintetében az alternatív publikálási modellek (pl. a nyílt hozzáférés) is nagy figyelmet kaptak.

A felmérésben vizsgált fő területek közül a könyvtárosok 75%-a az oktatás és képzés terén érzi magát leginkább magabiztosnak. A válaszadók több mint

fele szükségét érzi annak, hogy továbbképezzék az adatgondozás (*data curation*), a statisztikai és kvantitatív módszerek, a bibliometriai eszközök és módszerek, a szövegbányászat, az értékelési módszerek, az adatok kezelése, valamint a digitális jogok menedzselése területén.

A válaszadók 44%-a állította azt, hogy csak hagyományos feladatokat lát el, 13% csak új típusú feladatokat végez, 44% pedig hibrid munkakörben van. Azok, akik új típusú feladatokat kaptak, általában elégedettebbek voltak a munkájukkal és motiváltabbak voltak, egyúttal úgy értékelték, hogy nagyobb hatással vannak az egyetemen folyó kutatási tevékenységre, ellenben kisebb hatást gyakorolnak a tantermi oktatásra és a hallgatók tanulmányi előmenetelére.

(Koltay Tibor)

154/2020

SHERRIFF, Graham [et al.]: Meeting users where they are : delivering dynamic content and services through a campus portal. – Bibliogr. In: Information technology and libraries. – 39. (2020) 1., p. 1-9.

A használók elérése ott, ahol vannak: dinamikus tartalmak és szolgáltatások biztosítása egy egyetemi portálon keresztül

Felsőoktatási könyvtár; Honlap; Információtechnológia; Portál; Szolgáltatások; Statisztika

Egy campus portálja az egyik legjobban látható és leggyakrabban használt online tér a hallgatók számára, egykapus hozzáférést biztosítva az oktatás és a tanulmányi előmenetel kulcsfontosságú szolgáltatásaihoz. Ez az esettanulmány ismerteti, hogyan működtek együtt a Vermonti Egyetem használóképzéssel foglalkozó könyvtárosai a tanulmányi iroda portálfejlesztő szakembereivel annak érdekében, hogy nagy hatékonyságú, igény szerinti tartalmakat fejlesszenek a portál dedikált könyvtári oldalára. Ezeket a tartalmakat aztán LibGuide-okban hozták létre, majd a LibGuide-dobozok alkalmazásprogramozási felületeinek (API) segítségével tették közzé őket. Az első használati adatok és az analitika azt mutatják, hogy a könyvtár portálon lévő oldalának forgalma jelentősen és következetesen magasabb a vártnál. A projekt következő szakasza a személyre szabott könyvtári tartalom előállítását tűzi ki, amely rugalmasan össze lesz kapcsolva a hallgató felhasználói profiljával.

(Autoref.)

Lásd még 140, 143, 146, 147, 160, 163, 164, 169, 170, 171, 175, 176, 177, 183, 186, 187, 190, 191, 192, 195, 198, 199, 202

Közművelődési könyvtárak általában

155/2020

LENSTRA, Noah – MATHIASSEN, Mia Høj: Free and for all? A comparative study of programs with user fees in North American and Danish public libraries. – Bibliogr. In: Library management. – 41. (2020) 2/3., p. 103-115.

Ingyen és mindenkinek? Belépődíjas rendezvények összehasonlító vizsgálata észak-amerikai és dán közkönyvtárakban

Hozzáférhetőség; Ingyenes könyvtárhasználat; Közművelődési könyvtár; Művelődésügy; Nemzetközi helyzetkép; Rendezvény; Térítéses szolgáltatás

A könyvtár- és információtudomány területén ez ideig kevesen foglalkoztak a közkönyvtári rendezvényekkel mint kutatási témakörrel, és a rendezvények belépődíjának kérdését korábban még nem vizsgálták.

Jelen cikk összeveti két egymástól függetlenül folytatott, észak-amerikai és dán közkönyvtárak rendezvényeit vizsgáló kutatás adatait annak érdekében, hogy gazdagítsa ismereteinket a díjak és a rendezvények kapcsolatáról.

Az összehasonlító elemzés kimutatja mind a hasonlóságokat, mind a különbségeket a könyvtári rendezvények díjszabásait illetően. Míg Dániában hétköznapiak számát belépődíjat fizetni egy rendezvényen, Észak-Amerikában ez meglehetősen szokatlan elképzelés.

Azáltal, hogy egy, a kortárs közkönyvtárakkal foglalkozó szakirodalomban kevésbé érintett témát vizsgál, a cikk új távlatokat nyit azon kérdésfelvetés számára, hogyan kapcsolódik a rendezvények relatív hozzáférhetősége és elérhetősége a rendezvényekről mint közkönyvtári szolgáltatásokról szóló elméleti diskurzustól.

A cikk biztosítja a könyvtári vezetők számára szükséges információkat, hogy fogalmat alkossanak a rendezvények mint közkönyvtári szolgáltatások szerepéről.

Mivel a rendezvényszervezés egyre inkább előtérbe kerül a kortárs közkönyvtári munkában, a használók számára kiszabott díjak szociális vonatkozásokkal bírnak a társadalmi egyenlőség, illetve a közkönyvtár mindenkinek ingyenes és egyenlő hozzáférést hirdető éthosza értelmében.

Jelen cikk az első olyan kutatás, amely a közkönyvtári rendezvények belépődíjaival foglalkozik, egyúttal a rendezvényeknek mint a közkönyvtári működés egyik dimenziójának első nemzetközi összehasonlító vizsgálataiban közti szerepet.

(Autoref.)

Lásd még 157, 162, 178, 182, 184, 188, 189

Megyei könyvtárak

Lásd 143, 144

Városi könyvtárak

Lásd 181, 197

Tudományos és szakkönyvtárak

156/2020

ZEMSKOV, A. I.: Sovremennyye biblioteki i budušee naučnyh kommunikacij. – Bibliogr. In: Naučnye i tehničeskije biblioteki. – (2019) 11., p. 3-16.

Res. angol nyelven

A modern könyvtárak és a tudományos kommunikáció jövője

Feladatkör; Felmérés; Kapcsolat intézményekkel; Kutatás információellátása; Nemzetközi helyzetkép; Publikálás -tudományos kiadványoké; Tudományos és szakkönyvtárak

2018-ban a *Springer Nature* kiadó kutatást folytatott annak vizsgálatához, hogyan hat az utóbbi évek gazdasági és kulturális átalakulása a felsőoktatási és tudományos könyvtárakra, ezen belül a könyvtárak és a könyvtárosok szerepére a fenntartók (főiskolák és intézetek) tevékenységében. Célul tűzték ki többek között a könyvtárosok igényeinek megértését, az

általuk leküzdendő akadályok feltárását, valamint a könyvtárak és a tudományos kiadók közötti együttműködés tisztázását. A 60 országba elküldött részletes kérdőívre 770 válasz érkezett. A pontosítás érdekében 20 egyéni interjú is készült. Az eredményeket egy webinárium keretében összegezték, és egy ún. Fehér Könyvben adták ki (*Today's library and the future of scholarly communications*, <https://www.springernature.com/gp/librarians/landing/todays-library>).

A Fehér Könyv – többek között – a következő kérdéseket elemzi:

- A könyvtárak fő problémája, hogyan tudják összehangolni a korlátozott költségvetést a hallgatók és az oktatók egyre növekvő információigényével úgy, hogy a legjobb forrásokat szolgáltatassák a hallgatóknak, és megfeleljenek a tudományos munkatársak technikai elvárásainak.
- A kiadások megindokolásához megalapozott döntések kellenek, a könyvtár statisztikai adatait a kutatók és a kurzusok igényeivel kell összevetni. Többen könyvtárukat „adatvezéreltnek” (*data-driven-library*) nevezték; a könyvtárosok az új beszerzések mennyiségi értékelési módszereivel kísérleteznek.
- A kiadókkal folyó együttműködéshez rugalmas/speciális modellek szükségesek, ma a könyvtárosok többsége kénytelen az „Olvas és publikálj” (*Read & Publish*) licenct alkalmazni. Sokan kisebb, saját összeállítású csomagokat szeretnének, esetleg egyedi (*à la carte*) rendelést, míg mások a nyílt hozzáférést részesítik előnyben.
- A szerepek és az elismerés problémája főleg az egyetemi könyvtárakban érzékelhető.
- A fenntartó és a könyvtár prioritásainak összehangolása a tudományos fokozatokat odaitélő intézmények könyvtárainak állománygyarapítását érinti, és kihat a kutatásfinanszírozó szervezeteket kiszolgáló könyvtárak tevékenységére. A proaktív (kezdemenyező) könyvtár egyenjogú partner, tisztában van az új kutatási területekkel, kész módosítani stratégiáját; a reaktív (követő) könyvtár pedig a „pártfogók” prioritásai felé orientálódik, az ő információs igényeiket elégíti ki. Fontos a fenntartó támogatásának elnyerése (42% válasza szerint), de a használók bizalmáé is (32% szerint).
- Mivel a gyarapítási politika irányát az oktatók határozzák meg (33% szerint), érdekeiket és az oktatási programok követelményeit mindenképpen figyelembe kell venni.

- A munkatársak helyzete. A többség úgy érzi, hogy változnak a kompetenciáikkal szemben támasztott követelmények; a szolgáltatások bővülésével és a feladatok gyarapodásával együtt nőnek a használók elvárásai a kutatások és a publikálási folyamat támogatásában.
- Bővíteni kell a kommunikációs lehetőségeket. Alapprobléma a digitális kutatási, archiválási módszerek elsajátítása, a válaszadók 33%-a szerint pedig a szöveg- és adatbányászati módszerek megtanulása is fontos lenne. Ha a könyvtárak nem támogatják a használók igényeinek megfelelő új technológiákat, a használók más forrásokhoz fordulnak, illegális anyagokhoz juthatnak.
- A *discovery* rendszerek bevezetése. Mindenki egyetért azzal, hogy a könyvtárnak a campus központjának kell lennie; ugyanakkor az összes állomány kereshetővé tétele az interneten egyelőre illuzórikus a tartalomszolgáltatók korláta miatt.
- Sok könyvtár alapfeladatának tekinti a nyílt hozzáférés népszerűsítését és az ezzel kapcsolatos ismeretek terjesztését. 70% szerint a nyílt hozzáférés nagy hatással van a könyvtárak bevonására a tudományos kutatási és publikálási folyamatokba.
- A könyvtárosok nagyobb átláthatóságot várnak a kiadóktól a publikációk árának meghatározásakor, az árképzési modellben az infláció figyelembevételét szorgalmazzák, az eladási modelleknél pedig azt, hogy a könyvtár csak a szükséges forrásokat szerezz be. Új együttműködési terület lehet a hallgatók megismertetése a kiadói forrásokkal, a publikációk előkészítésével.
- A kiadók felszólítása a kutatók segítésére: a használók bevonását (pl. részvétel szabványosítási munkákban) a válaszadók 63%-a, a résztvevő az oktatók képzésében 15%, a könyvtári anyagok népszerűsítésének segítését 12% említette.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Lásd még 146, 161, 168, 174, 175, 195, 196, 200, 204

Gyermek- és ifjúsági könyvtárak

157/2020

ROBERTSON, Catriona – MCMENEMY, David: The following out of children's public library services in England

from 2010 to 2016. – Bibliogr. In: Journal of librarianship and information science. – 52. (2020) 1., p. 91-105.

A gyermekkönyvtári szolgáltatások kiüresedése Angliában 2010 és 2016 között

Felmérés; Ifjúsági és gyermekkönyvtár; Költségvetés; Könyvtárpolitika; Közművelődési könyvtár; Működési feladatok; Személyzet; Szolgáltatások

Jelen kutatás felvázolja Rhodes (1994) közszolgáltatások kiüresedésére (*hollowing out*) vonatkozó elméletének normatív megközelítését, valamint azt, hogy ez a folyamat milyen mértékben zajlott le a gyermekkönyvtári szolgáltatások területén Angliában 2010 és 2016 között. A célkitűzés a jelenség megismerése, a felmerülő trendek számbavétele és a kiüresedés közkönyvtári szektorra érvényes munkadefiníciójának megalkotása volt. E célok elérése érdekében a szerzők az információs szabadságról (*Freedom of Information*) szóló törvény alapján adatigényléssel éltek a helyi hatóságok felé Anglia-szerte, hogy 2010-től kezdődően adatokat gyűjtsenek a könyvtári ráfordításokról. Az angliai gyermekkönyvtárakban 2010 és 2016 között jelentős csökkenő tendencia volt megfigyelhető a személyzet, a költségvetés és a nyitvatartási idő terén. A kutatás megállapította, hogy valóban kiüresedtek a gyermekkönyvtári szolgáltatások. A szakszemélyzet létszáma átlagban 40%-kal esett vissza, a gyermekkönyvekre fordított gyarapítási keret 23%-kal, a nyitvatartási órák száma pedig 11%-kal. A szakirodalom tanúsága szerint ez bezárásokkal, a közösség által működtetett és kiszervezett könyvtárak számának növekedésével, valamint önkéntesek alkalmazásával párosul. A kutatás során keletkezett adatok egy olyan folyamatot körvonalaznak, amely összhangban áll a kiüresedés Rhodes (1994) által javasolt meghatározásával. Ez a definíció magában foglalja a kiüresedés jelenségét alakító gazdasági és politikai tényezőket. Jelen kutatás a világon elsőként vizsgálja a kiüresedés fogalmát a közkönyvtárakkal kapcsolatban. A meghatározás és az alkalmazott módszerek hasznosak lehetnek a terület jövőbeli kutatásához, az eredmények pedig segíthetnek tényekkel alátámasztani a modern kori Anglia könyvtári szolgáltatásainak állapotáról folyó vitákat.

(Autoref.)

Iskolai könyvtárak

158/2020

AHLFELD, Kelly: They paved paradise : school librarians and school libraries are disappearing and we won't know what we've lost until it's gone. – Bibliogr. In: Journal of library administration. – 59. (2019) 8., p. 927-938.

Kikövezték az utat a paradicsomba: az iskolai könyvtárosok és könyvtárak eltűnőben vannak, és nem fogjuk tudni, mit veszítettünk, egészen addig, amíg el nem tűntek

Egyesület-könyvtári-nemzeti; Érdékvédelem; Feladatkör; Iskolai könyvtár; Könyvtárosi hivatás; Könyvtárostánár; Könyvtárügy; Oktatás információellátása; Olvasásra nevelés

Az Egyesült Államokban 90 400 alapfokú iskola (*K-12 school*) van, 9%-ukban egyáltalán nincs könyvtár, és csak 61%-ukban dolgozik teljes munkaidőjű könyvtáros. Az adatok egy 2019. évi, az egész országra kiterjedő felmérésből (*State of America's Libraries Report*) származnak. Kalifornia államban az iskolák 16%-ában nincs könyvtár, és csupán az iskolák 9%-ában foglalkoztatnak – rész- vagy teljes munkaidős – könyvtárost. Michigan államban az iskolák 92%-ában nincs teljes munkaidőjű szakképzett könyvtáros. 2000 óta Michiganben az iskolai könyvtárosok foglalkoztatása 73%-kal csökkent (szemben a -20%-os országos átlaggal). Kutatások már igazolták a tanulók jobb teljesítményének összefüggését az iskolai könyvtárak meglétével; áruklódó, hogy a negyedik osztályosok olvasástudása terén Michigan az országban a 35. helyet foglalja el. Ezért elindult egy törekvés a kérdés jogszabályi rendezésére, ám az iskolai könyvtárosok utánpótlásának nehézségei miatt becslések szerint négy év alatt lehet majd a fennálló írástudási válságot orvosolni.

Az utóbbi húsz évben kialakult helyzet okait a gazdasági visszaesésben, a finanszírozás megváltozásában (rendelkezésre állnak ugyan pénzeszközök, de azokat nem az iskolai könyvtárakra fordítják), a vezetők hozzáállásában és az iskolai könyvtárak értékének kétségbevonásában látják. Miután visszaesett az iskolai könyvtárosok alkalmazása, lecsökkent a képzési kínálat is.

Az iskolai könyvtárakra azért van szükség, mert az iskolában ezek az egyetlen olyan helyek, ahová minden diák beléphet, használhatja a korszerű technológiát, és olyan könyveket találhat, amelyek fejlesztik írástu-

dását, felébresztik kíváncsiságát és tanulásra ösztönzik, és ahol élvezheti az egyenlő hozzáférés előnyeit. Az iskolai könyvtárosok lelkesen támogatják az új kezdeményezéseket, különös tekintettel a tantervek és az oktatás fejlesztésével összefüggő innovációkra (pl. nyílt hozzáférésű anyagok, e-könyvek, adatbázisok stb.). Így igen jelentős szerepet vállalnak a tantestület és az iskola vezetőinek munkáját segítve. A diákokat pedig számos eszközzel (*makerspace*-ekkel, természettudományos-műszaki programokkal, tanuló- és találkozóhely biztosításával stb.) támogatják a felsőoktatásra való felkészülésben és a pályaválasztásban, az önálló tanulásban.

Vannak olyan államok is, amelyek sikertörténetekkel büszkélkedhetnek. Vermontban az iskolai könyvtárak egyesülete észlelte, hogy a jogi szabályozásból kikerült az a követelmény, hogy 300 diákonként szükség van egy iskolai könyvtárosra. Egy kampánnyal érvényesíteni tudták érdekeiket, és elérték a jogszabály módosítását. Washington államban a könyvtáros egyesület elérte, hogy az oktatási előírásokban ismét szerepeljen az a kitétel, hogy az iskolai könyvtárosoknak akkreditált oktatási program keretében kell megszerezniük végzettségüket.

Az iskolai könyvtárak és könyvtárosok védelmében újfajta, kreatív megközelítésre van szükség: rugalmasságra a kommunikációban, a tér felhasználásában és a funkciókat tekintve, továbbá a tanárok és a diákok igényeinek előtérbe helyezésére. Az iskolai könyvtárnak mindenki számára biztonságos, befogadó találkozóhelynek, illetve sokszínű történetek tárházának kell lennie, és a könyvek kölcsönzésén túlmutatóan számos programot kell kínálnia. Az iskolai könyvtáros pedig ragadjon meg minden lehetőséget, hogy mind az ő tevékenysége, mind intézménye látható legyen, és elismerjék értékét!

(Hegyközi Ilona)

159/2020

SIMMERL, Helga: *Leben und Lernen in der Schulbibliothek* In: *Bücherei Perspektiven*. – (2020) 1., p. 24-27.

Élni és tanulni az iskolai könyvtárakban

Használók képzése -iskolában; Ifjúság nevelése olvasásra; Információs műveltség; Iskolai könyvtár; Oktatás információellátása

Az iskolai könyvtárak sokrétű feladatokat teljesítenek: jelen vannak az iskola mindennapjaiban, támo-

gatják az oktatást és az önálló tanulást, népszerűsítik az olvasást és a szabadidő hasznos eltöltését. Akkor vonzóak, ha berendezésük modern, gyűjteményük megfelel az igényeknek, és a diákok képzett és elkötelezett könyvtárosokkal találkozhatnak. Napjaink iskolai könyvtárai jelentős szerepet vállalnak az információs kompetenciák átadásában, a digitális alapképzésben és a kreatív irodalomközvetítésben is. Erre mutat be két példát a cikk az osztrák gyakorlatból.

A Döblinger Gimnázium (Bécs) könyvtárosa egy irodalmi-művészeti projektet valósított meg második diákok számára, amely a *Kunsthistorisches Museum* Ganymed (Ganümedész) nevű programjára épült, és a „kapcsolatok” témát dolgozta fel. Indulásként a könyvtáros 20-30 műalkotást választott ki különböző korokból, digitális és nyomtatott forrásokból, ezt „galériának” nevezte el. A részt vevő diákok először *Goethe* Ganümedész című versével és a görög mitológia vonatkozó részével ismerkedtek meg. Ezt követően egyénileg, illetve kis csoportokban a galériából kiválasztottak egy-egy műalkotást, melyhez egy hozzáillő szöveges művet kerestek a könyvtári gyűjteményből. A kép és a szöveg üzenetét azután kreatív módon (felolvasással, színjátékkal, énekkel, zenével, tánccal stb.) megjelenítették az iskolaépületen belüli vagy az iskola környékén lévő helyszínen. Az előadásokra meghívták a tanárokat, szülőket és más osztályok diákjait. (A projekt más témával a fiatalabb diákok számára is adaptálható; a diákok maguk is kiválaszthatják a felhasznált műalkotásokat.) Bad Vöslau-Gainfarn gimnáziumában a 2018/19-es tanév óta kötelező az úgynevezett digitális alapképzés. A minisztérium „Digitalizációs Mesterterve” szerint a technikai felszereltség fejlesztése mellett nagyon fontos, hogy a diákok a digitális forrásokat és a közösségi média kínálatát kritikusan használják. Az iskolák maguk dönthetnek arról, hogy az új tananyagot kötelező gyakorlatok keretében vagy a szaktárgyak tanításába integráltan adják át. Az említett gimnázium mindkét módszert használta, könyvtára pedig nagymértékben segítette a szaktanárok oktató munkáját, és a diákok számára érdekes, tematikus médiakínálatot állított össze. Megfogalmaztak egy koncepciót „Olvasás és élet a digitalizált világban” címmel, és a kortárs gyermek- és ifjúsági irodalmat is felhasználták. Olyan könyveket szereztek be, amelyek az internetes zaklatás, a videojáték-függőség és a tartalom szűrésének problémáival foglalkoznak. E könyvek közül választanak ki egyet a diákok, elolvassák, egyénileg vagy csoportosan feldolgozzák, és reflektálnak rá saját tapasztalataikat is beépítve.

Kutatásaik eredményét plakátokon, prezentációkban, brosrákban foglalják össze és adják közre, továbbá elő is adják a közösség előtt, például képzelt riportok, különböző szituációk eljátszásával. A későbbiekben az iskolai könyvtár ad helyet a projektek során született összegző alkotásoknak.

Az osztrák iskolai könyvtárosok ilyen újszerű kezdeményezésekkel jelentkeznek. Eközben maguk a

könyvtárak nincsenek könnyű helyzetben, szűkösek a személyi forrásaik. Fontos, hogy az intézmények vezetőivel egyeztetve kitűzzék a leghangsúlyosabb pedagógiai-didaktikai célokat. Az általános és középiskolákban dolgozó iskolai könyvtárosok számára pedig jogszabályban kell meghatározni, hogy tanórákban mérve milyen kötelezettségek hárulnak rájuk.

(Hegyközi Ilona)

Munkafolyamatok és szolgáltatások

Általános kérdések

Lásd 183, 193

Állomány, állományalakítás

160/2020

KONT, Kate-Riin: To buy or to borrow? Evaluating the cost of an eBook in TalTech library. – Bibliogr. In: The bottom line. – 33. (2020) 1., p. 74-93.

Megvenni vagy kölcsönözni? Egy e-könyv költségeinek értékelése a TalTech könyvtárban

Állományalakítás; Elektronikus könyv; Felsőoktatási könyvtár; Gazdaságosság -könyvtárban; Kölcsönzés; Költséglelemzés; Könyvvásárlás; Statisztika

A legtöbb egyetemi és tudományos könyvtár csökkenteni kezdte fizikai könyvvállományát a digitális szolgáltatások javára. Az elmúlt 5–10 évben az igény szerinti e-könyv-gyűjteményfejlesztés általánossá vált. A Tallinni Műszaki Egyetemen (TalTech) 2013 óta érhető el a *ProQuest EBook Central* több mint 800 ezres elektronikus könyvgyűjteménye, amelyből a könyvtár az egyetemi polgárok igényei szerint bővíti a hozzáférhető e-könyvek mennyiségét.

Az idővezérelt tevékenységalapú költségszámítás (TDABC) módszerét is felhasználva a tanulmány arra a kérdésre kereste a választ, mekkora költséggel jár egy e-könyv beszerzése és kölcsönzése, valamint melyik üzleti modell hatékonyabb az e-könyvek szolgáltatására: a vétel vagy a rövid távú kölcsönzés. Az

igény szerinti beszerzés (*demand-driven acquisition*) körébe tartozó rövid távú kölcsönzés (*short-term loan*) a megtekintések utáni fizetés (*pay-per-view*) üzleti modelljének egyik formája, melynek használatával könyvek, könyvcsomagok előfizetése/megvásárlása helyett a könyvtárnak konkrét példányok használata (digitális kölcsönzése) után kell fizetnie a szolgáltató számára. Így érvényesül a használói igény, ugyanakkor a szolgáltató kínálatában elérhető, de nem használt könyvek költségét nem kell feleslegesen állni. Ennek a modellnek az a hátulütője, hogy a gyakran használt e-könyvek kölcsönzéseinek díja végül magasabb lehet, mint a listaár. Számos könyvtárban gyakorlat, hogy bizonyos számú rövid távú kölcsönzés után automatikusan beszerzik az adott e-könyvet (*autopurchase*). A szakirodalom tanúsága szerint a költséghatékonyságot illetően eltérő ajánlások és eredmények születtek, hol a kölcsönzés, hol a vétel javára, amit természetesen a szállítók aktuális díjszabása is befolyásol.

A TalTech könyvtárban az idegen nyelvű e-könyvek beszerzése kizárólag igény szerint történik az *EBook Central* platformján keresztül. Az igényt egy erre a célra létrehozott webes felületen lehet jelezni, (általában a hallgatók irányából érkező) javaslat vagy (általában a kutatók irányából érkező) rendelés formájában. A kérés előtt a használók egy 5–10 perces próbaidőben dönthetik el, hogy szükségük van-e az adott műre – ha igen, a kérés adminisztrációja átkerül a gyűjteményszervező könyvtároshoz, aki látja a szolgáltató kínálatában az adott e-könyv teljes tartalmát, valamint a kölcsönzési igény részleteit. A jóváhagyási jogkörrel bíró könyvtáros maximum 24 órán belül engedélyezteti a kölcsönzést a használó által kiválasztott időszakra vonatkozóan, e-mailben

értésíti az olvasót a kölcsönzés érvényességéről, aki ezután használhatja is a kérdéses e-könyvet a lejáratí határidőig, amikor is automatikusan megszűnik a hozzáférése a dokumentumhoz. Az egyes e-könyvek vásárlása is a gyűjteményszervező könyvtáros kompetenciája, aki esetileg mérlegeli, mekkora lehet a mű iránti igény a jövőben. A megrendelés a szolgáltató felületén megy végbe.

A *ProQuest* statisztikai adatait vizsgálva megállapították, hogy a könyvtárban 2013 és 2018 között 369 e-könyvet vásároltak meg összesen 44 624,86 euró értékben és átlagosan 120,93 eurós darabáron, valamint 1009 rövid távú kölcsönzés történt 30 951,9 euró értékben, átlagosan 30,68 eurós darabáron.

A TDABC-kutatáshoz a 2015. november 14. és 2016. április 20. közötti e-könyv-kölcsönzésekhez kapcsolódó ráfordításokat, illetve a 2016. február 15. és 2016. június 30. közötti e-könyv-vásárlásokhoz kapcsolódó ráfordításokat elemezték. (Mindkét vizsgált időszakban 50-50 kérés/rendelés történt, a könyvtáros pedig mérte az egyes tevékenységek időtartamát.) Az eredmények szerint egyetlen e-könyv vételi folyamata átlagban 4,9 perc volt, 1 percre vetítve 0,73 euró átlagos kapacitásköltséggel (utóbbit az emberi erőforrás, az infrastruktúra és az adminisztráció időarányos költségéből számították ki). A kölcsönzési folyamat átlagideje 2–2,59 perc között mozgott, átlagos kapacitásköltsége 0,46 euró volt. Az e-könyv-kölcsönzési folyamat 50 kérés esetén összesen 153,38 percet vett igénybe, melynek legidőigényesebb része a kérések fogadása és a visszajelzések küldése volt a használók számára (összesen 109,39 perc). Ezzel szemben az e-könyvek vásárlása több munkafolyamatból állt (50 kérés esetén 245,61 percet téve ki), ezek közül a legidőigényesebb szintén a visszajelzés küldése volt (összesen 87,21 perc). A TDABC-összehasonlítás eredménye szerint az e-könyvek kölcsönzése olcsóbb, költséghatékonyabb és gyorsabb, mint a megvásárlásuk. Az e-könyvek vásárlásához kapcsolódó kapacitásköltségek megközelítőleg 22%-kal voltak magasabbak, mint a kölcsönzési folyamatnál.

Összegezve a felmérések adatait, 2013 és 2018 között a TalTech könyvtárában a rövid távú e-könyv-kölcsönzés előnyösebbnek bizonyult a címenkénti ár szempontjából, a TDABC-esettanulmány pedig az idő- és kapacitásbeli ráfordítást figyelembe véve jutott hasonló eredményre. Nem meglepő, hogy egyre több szolgáltató ajánl *pay-per-view* kölcsönzési modellt a könyvtárak számára, ugyanakkor aggodalomra ad okot, hogy a kiadók a rövid távú kölcsönzés árát évről évre emelik, illetve egyes kiadók továbbra is

ragaszkodnak bizonyos művek megvásárlásához a kölcsönzés lehetőségének kizárásával.

(Bódog András)

Lásd még 161, 171, 177, 179, 195

Állományvédelem

161/2020

MAIORANA, Zachary [et al.]: Everything not saved will be lost : preservation in the age of shared print and withdrawal projects. – Bibliogr. In: College & research libraries. – 80. (2019) 7., p. 945-972.

Minden, amit nem mentünk meg, el fog veszni: megőrzés a kollektív nyomtatott gyűjtemények és a közös apasztási projektek korában

Állományapasztás; Állományvédelem; Egybehangolt állományalakítás; Együttműködés -szakterületi; Könyvtárközi kölcsönzés; Megőrzés; Raktározás; Tudományos és szakkönyvtárak

Az állomány védelme érdekében már az 1980-as években nagy léptékű együttműködés kezdődött a könyvtárak között; a rossz állapotú kötetek mikrofilmezésével elsősorban a könyvtárközi dokumentumszolgáltatást kívánták elősegíteni. Azóta a kollaboratív állományalakítás strukturáltabbá és elmélyültebbé vált, és ún. megosztott print-programok (*shared print programs*, SPP) indultak, párhuzamosan a nyomtatott példányok számának csökkentésével az elektronikus források javára. Az állományalakításban tapasztalható trendek arra ösztönzik a könyvtárakat, hogy gondolják újra a megőrzési gyakorlatukat a helyi igények figyelembevételén túlmenően, és építsenek közös, nemzeti szintű stratégiákat. Az SPP-k keretében a könyvtárak ma már több mint 40 millió példány tartós hozzáférhetővé tételére vállaltak kötelezettséget, ám a hosszú távú megőrzést nem tekintik feltétlenül első számú prioritásnak.

A digitális formátum nem helyettesíti a nyomtatott dokumentumokat: utóbbiakra különböző okokból (kulturális preferenciák, egyediség, materiális jellemzők, kutathatóság) továbbra is szükség van, ezért megőrzésük fontos könyvtári feladat, ami természetesen költségvonattal (tárolás, személyzet, konzerválás) is bír. A nagy léptékű közös SPP kezdeményezések ezt tudják racionalizálni, ám jelen formájukban

nem mentesek a kockázatoktól. Újabb fejlemény, hogy a közös gyűjteménykezelés céljából számos SPP közös tömör tárolóraktárakat épített, melyeket a dokumentumok hosszú távú megőrzésére terveztek és közösen tartanak fenn.

A tanulmány szerzői 2015-ben felmérést végeztek az ARL és egyéb könyvtári szervezetek levelezőlistáin a nyomtatott monográfiák apasztási és megőrzési gyakorlatairól; a 99 értékelhető választ kiegészítették 44 SPP publikus egyetértési megállapodásainak (*memorandum of understanding*) vizsgálatával. A 99 válaszadó intézményből 80%-nak volt apasztási eljárásrendje, ám csupán 47% rendelkezett írott szabállyal. Az intézmények 86%-a helyi igényekre és szükségletekre alapozta apasztási/megőrzési döntéseit, ami azt mutatja, hogy az intézményközi szempontok kevésbé voltak meghatározóak a döntéshozatal során. Az apasztás indokaként leggyakrabban a helyi deduplikációt és az elhasználódást jelölték meg, a konzorciumi szintű deduplikáció a vártnál kisebb mértékben szerepelt a válaszok között. Ami az elektronikus változatok miatti törlést illeti, a felsőoktatási könyvtárak a *HathiTrust*-ban vagy az általuk előfizetett adatbázisokban szereplő példányokra voltak tekintettel. A vizsgált 44 SPP 29,5%-a rendelkezett online elérhető egyetértési megállapodással. Azon konzorciumok esetén, amelyek centralizált SPP-ket működtettek, a hosszú távú megőrzés szempontjai és feltételei erősebben jelen voltak, mint a decentralizált modellekben. Az állomány ellenőrzése (fizikai revíziója) ellenben nagy szórást mutatott az elemzett megállapodásokban, ahogy az egyéb tényezőket (pl. a raktározási körülményeket) sem rögzítették egy-egy esetben.

Mindezek miatt a szerzők részletesebben sorra veszik azokat a kihívásokat, amelyekre az SPP-knek a jövőben választ kell adniuk.

1. A rekordok minősége és pontossága: egy közös megőrzési kezdeményezés csak annyira lehet megbízható, amennyire a katalógusokban szereplő metaadatok azok.
2. Feldolgozás és az adatok érvényessége: az EAST SPP a közelmúltban nagy léptékű állományellenőrzést végzett, amelynek tanúsága szerint a 40 partnerintézmény közel 240 ezer könyvéből 5% nincs a helyén. A katalógizáláshoz kapcsolódik, hogy az 538-as mező a MARC21-ben lehetővé teszi az állapotleírást és a megőrzéssel kapcsolatos megjegyzések létrehozását.

3. A megőrzési közlések és az állapotadatok rögzítése és megosztása: az 538-as mező használatának egységesítésére lenne szükség, amihez az OCLC 2018-ban elindított *Shared Print Registration Service* szolgáltatása nyújt segítséget. Az adatok összessége képes lenne az apasztással/megőrzéssel kapcsolatos döntések hatékony támogatására. Bonyolítja a leírást a példány egyediségével (bejegyzésekkel, margináliákkal) kapcsolatos metaadatok kezelése (erre jó példa a Virginiai Egyetem *Book Traces* projektje); mivel az ilyen példányok értéket képviselnek, törlésük kerülendő.
4. Döntés az apasztásról/megőrzésről: a 2015-ös felmérés szerint sokféle tényező befolyásolta a döntést, elsősorban a fizikai károsodás vagy a proveniencia. A válaszadók gyakran arról számoltak be, hogy ha létezik is törlési szabályzat az intézményükben, elavultnak tekinthető, és nem számol a konzorciumi szintű kollektív megőrzési programokkal.
5. Egyetértési megállapodások az SPP-kben: a vizsgált esetek közül csak 1 repozitórium vállalta az „örökre” való megőrzést, a többi esetben 10, 15 vagy 25 éves megőrzést garantáltak. A megőrzés sajátos helyzeteire (csere, sérült példányok kezelése stb.) csak a felmérésben szereplő egyetértési megállapodások fele tért ki.
6. Veszteségek: a könyveket ellophatják, károsodhatnak vagy csonkulhatnak; az állapotromlással a használat miatt vagy kémiai okokból az idő előrehaladtával óhatatlanul számolni kell.
7. Az anyagok állapota: a kémiai állagromlás csak lassítható (pl. savtalanítással), de nem állítható meg. Ha egy könyvtár töröl egy rossz állapotú kötetet, hajlamos azt feltételezni, hogy biztos van valahol egy másik, jobb állapotú példány. Ehhez azonban legalább hozzáférhető információk kellenének az adott ország könyvvállományának állapotáról.
8. A megőrzendő példányok száma: senki sem tudja meghatározni az ideális példányszámot, aminek kijelöléséhez számos tényezőt kell figyelembe venni. A hosszú távú megőrzésben érdekelt programok többsége legalább 3 példányt tart elegendőnek.
9. Tárolási körülmények: a könyvek élettartamát az anyaguk befolyásolja, az összetevők (papír, bőr, enyv stb.) bomlását azonban a megfelelően beállított hőmérséklet és páratartalom számottevően lassítja. Az 1850 és 1980 közötti könyvek esetében ez 10°C és 35% relatív páratartalom, ami egy

21°C-os és 50% relatív páratartalmú közeghez képest 6,25-ször hosszabb élettartamot biztosít. Összegzésképpen elmondható, hogy a fenti szempontok kutatása és az adatok bővítése segíthet a kollektív megőrzési projekteken és a nyomtatott példányok tartós elérhetőségének biztosításában. Annak érdekében, hogy ne következzenek be tömeges veszteségek, elengedhetetlen az együttműködések szorosabbra fűzése és a kockázatok részletes felmérése is.

(Szabó Piroska)

Lásd még 196

Speciális dokumentumok, különgyűjtemények

162/2020

INKLEBARGER, Timothy: Ready to binge-watch? Circulations soar as libraries add binge boxes to collections In: American libraries. – 51. (2020) 1/2., p. 24-25.

Készen állsz a filmdarálásra? Felszökik a kölcsönzés, ha a könyvtárak DVD-csomagokat állítanak össze a gyűjteményeik számára

Állományalakítás; Film; Igény; Kölcsönzés; Közművelődési könyvtár; Videolemez

A „filmdarálás” kifejezés tévésorozatok és filmek nagy adagban történő fogyasztását jelenti, amikor valaki a szabadidejében film- vagy sorozatmaratonot tartva egyben megnézi, „ledarálja” egy sorozat teljes évadát vagy egy filmszéria összes részét. Az olyan streamszolgáltatások esetében, mint a *Netflix* vagy a *Hulu*, a „darálás” napjainkban gyakori megtekintési formának számít. Erre a jelenségre, illetve fogyasztói igényre reagálva a Florida állambeli West Palm Beach Mandel Közkönyvtára 2019 nyarán DVD-filmek és DVD-n kiadott sorozatok tematikus összeállításával és dobozokba gyűjtésével filmdarálós csomagokat (*binge boxes / binge bundles*) hozott létre és helyezett el a kölcsönzőtérben. Az ötletnek hála, egyetlen hónap alatt jelentősen – majdnem négyszeresére – nőtt a DVD-kölcsönzések száma. Ez a forma nemcsak felkelti a látogatók érdeklődését, hanem lehetőséget is ad a könyvtáraknak arra, hogy a már meglévő DVD-ket „új csomagolásban”, újszerű módon kínálják a használók számára.

A DVD-gyűjtemény ilyenfajta szolgáltatása a duplumpéldányok kölcsönzésbe való bekapcsolására is lehetőséget teremt. Az Illinois állambeli Quincy Közkönyvtár kifejezetten a – többnyire az olvasói adományokból származó – duplumokból állított össze hasonló csomagokat. Egy évvel ezelőtt gyermeknek szóló témákkal kezdték a „darálós” csomagok kölcsönzését, de a szolgáltatás népszerűsége okán a programot hamarosan minden életkorra kiterjesztették, és közel százféle tematikus összeállítást alakítottak ki. A további igények kielégítése érdekében már a költségvetés egy részét is a kínálat bővítésére áldozták.

Az észak-dakotai Bismarcki Veteránok Emlékezete Közkönyvtárban is népszerű szolgáltatást képeznek a filmdarálós összeállítások, ahol ötletes műanyag dobozokban kínálják a 4–6 filmből álló tematikus csomagokat (pl. „vissza a ’80-as évekbe”, *Philip K. Dick*-feldolgozások, a *Pixar* animációs stúdió filmjei, világvége-filmek, családi mozi stb.). A kezdetben harminc dobozból álló gyűjteményt időközben az igényekre reagálva nyolcvan darabosra növelték a Bismarcki Könyvtári Alapítvány támogatásával. Bevezető marketingkampány gyanánt az első harminc kölcsönző pattogatott kukoricát és cukorkát is kapott a filmek mellé. A szolgáltatás egy pénteki napon indult – vasárnapra már az összes dobozt ki-kölcsönözték.

Az Illinois állambeli Western Springs Thomas Ford Emlékkönyvtárában online szavazáson kérdezték meg a használókat, hogy mi legyen a soron következő filmdarálós csomag. A befutó az „Egyszer volt, hol nem volt” fantáziánévű meseadaptáció-csokor lett. A szavazással egyúttal pontos képet lehet alkotni a használók preferenciáiról is: nem meglepő módon a *Csillagok háborúja*, a *Harry Potter* és a *Pixar*-filmek összeállításai bizonyultak a legnépszerűbbnek.

Ami a könyvtári adminisztrációt illeti, eltérőek a szokások. Nagyobb könyvtárakban előfordul, hogy a csomagok egyetlen bibliográfiai tételként szerepelnek a katalógusban, ami jelentősen egyszerűsíti a kölcsönzési tranzakciót, és nem korlátozza a további kölcsönözhető dokumentumok számát. Kisebb intézményekben, ahol a rekatalógizálás nem érné meg a befektetett munkát, megtarthatók az egyes tételek egyedi rekordjai, ilyenkor táblázatokban érdemes nyomon követni az egy csomagban összetartozó példányokat.

A csomagok összeállítása gyors és egyszerű: nem feltétlenül kell ragaszkodni még a műanyag dobozokhoz sem, elegendő akár egy szalaggal összekötni

az egyes DVD-ket, így mindennemű többletkiadás nélkül indítható el a szolgáltatás.

(Bódog András)

Lásd még 187, 193, 194, 199

Raktározás

163/2020

BROADBENT, Dan: The highs and lows of physical browsing : how shelf position affects book usage in academic libraries. – Bibliogr. In: The journal of academic librarianship. – 46. (2020) 1., 102074

Egyszer fent, másszor lent a böngészésben, avagy hogyan befolyásolja a polcon elfoglalt hely a könyvek használatát a felsőoktatási könyvtárakban?

Állomány használata; Böngészés; Felsőoktatási könyvtár; Raktározás; Szabadpolc

A legtöbb amerikai felsőoktatási könyvtárban a könyvek a Kongresszusi Könyvtár osztályozási rendszerének (*call number*) megfelelő rendben vannak elhelyezve a polcokon. Sok könyvtári dolgozónak az a benyomása, hogy a legfelső és a legalsó polcra kerülő könyvek a használat szempontjából hátrányt szenvednek. Meglepő módon nem sok kutatás vizsgálta a feltételezés helytállóságát mennyiségi nézőpontból. Jelen tanulmány ezt a hiányt kívánja pótolni közel 21 ezer könyv 2,25 éves használati statisztikájának elemzésével abból a szempontból, hogy a könyvek mely polcokon vannak elhelyezve.

Az átlagos használók a szemmagasságban elhelyezett könyveket egyértelműen előnyben részesítették helyben használat esetén. Mind a kölcsönzés, mind a helyben használat során az alsó polcokon lévő könyvek voltak a legkevésbé „kelendők”. Amikor az eredményeket összevetették azzal, hogy a könyvek milyen módokon kereshetők és találhatók meg a polcokon, kiderült, hogy a polcok fizikai böngészése az átlagos használót arra készteti, hogy lényegesen gyakrabban válasszon ki könyveket a szemmagasságban lévő, és sokkal ritkábban az alsó polcokról.

Bár a vizsgálatot egy nagy felsőoktatási könyvtárban végezték, eredményei bármely könyvtárban felhasználhatók, ahol polcokon való böngészésre kínálnak könyveket az olvasóknak.

(Autoref.)

Lásd még 161, 183

Feldolgozó munka

164/2020

DRAGON, Patricia M.: Form and genre access to academic library digital collections. – Bibliogr. In: Journal of library metadata. – 20. (2020) 1., p. 29-49.

Formai és műfaji keresés a felsőoktatási könyvtárak digitális gyűjteményeiben

Elektronikus könyvtár; Feldolgozó munka; Felsőoktatási könyvtár; Formátum -gépi; Gépi dokumentumleírás; Online információkeresés; Tárgyszó

A tanulmány azt vizsgálja, hogyan biztosítják a digitális gyűjtemények a felsőoktatási könyvtárakban a példányokhoz való hozzáférést használók számára típus és/vagy műfaj szerint. A szakirodalmi áttekintésből kiderül, hogy ez a terület eddig nem kapott túl nagy figyelmet, noha egyre inkább fókuszba kerülnek a digitális gyűjtemények metaadatai, a felhasználói élmény, valamint az olyan országos szintű típus/műfaj-szótárak fejlesztése, mint például a Kongresszusi Könyvtár Műfaj/Típus Kifejezéstára (*Library of Congress Genre/Form Terms*, LCGFT). A szerző több mint száz észak-amerikai digitális gyűjtemény honlapját vizsgálta meg, és az eredményeket összesítette azokkal az adatokkal, melyek a digitális gyűjtemények metaadatolásáért felelős szakemberekkel folytatott e-mailes kommunikációból származtak. A kutatás célja az volt, hogy feltárja a Kelet-karolinai Egyetem digitális gyűjteményi weboldalának továbbfejlesztési lehetőségeit, továbbá párbeszédet kezdeményezzen a metaadatokkal foglalkozó szakmai közösségben a jó gyakorlatokról a digitális gyűjteményekhez való típus/műfaj szerinti hozzáférés terén.

(Autoref.)

165/2020

GRUZOVA, A. A.: Bibliografičeskaâ deâtel'nost' v setevoy informacionnoj srede. – Bibliogr. In: Naučnye i tehničskie biblioteki. – (2019) 7., p. 37-53.

Res. angol nyelven

Bibliográfiai tevékenység hálózati információs környezetben

Bibliográfia; Bibliometria; Formátum -gépi; Gépi dokumentumleírás; Információtechnológia; Web

A hálózati infokommunikációs technológiák megjelenésével szükségessé vált a hálózati dokumentumokkal és adatokkal kapcsolatos bibliográfiai tevékenység megújítása. E tevékenység irányai hálózati környezetben a következők:

1. Bibliográfiai metaadat-formátumok kidolgozása az egyetemes bibliográfiai számbavétel (UBC) koncepciójának megfelelően.

A UBC koncepciója tartalmazza a dokumentumok egyszeri feldolgozását a származási országban és elérhetővé tételét a világ bármely könyvtárában, az IFLA vonatkozó szabványa pedig a nemzetközi információcseré szükségességét. A web 2.0 által felvetett problémák: a dokumentumok és az adatok a legkülönbözőbb formátumokban jelennek meg, ami a bibliográfiai metaadatok felülvizsgálatát igényli; eltűnnek a határok a publikált és a nem publikált dokumentumok között; változik a használó szerepe. Mivel a bibliográfiai információ is metainformáció, a hálózati technológia megjelenésekor a bibliográfiai munka – az 1960–1970-es években az ISBD-k és a MARC-formátumok kidolgozásakor szerzett – tapasztalatai átkerültek az elektronikus térbe. Az 1990-es években az internet és a hálózati multimédiás dokumentumok megjelenésével új, a könyvtárak számára is használható szabványokat kellett kidolgozni (*Dublin Core*, MODS, ONIX stb.). A hálózati források azonosítására használják az URI-t (*Uniform Resource Identifier*), amelynek részei az URL és az URN. Az „azonosítási válság” oka, hogy egy publikációhoz több URI is tartozhat, a metaadatok és a publikáció gyakran különválnak. A hálózati források leírása mellett feladat a navigáció, amit a könyvtárak elektronikus útmutatói segítenek.

2. A webes környezet információs architektúrájának és információs rendszerek tervezése a bibliográfiai leírás, az osztályozás és tárgyi feltárás eszközeinek felhasználásával.

A használók egyéni bibliográfiai munkájához dolgozták ki a hivatkozáskézelő szoftvereket. A nyugati egyetemeken e rendszerek használatát a könyvtár biztosítja, beleértve a használóképzést is, míg Oroszországban csak szűkebb körben ismertek. Az orosz szabványok ellentmondásai, a bibliográfiai leírás egységes formájának hiánya megnehezítik az e-könyvtárak és a bibliográfiai

adatbázisok (*eLibrary*, *KiberLeninka* stb.) használatát. Az egyéni munkához tartozik a folkszonómia kérdésköre, a tágé használat is.

3. A felhőtechnológia alkalmazása elektronikus könyvtárak kialakításához és a szolgáltatáshoz.

A felhőtechnológia a könyvtárakat többek között az ún. „nagyon vékony kliens” szolgáltatással – amely csak a megjelenítést teszi lehetővé, a másolást nem – a szerzői jogvédelmi feladatok megoldásában segíti. További alkalmazások: az állomány felvitele a felhőbe, azaz virtuális állomány létrehozása (a hozzáférés biztosítása lehet előfizetéses); igény szerinti gyarapítás (*patron-driven acquisition*, PDA); nyílt archívumok használata; a felhőben lévő információforrások közös katalógusának kialakítása; virtuális kiállítások és szolgáltatások szervezése az internetes képmegosztók alapján (*Flickr*, *Pinterest* stb.); tárolóhely a használó privát bibliográfiai tevékenységéhez.

4. Hálózati információs források felvétele a könyvtári katalógusokba a discovery rendszerek segítségével.

A hagyományos elektronikus katalógusokat a *discovery* rendszerek váltják fel, amelyek a könyvtár állománya mellett tartalmazzák az előfizetett adatbázisokban, Wikipédiában, közösségi hálózatokon stb. lévő dokumentumok leírásait is. A *discovery* rendszereknek a közösségi médiával és a hivatkozáskézelővel történő egyesítése révén személyre szabott felület alakítható ki.

5. A bibliográfiai kutatások információs bázisának bővítése.

Az alternatív metrika (*altmetrics*) a hivatkozásokat alternatív, azaz nem tudományos és a hivatkozási adatbázisokban nem szereplő forrásokban (közösségi média, blogok, általános és speciális közösségi hálózatok, wikik) vizsgálja, lehetővé téve a kutatási eredmények közösségi „terjedésének”, „láthatóságának” feltárását.

(Viszocsekné Péteri Éva)

166/2020

MONACO, Mike: Methods for in-sourcing authority control with MarcEdit, SQL, and regular expressions. – Bibliogr. In: Journal of library metadata. – 20. (2020) 1., p. 1-27.

A belső authority control módszerei: MarcEdit, SQL, reguláris kifejezések

Besorolási adatok egységesítése; Dokumentumleírás szabályzat; Feldolgozó munka; Formátum -gépi; Gépi dokumentumleírás; Integrált gépi rendszer; Munkafolyamat

A jelentés egy fejlesztés alatt levő módszerről számol be, amelynek célja a besorolási adatok felülvizsgálatának (*authority control*) automatizálása házon belül (azaz külső forgalmazó nélkül) az Ohio állambeli Akron Egyetemen, különös tekintettel az elektronikus források csoportosan betöltött bibliográfiai rekordjaira. Az első munkafázisban, még a tömeges betöltés előtt a *MarcEdit Validate Headings* eszközével vetik össze az 1xx, 6xx és 7xx mezők tartalmát a Kongresszusi Könyvtár kapcsolattartó-szolgáltatásának (*Linked Data Service, LDS*) *authority* adataival, majd a rekordokat javítják, és betöltik a *Sierra*-ba. Ezt követi az újonnan fejlesztett belső *authority control* eljárása. Az *Innovative Sierra* adatbázis SQL-es lekérdezésével kinyerhetők a katalógus által újként azonosított rekordok az „Elsőként használt besorolási adatok” (*Headings used for the first time*) jelentés számára. Ezeket a tételeket aztán átalakítják néhány helyettesítő reguláris kifejezés (*regular expression, regex*) segítségével, hogy egy olyan kifejezéslistát állítsanak elő, amely alkalmas csoportos keresésre az OCLC *Connexion* kliensében. A tanulmány e probléma két megközelítését ismerteti részletesen, és összehasonlítja az eredményeket. Az „Alfa” módszer alkalmazása során tipizálták a lehetséges besorolási adatokat (közreműködő/tárgy), majd elvégezték a megfelelő keresés/csere műveleteket a regexekkel. A „Béta” módszerrel sikerült a folyamatot egyszerűsíteni és gyorsabbá tenni, némileg a pontosság rovására (pl. a 700-as személynévmező címekre utaló *t* almezőjét nem vették figyelembe). Az azonosított *authority* rekordokat (mindkét módszerrel kb. a vizsgált tételek egyharmadát) exportálták a *Connexion*-ból, majd betöltötték az IKR-be. Mivel keletkezhetnek fals rekordok és duplumok, ezért az így feldolgozott tételeket a 910-es mezőben „csoportosan betöltöttként” regisztrálták. A szerző végezetül leírja a *SirsiDynix Symphony* IKR-ben használt „Nem autorizált besorolási adatok” (*Unauthorized headings*) jelentésre épülő, a fentiekhez hasonló eljárást.

(Autoref. alapján)

Lásd még 196

Katalógusok

167/2020

WEINER, Jean-Pierre: Vom Katalog zur Suchmaschine. – Bibliogr. In: ABI-Technik. – 40. (2020) 1., p. 60-72.

Res. angol nyelven

A katalógustól a keresőmotorig

Gépi információkeresési rendszer; Használoi szokások; Információtechnológia; Mesterséges intelligencia; Online információkeresés; Online katalógus

Napjainkban az interneten az információs környezetet néhány keresőmotor-üzemeltető, mindenekelőtt a *Google* uralja, ami rányomja a bélyegét a felhasználók elvárásaira is. A könyvtárak az információs szolgáltatás jelenlegi trendjeire a keresőgép-technológia alkalmazásával reagálnak, hogy szolgáltatásaikat jövőbeli használói jobban elfogadják. A cikk bemutatja, miért váltják fel hosszabb távon a hagyományos online katalógusokat (OPAC) a keresőmotorok/keresőgépek, és a katalógus és a keresőmotor összehasonlításával megvizsgálja sajátosságait és különbségeit. A szerző kitér a használhatóság kérdésére, és áttekinti a korszerű felhasználói interfészek (*User Interface, UI*) tervezési szabályait, különös tekintettel a felhasználói élmény (*User Experience, UX*) szempontrendszerére.

A használók egyre kevesebb időt fordítanak irodalomkutatásra, és egyre inkább azt várják el, hogy közvetlenül juthassanak a teljes dokumentumhoz, így előnyben részesítik azokat a forrásokat, melyek a teljes szövegű anyaghoz visznek – egy újabb ok, amiért a keresőmotorok népszerűbbek. Ezért a könyvtáraknak két alapvető területtel kell foglalkozniuk: az irodalomkutatási eszközök adaptálásával a ma és a holnap felhasználói számára, illetve az információs műveltség fejlesztésével.

A könyvtárak fontos szerepet töltenek be a tudásalapú társadalomban: objektív hozzáférést biztosítanak az olyan információforrásokhoz, amelyeket nem befolyásolnak kereskedelmi vagy társadalmi-politikai érdekek, emellett átláthatók és semlegesek, így tételeiket megbízhatónak tekinthetjük. A könyvtári katalógus (OPAC) az 1990-es évek óta alapvetően egy relációs adatbázisban keres SQL szintaxis és tárolt indexek alapján, és arra van optimalizálva, hogy egy ismert entitást megtaláljon az állományban, az ered-

mények pedig fazetták segítségével szűrhetők. Az OPAC-ok rosszul tolerálják az elírásokat, a ragozott szóalakokat és a szinonimákat, azaz a „bizonytalan kereséseket” (*fuzzy search*).

Nem így a keresőmotorok, melyek népszerűek, mert könnyen kezelhetők. Az alapjukul szolgáló technológiát (elemzés, indexelés) intelligens módszerekkel bővítik; ezek közé elsősorban az algoritmikus, szemantikus és statisztikai folyamatok tartoznak, de ide sorolhatók a mesterséges intelligencia és a neurális hálózatok területén zajló fejlesztések is. Az olyan kiinduló feltételek mellett, mint például a hálózatba kötött információs struktúrák, a nagy adatmennyiségek (*big data*) és az adatforrások heterogenitása, a keresőmotor számos olyan előnyt kínál, ami az információk asszociatív megtalálását segíti. A keresőmotorokkal kapcsolatos előítéletek és aggályok kevésbé a technológiával, inkább az üzemeltetők által nyújtott szolgáltatásokkal és üzleti modellekkel kapcsolatosak. Fontos, hogy a keresőmotorok működési módja nem a pontos találatra irányul, ezért a keresőmotort gyakran kritikusán ítélik meg.

Felületesen nézve mind a katalógusnak, mind a keresőmotoroknak dokumentumokat kell találnia. Két alapvetően eltérő fogalom verseng egymással, ugyanakkor mindkét terület közelít a másikhoz, hogy egyre pontosabb és kényelmesebb találatokat nyújtson a felhasználóknak. Ideális esetben egy újgenerációs (*NextGen*) katalógus már mindkét területet ötvözi, azaz felhasználóbarát, nagy teljesítményű és megbízható eredményeket ad. Több könyvtár már elindult ezen az úton, és a keresőmotorokat/keresőeszközöket a keresés belépési pontjaként kínálja fel. Példaként szolgálhat az új megközelítésre az *Ex Libris Primo* szolgáltatása vagy az *OCLC TouchPoint*, német nyelvterületről pedig a Bielefeldi Egyetem BASE platformja, mely tudományos keresőmotorként 100 millió tudományos publikáció metaadatait indexeli, vagy a Berlin–Branderburgi Könyvtári Egyesület (*Kooperative Bibliotheksverbund Berlin-Brandenburg*, kobb) ALBERT nevű keresőrendszere.

Kiemelhető még a hálózatba kapcsolt adatforrások (*linked data*) evolúciójának folyamata is. Ahogy a könyvtárak többféle (meta)adatot kapcsolnak össze (pl. képek, tartalomjegyzékek, wikik, teljes szöveg), a keresés is meghaladja a hagyományos OPAC-ok kereteit, és elmozdul a magában álló rekordtól a kontextus és a jelentés figyelembevételére.

A használhatósági szabványok megváltoztak a keresőmotorok webes megjelenése óta. Ma már bevett az automatikus szövegkiegészítés, a legördülő menük

használata, a különböző szűrők beépítése, a kulcsszavak/címkék feltüntetése vagy akár különböző vizualizációs lehetőségek alkalmazása. Bármennyire is bonyolult legyen azonban a háttérben futó keresőmotor, a felhasználói felületnek átláthatónak és egyszerűnek kell lennie, ami nehezen összeegyeztethető a pontos találatokhoz szükséges összetett keresés kívánalmával. Annak érdekében, hogy az összetett keresés népszerűbbé váljon, hasznos lenne új dizájnmentákat bevezetni a keresőfelületeken, hogy a szakszerű keresés is egyszerű, az ember–gép kommunikáció pedig intuitív legyen.

A cikk ösztönözi szeretné a tervezőket, fejlesztőket és az információtudománnyal foglalkozókat, hogy olyan kreatív megoldásokon gondolkodjanak, amelyek egyben a társadalom információs műveltségének fejlődéséhez is hozzájárulnak.

(Murányi Lajos)

Lásd még 164, 170, 197

Információkeresés

168/2020

MALYŠEVA, E. N.: Sajty federal'nyh bibliotek : sostoânie i perspektivy razvitiâ s točki zreniâ poiskovoj optimizacii. – Bibliogr. In: Naučnye i tehničeskije biblioteki. – (2019) 11., p. 44-62.

Res. angol nyelven

A szövetségi könyvtárak honlapjai: jelenlegi helyzet és fejlesztési lehetőségek a keresés optimalizálása szempontjából

Felmérés; Gépi információkeresési rendszer; Hatékonyság; Honlap; Könyvtárpropaganda; Marketing; Regionális könyvtár

A honlapok a könyvtárak virtuális reprezentációi, és számos funkciót látnak el. A könyvtári honlapok készítése jelenleg nagy fejlődésen megy keresztül. A kutatók figyelme elsősorban a tartalom elhelyezésére és szervezésére, a kialakítási koncepcióra, a kínált szolgáltatások marketingjére, az információforrások minőségének értékelésére irányul. Az egyik legfontosabb feladat a használók segítése a saját információforrások megtalálásában. Ugyanakkor a honlapok optimalizálásával (a keresőrendszerekben való kedvező hely elérésével) kevés tanulmány foglalkozik

a szakirodalomban. A cikk a szövetségi könyvtárak honlapjairól készült felmérés eredményeit a keresés optimalizálásának szempontjából mutatja be. A szerző összehasonlító elemzést végzett olyan kritériumok alapján, mint a honlap minőségének indexe, a forrásra mutató külső linkek száma, az általános közösségi aktivitás, továbbá a honlap mobileszközökön való használhatósága. Az elemzés eszköze a PR-CY.ru szolgáltatás volt. A felmérés kimutatta, hogy a szövetségi könyvtári honlapok mintegy harmada minőségi információforrásnak tekinthető. A szerző vizsgálta azokat az információcsatornákat is, amelyeken keresztül a használók a szövetségi könyvtárak honlapjait elérik: az elérések 80%-a a keresőmotorok révén történik. Mobileszközökre a szövetségi könyvtárak csak mintegy 40%-a optimalizálta honlapját, ami befolyásolja az információforrások minőségét, és nehezíti az információ elérését. A cikk hangsúlyozza a szövetségi könyvtári honlapok optimalizálásának szükségességét, valamint az információforrások folyamatos ellenőrzését a webanalitika eszközeivel.

(Autoref.)

Lásd még 164, 167, 170

Olvasószolgálat, tájékoztatómunka

169/2020

MAWHINNEY, Tara: User preferences related to virtual reference services in an academic library. – Bibliogr. In: The journal of academic librarianship. – 46. (2020) 1., 102094

A virtuális referenszszolgáltatással kapcsolatos használói preferenciák egy felsőoktatási könyvtárban

Felsőoktatási könyvtár; Használó; Igény; Kommunikáció -használókkal; Olvasószolgálat; Referenz

A könyvtárhasználóknak az eszközök széles tárháza áll rendelkezésére a könyvtárakkal való virtuális kapcsolattartásra. Ez a feltáró célú kutatás a korábbi szakirodalomtól eltérő nézőpontból, a használókkal folytatott félig strukturált interjúk alapján vizsgálja a virtuális referensszel kapcsolatos használói preferenciákat és az ezeket meghatározó tényezőket. Az NVivo kvalitatív adatelemző szoftvert használva a szerző az interjúátíratok kódolásával és a meg-alapozott elmélet módszerének alkalmazásával ki-

vánta azonosítani a könyvtárnak küldött e-mailek, a kapcsolattartó könyvtárosnak küldött e-mailek, a chatelés és a szöveges üzenetek közötti preferenciákat. A könyvtár által jelenleg kínált virtuálisreferenz-módszereket illetően a résztvevők a chattal kapcsolatos általános preferenciájukat fejezték ki, hangsúlyozva e szolgáltatás fontosságát. Ugyanakkor a résztvevők nem szívesen használták a chatet mobiltelefonjukon, az általuk leginkább használt kommunikációs eszközön. Az eredmények azt is megmutatták, hogy a kapcsolati tényezők lényegi szerepet játszanak a kommunikációs forma kiválasztásában. Nevezetesen a résztvevők előnyben részesítik a kommunikáció személyes, informális módját, azt, amit biztonságosként érzékelnek és ami párbeszéd jellegű. A szöveges üzenetek tekintetében fenntartásaikat fogalmazták meg a válaszadási idő bizonytalansága, a módszer túl személyesnek ítélt mivolta, valamint biztonsági aggodalmak miatt. Általában kevésbé használták az e-mailt a válaszadási idő és a formális jelleg okán, ugyanakkor nagyra értékelték a kapcsolattartó könyvtárosukkal való kommunikációban személyessége és a szakmai színvonal miatt, amit a könyvtáros szakértelme biztosít. Ezeknek a preferenciáknak és okainak fontos a megértése, mivel az befolyásolhatja, milyen típusú referenszszolgáltatást válasszanak a könyvtárosok. Emellett segít megállapítani, hogy a virtuális referenszszolgáltatások mennyire felelnek meg az aktuális használói igényeknek, illetve azonosítani, milyen irányban lehetne fejleszteni a szolgáltatást és a népszerűsítést.

(Autoref.)

Lásd még 175

Kölcsönzés

170/2020

BULLER, Ryan F.: An analysis of "Request It" print delivery service in the Alma Library Management System and its impact on physical browsing in a midsized private academic library. – Bibliogr. In: Collection management. – 45. (2020) 1., p. 87-98.

Az Alma integrált rendszerben elérhető dokumentumkikérő szolgáltatás vizsgálata és hatása a fizikai böngészésre egy közepes méretű, magánkézben lévő felsőoktatási könyvtárban

Állomány használata; Böngészés; Dokumentumszolgáltatás; Felsőoktatási könyvtár; Használati szokások; Integrált gépi rendszer; Kölcsönzés; Online katalógus; Szabadpolc

A szabadpolcokon elhelyezett kötetek közötti böngészés lehetősége fontos eleme a könyvtári gyűjteményekhez való hozzáférés biztosításának. A Denveri Egyetem könyvtára 2011 és 2013 között felújításon esett át, a zárva lévő intézmény állományát külső raktárba szállították. A változó használati igények miatt (csendes és közös tanulószobák, korlátozott polcmennyiség) döntés született arról, hogy a gyűjtemény csaknem felét tartósan a külső raktárból szolgáltatassák. Ugyanakkor az egyetemi polgárok részéről fokozott igény mutatkozik az állomány helyben történő böngészésére is, hiszen számos esetben találhatnak maguknak releváns szakirodalmat pusztán a polcokon sorakozó kötetek megtekintésével, kézbe vételével. A renoválást követően három fő kritérium szerint válogatták ki (néhány kivétellel) a központi könyvtárban elhelyezendő dokumentumokat: a mű 30 évnél ne legyen régebbi, legalább két kölcsönzéssel rendelkezzen az integrált rendszer bevezetése (1997) óta, illetve legyen illusztrált. Végül közel félmillió cím (a gyűjtemény 44%-a) került a campuson lévő könyvtárba.

Még a felújítás alatt indult *Request It* néven a könyvtár külső raktári dokumentumokat kikérő szolgáltatása, amely népszerűnek bizonyult, ezért a központi könyvtár teljes újraindítása után is megtartották. Az online kérést a katalógusrekordok mellett található gombokkal lehet igénybe venni, nem csupán a raktári, hanem a központi könyvtár szabadpolcán lévő dokumentumokhoz is.

A szabadpolcos állomány használatának vizsgálatával jobban megismerhetjük a használók dokumentumválasztási szokásait. Az *Alma IKR a Design Analytics* funkció révén lehetővé teszi, hogy különböző szempontok szerint lehívjuk a rendszerben rögzített használati adatokat. A Denveri Egyetem könyvtárában arra voltak kíváncsiak, hogy milyen szerepet tölt be a kényelmes online dokumentumkérés indítása a szabadpolcon való böngészéssel szemben, ezért csak a központi könyvtár szabadpolcos állományára vonatkozóan nézték meg, hogy a kölcsönzések összesített száma hogyan aránylik a *Request It*-tel indított kérésekéhez. 2017-ben az előbbi 28 360, az utóbbi 10 342 volt, azaz a kölcsönzési tranzakciók 36,47%-a indult online dokumentumkérésként. A többi esetben a használó önállóan, a polcon kereste

meg, majd kölcsönözte ki az őt érdeklő könyvet. (Az összes böngészés ténye nem állapítható meg a kölcsönzési tranzakciókból, részletes következtetéseket csak a könyvtári személyzet és az olvasók személyes tapasztalataiból lehet levonni.) A kutatás hipotézise az volt, hogy tudományterületenként eltérő a kérés után és a böngészés után kikölcsönzött dokumentumok aránya, vagyis egyes tudományterületeken nagyobb a szabadpolcon való „szerencsés rátalálások” jelentősége a kutatásban.

Az igény szerinti kérést követő kölcsönzések a legnagyobb arányban (40–50% között) az alábbi témacsoportoknál voltak megfigyelhetők (a Kongresszusi Könyvtár osztályozása szerint): pedagógia, amerikai történelem, társadalomtudomány, képzőművészet, jog. Az előzetes kikérést legkevésbé a mezőgazdaság, a műszaki és a természettudományok, az általános művek és a hadtudomány tárgykörébe tartozó dokumentumok esetén vették igénybe. A tranzakciókat szűkebb szakcsoportok szerint is vizsgálták: a legnagyobb arányban (55,6%) *Request It*-kéréssel indították a humánökológia kölcsönzéseit, míg a legritkábban (12,8%) a csillagászat tárgykörébe eső kölcsönzéseket. Érdekes eredmény, hogy míg a felújítás előtt leginkább a bölcsészek aggódtak amiatt, hogy a külső raktár közbeiktatásával kevésbé tudnak majd böngészés közben újabb irodalomra lelni, ennek dacára később is ők vették leginkább igénybe a *Request It*-tel történő kikérés szolgáltatását. Ezzel szemben a műszaki és természettudományok esetén kevésbé használták az olvasók ezt a szolgáltatási formát, holott a könyvtárosok ennek az ellenkezőjére számítottak. Az eredmények arra utalnak, hogy a humán tudományok területén az előzetes kikérés kényelmes megoldása kezdi kiszorítani a polcok böngészését még azon használók körében is, akik korábban létfontosságúnak ítélték ezt a fajta keresési stratégiát. A tanulmány kiindulópontul szolgálhat további tényezőket és módszereket (olvasótípusok, használati interjúk) alkalmazó kutatásokhoz, amelyek révén pontosabb képet kaphatunk a tényleges könyvtárhasználati szokásokról.

(Bódog András)

Lásd még 142, 160, 162, 163, 177, 183

Könyvtárközi kölcsönzés, dokumentumszolgáltatás

171/2020

GRABOWSKY, Adelia [et al.]: Journal packages : another look at predicting use. – Bibliogr. In: Collection management. – 45. (2020) 1., p. 57-70.

Folyóiratcsomagok: új megközelítés a használat előrejelzésére

Állomány használata; Állományalakítás; Felsőoktatási könyvtár; Folyóirat-előfizetés; Könyvtárközi kölcsönzés; Statisztika

A tanulmány a lineáris regressziószámítás módszerével határozza meg, hogy az elfogadott és/vagy elutasított könyvtárközi kölcsönzések előre jelzik-e azon folyóiratok későbbi használatát, melyeket csomagban történő előfizetés keretében szereznek be. 2016-ban az Auburni Egyetem Könyvtárai előfizettek a SAGE Premier nevű csomagjára, és hozzáférést nyertek 572 korábban elő nem fizetett folyóirathoz. A kutatás során a könyvtárközi kölcsönzések 2015-ös elfogadási és elutasítási adatait használták fel annak megállapítására, hogy ez a két adat előre jelezte-e a csomag korábban elő nem fizetett folyóiratainak későbbi használatát. Erős korreláció volt kimutatható az elfogadott könyvtárközi kérések és a későbbi használat között, ellenben szinte semmilyen korrelációt nem találtak az elutasított könyvtárközi kérések és a későbbi használat között.

(Autoref.)

Lásd még 161

Tájékoztatási eszközök

172/2020

GUBINA, Elena Vladimirovna – REŠETNIKOVA, Ol'ga Vasil'evna: Vozmožnosti populárnoj (rekomendatel'noj) onlajn-bibliografii v prosviženii čtenija. – Bibliogr. In: Bibliotekovedenie. – (2019) 6., p. 593-603.

Res. angol nyelven

A népszerű (ajánló) online bibliográfia lehetőségei az olvasás támogatásában

Ajánló bibliográfia; Egyetemi hallgató; Elektronikus publikáció; Felmérés; Használói szokások; Használók képzése; Információkeresés; Olvasás

A mai kommunikációs eszközökkel gyakorlatilag bárki bármilyen információforrást elérhet. Az interneten található, minőségileg nem mindig megfelelő információöszönre válaszként a könyvtárak megkezdtek a teljes értékű elektronikus bibliográfiai források szolgáltatását.

Mivel kevés a statisztikai adat, időszerű megvizsgálni, ismerik-e a mai fiatalok a könyvtár lehetőségeit, használják-e a bibliográfiai információkat egy könyv vagy publikáció keresésekor. 2018-ban az Oroszországi Állami Könyvtár munkatársai azt kívánták felmérni, a fiatalok manapság milyen bibliográfiai forrásokat részesítenek előnyben. A kutatásban a Moszkvai Városi Pedagógiai Egyetem 43 hallgatója vett részt. A hipotézis az volt, hogy a fiatalok elsősorban az interneten keresnek, de igénylik a segítséget az elérhető és releváns források kiválasztásához. A kutatás során a következő kérdésekre keresték a választ:

1. Milyen könyvekről és publikációkról szóló információforrásokat használnak a mai fiatalok?
2. Használják-e a válaszadók a könyvtárak információs-bibliográfiai forrásait?
3. Milyen gyakorlati jelentősége van a különböző forrásokból kapott információnak, mennyire elégedettek a minőséggel?

A kutatást anonim kérdőív segítségével végezték, amely 13 kérdést tartalmazott: az „igen/nem” válaszlehetőséget pontosításokkal (például „miért?”) egészítették ki; emellett voltak olyan kérdések, amelyekre kettőnél több választ lehetett adni, valamint szerepeltek nyitott kérdések is a kérdőívben. A beérkezett válaszokat mennyiségi és minőségi elemzéssel dolgozták fel.

Az értékelés a következőkre terjedt ki:

- Az információforrások használata (beleértve az eredeti művek elérését és a szakdolgozatíráshoz szükséges információk megszerzését is).
- A könyvtári források használata: elemezték a könyvtárat tanulás, tájékozódás, olvasás céljából látogatók és a „nem” választ adók indokait. Külön kitértek a könyvtár online bibliográfiai forrásainak használatára: a válaszadók 70%-a tudott a könyvtár honlapjain elérhető elektronikus katalógusokról, 77% az elektronikus könyvtárról és a tudományos cikkek adatbázisairól. Ugyanakkor a könyvtár szolgáltatásait mindössze 16% használja.

– A bibliográfiai információ minősége: teljesség, kényelem (elérhetőség), gyakorlati haszon, aktualitás stb.

A kapott adatok alátámasztják, hogy a fiataloknak segítségre van szükségük az olvasásfejlesztésben és a könyvtári információkeresésben, amihez a könyvtárak a nyílt hozzáférésű bibliográfiai forrásokkal tudnak hozzájárulni. Ezért 31 köztársasági és regionális könyvtár, majd második lépésben 46 megyei könyvtár honlapját vizsgálták. A főbb megállapítások:

1. A mai ajánló bibliográfiák online változatai nem követik a „műfaj tisztaságát”, miközben megőrzik az alapkritériumokat (válogatás információs érték szerint, kereshetőség, relevancia stb.). Az ún. „népszerű bibliográfiák” gyakran a formai szabályoktól is eltérnek, a digitális technológiának köszönhetően dinamikusabbak, könnyebben elérhetők. A hagyományos formák elhagyását az új célközönséggel magyarázzák: az „olvasók széles körének” elegendő a könyv szerzője és címe a borító képével, amiből általában el lehet jutni a katalógusban vagy az adatbázisban lévő teljes leíráshoz.
2. A könyvek ajánlásakor interaktív és multimédiás forrásokat használnak.
3. A népszerű bibliográfiák a könyvtár keresőrendszerei (e-katalógusok, adatbázisok) mellett a könyvtári állománnyal is össze vannak kapcsolva, lehetővé téve ezzel az előjegyzést, az e-másolat rendelését, továbbá ritka kiadványok digitális változatának azonnali elérését.

A regionális könyvtárak honlapjain elérhető népszerű bibliográfiák elsősorban a fiatal olvasókat célozzák. Készítésükkor a könyvtárosok és bibliográfusok interaktív kapcsolatba kerülnek velük, új minőséget és érdekes műfajt teremtvén. A könyvtár honlapján elhelyezett anyagok felkeltik az érdeklődést; a szükséges könyvek gyors megtalálása, megrendelése, előjegyzése vagy e-másolata is közelebb viszi az olvasókat a könyvtárhoz.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Hátrányos helyzetű olvasók ellátása

173/2020

SIEBERNS, Anne: Die Umsetzung der Konvention über die Rechte von Menschen mit Behinderungen in Deutschland : Aufgaben und Chancen für Bibliotheken.

– Bibliogr. In: Bibliotheksdienst. – 53. (2019) 10-11., p. 676-685.

Res. angol nyelven

A fogyatékkal élő személyek emberi jogairól szóló ENSZ-egyezmény megvalósítása Németországban: könyvtári feladatok és esélyek

Feladatkör; Hátrányos helyzetű olvasó; Hozzáférhetőség; Jogi kérdések -könyvtárban; Könyvtárügy; Társadalmi követelmények

A címben említett ENSZ-egyezmény (2006), amely paradigmaváltást hozott a fogyatékkal élőkhez való hozzáállásban, 2009-ben lépett hatályba Németországban. Ettől az időponttól kezdve a könyvtárak mint nyilvános szolgáltató és az oktatást támogató intézmények is kötelesek az akadálymentes hozzáférést, valamint (a korábbi integráció helyett) az inklúziót és a részvételi lehetőséget is biztosítani. Ez nem kis feladat, ugyanakkor láthatóvá teheti és megerősítheti, hogy milyen fontos szerepük van a könyvtáraknak az emberi jogok – konkrétan az információkhoz, oktatáshoz és kulturális részvételhez való hozzáférés – érvényesítésében. A fogyatékkal élők könyvtári ellátását korábban a szociális könyvtári munkával és az etikai kérdésekkel hozták összefüggésbe, az egyezményt követően viszont az emberi jogi szempontok kerültek előtérbe.

Bár a könyvtárakat maga az ENSZ-egyezmény konkrétan csak a kulturális életben való részvétellel összefüggésben említi, a dokumentum és a benne foglalt alapelvek sokféleképpen hatnak a könyvtárak tevékenységére. A könyvtárak ugyanis olyan intézmények, amelyek az egyenlő és akadálymentes hozzáférést valóra váltják mindenki számára. Az ezzel kapcsolatos konkrét intézkedések a könyvtárakban a dokumentumok és információs eszközök formátumában, nyelvezetében, az alkalmazott információtechnológiában, továbbá szabványos (ún. *Universal Design* szerinti) építészeti, termékekkel kapcsolatos és szolgáltatási megoldásokban öltenek testet.

Jelentős előrelépés lenne, ha ezek a szolgáltatások nemcsak egyes szakkönyvtárakban lennének hozzáférhetőek, hanem közvetlenül az érintettek lakhelyén, tanulási környezetében és munkahelye közelében is. A Németországban 2019-ben hatályba lépett Marrakesi szerződés szemlélete reményt ad erre. A könyvtáraknak és társadalmi szervezeteiknek egyelőre még aktívan kell fellépniük, és tudatosítaniuk kell az állam és a civil társadalom előtt, hogy mindenki

számára egyenlő hozzáférést biztosítanak, és a jövőben még erőteljesebben ki kell állniuk az inklúzió és az akadálymentesség mellett. Legalkalmasabb partnereik ebben a fogyatékkal élők helyi vagy országos szervezetei és mozgalmai, akiknek jelszava: „Semmit rólunk nélkülünk”.

Az ENSZ-egyezmény hivatalos országjelentések készítését írja elő az érintett államok számára. Né-

metországban először 2015-ben, majd 2019-ben készült ilyen jelentés. A könyvtárak sajnos egyikben sem szerepeltek.

(Hegyközi Ilona)

Lásd még 178

Tájékoztatás, tájékoztatási rendszerek

Hálózatok, regionális rendszerek

174/2020

ŪDINA, Inna Gennad'evna – BAZYLEVA, Elena Antol'aevna: Informacionno-analitičeskie uslugi akademičeskoj biblioteki na baze novostnoj naučnoj informacii. – Bibliogr. In: Bibliotekovedenie. – (2019) 5., p. 475-483.

Res. angol nyelven

Egy akadémiai könyvtár információelemző szolgáltatásai az új tudományos hírek alapján

Akadémiai könyvtár; Gyorstájékoztatás; Kutatás információellátása; Tájékoztatási hálózat; Térítéssel ellátott szolgáltatás

A modern információs és kommunikációs környezet fejlődésével a könyvtári intézmények alapvető feladata, hogy tevékenységüket új tartalommal és funkciókkal töltsék meg. Minthogy a tudományos kommunikáció a hálózati környezet általános evolúciójával összhangban fejlődik, a tudomány információellátása is jelentős változásokon megy át. A tudományos kommunikáció rendszerében sajátos helyzetet betöltő tudományos és felsőoktatási könyvtárak szembesülnek szerepük és funkcióik átgondolásának szükségességével, valamint annak problémájával, hogy új módszereket találjanak a tudományos kutatómunka információ- és könyvtári ellátására, illetve a mai tudósok igényeinek megfelelő új szolgáltatások biztosítására. Mivel a tudományos intézmények rangjának mérésére szolgáló egyik fontos mutató az intézmény említéseinek mennyisége a tömegtájékoztatási felületeken, a tudományos könyvtárak a tudomány híreiről kezdtek el szolgáltatást nyújtani.

A cikk áttekinti a tudományos hírek forrásait és a tudományos intézmények számára kínált szolgáltatásokat. Röviden bemutatja „A szibériai tudomány hírei” nevű forrást, amely egy faktográfiai, bibliográfiai és teljes szövegű információk elhelyezésére, megőrzésére és keresésére szolgáló információs platform. Az Orosz Tudományos Akadémia Szibériai Tagozatának (SO RAN) Állami Nyilvános Tudományos-Műszaki Könyvtárában „A szibériai tudomány hírei” alapján olyan szolgáltatást fejlesztettek ki, amely információkkal látja el a szakembereket a SO RAN novoszibirszki tudományos központjához tartozó kutatóintézetek honlapjain a hírek feltöltéséhez és kezeléséhez. Jelenleg az előfizetők preferenciáinak megfelelően kétféle információelemzési jelentés készül a médiában megjelent publikációk alapján. A felmérési eredmények arra engednek következtetni, hogy „A szibériai tudomány hírei” nevű információforrás sokkal intenzívebb népszerűsítésére van szükség. A tudományos intézmények számára egy ilyen szolgáltatás nagy segítséget jelent híroldalaik fejlesztésében és a hírek weboldalaikon történő közzétételében, ami nagyobb láthatóságot biztosít az intézmény számára a tudományos kommunikációban, és elősegíti a kutatási területek és eredmények népszerűsítését.

(Autoref.)

Lásd még 138, 144

Szakterületi tájékoztatási rendszerek

Lásd 138, 178

Kutatás és termelés információ-ellátása

175/2020

CARROLL, Alexander J. – ESKRIDGE, Honora N. – CHANG, Bertha P.: Lab-integrated librarians : a model for research engagement. – Bibliogr. In: College & research libraries. – 81. (2020) 1., p. 8-26.

Laborokba integrált könyvtárosok: modell a kutatástámogatás számára

Adatfeldolgozás; Egyetemi könyvtár; Használók képzése -felsőoktatásban; Információs műveltség; Kutatás információellátása; Tájékoztató munka; Tudományos és szakkönyvtárak

Az egyetemi oktatók általában a karok és a tanszékek kötelékébe tartoznak, ám a természettudományok, a műszaki tudományok és a matematika kutatói meghatározott kutatócsoportokhoz (központokhoz, laboratóriumokhoz vagy teamekhez) is kapcsolódhatnak, így identitásuk sokszor ezekhez kötődik.

A kutatók napi munkafolyamatainak közvetlen megismerése és a teljes kutatási életciklusban való részvétel lehetőségeinek megteremtése érdekében az Észak-karolinai Állami Egyetem műszaki könyvtárosai kísérleti programot indítottak, amelynek fő célja az volt, hogy a heti laboratóriumi értekezleteken való részvétellel a campuson működő kutatócsoportok részeivé váljanak. A 2016-os pilot projekt során a szerzők – műszaki könyvtárosok – a megfelelő egyeztetéseket követően 6 laboratóriumi munkacsoportba „épültek be”, és rögzítették etnográfiai módszerek (részrtvevő megfigyelés) alkalmazásával, hogy a kutatók milyen tevékenységeket végeztek. Azt is feljegyezték, hogy mikor került sor az ülések során a könyvtárosok szakértelmének felhasználására. A műszaki tudományok terén dolgozó kutatók sokszor személyesen jönnek be a könyvtárba, bár ennek a modellnek a hiányosságairól gyakran szól a könyvtártudományi szakirodalom. Ezt figyelembe véve felmerül annak a kérdése, hogy a klinikai információs szakemberek (orvosi könyvtárosok) működési modellje alkalmazható-e erre a használói körre. A felszínen az orvosi és a műszaki területeken dolgozó kutatók munkája rendkívül eltérőnek tűnik, mind az egyes csoportok információkeresése, mind információs igényei szempontjából. Ugyanakkor mindkét

csoport esetében gyakran váratlanul merül fel az információ iránti igény, és sokféle forrásból származó, valós idejű válaszokra van szükségük a döntéshozatal támogatásához. Az ilyen típusú információs szükséglettel rendelkező szakemberek számára tehát a tájékoztatás szokásos modellje nem elegendő.

A vizsgált laboratóriumi munkacsoportok a vezető kutató mellett főként mesterszakos hallgatókból és posztdoktori kutatókból állnak. A csoportok heti rendszerességgel tartanak általában 1 órás megbeszéléseket, amelyeken főként a kutatással kapcsolatos újdonságokat mutatnak be, de témájuk sokféle lehet. Közös bennük, hogy az oktatás és a kutatás a találkozókön összekapcsolódik. Egyes csoportok laboratóriumi ülésein helyet kap a primer szakirodalom kritikus értékelése is úgynevezett folyóiratklubok formájában, emellett több alkalommal sor kerül a fiatal kutatók készülő prezentációinak meghallgatására és építő javaslatok megfogalmazására.

A „beépülő” könyvtárosok 6 laboratóriumi munkacsoport összesen 82 értekezletén vettek részt, ezek közül 49-en eseti segítséget tudtak nyújtani különböző kérdésekben. A vizsgálat adatai azt mutatják, hogy a könyvtárosok nemcsak a folyóiratklubokhoz vagy a hallgatói előadások csiszolásához, hanem bármely más ülés sikeréhez is képesek hozzájárulni (pl. a források értékelése, az adatvizualizáció fejlesztése, az irodalomkutatás megtervezése vagy az adatkezelési kérdések megvitatása során). A 6 laboratóriumi munkacsoport közül 4-ben a könyvtáros a megbeszélések több mint felénél érdemi információs és adatszolgáltatást biztosított a jelenlévők számára.

Miután a könyvtárosok rendszeresen részt vettek az üléseken, több vezető kutató kérte, hogy könyvtárosuk egy-egy teljes ülést töltsön ki tartalommal. A vizsgált időszakban a könyvtárosok összesen 6 ülést vezettek le, a lektorálás, az összeférhetlenségi nyilatkozatok, a kutatási etika, a hivatkozásokat kezelő szoftverek, a tudományos munkaerőpiac, valamint a bizonyítékokon alapuló pedagógia tárgyában. A hasonló témájú könyvtári foglalkozásokkal szemben ezeket a tartalmakat hitelessé teszi a vezető kutató személye, és megfelelően kontextualizálhatók a jelenlévő laboratóriumi tagok számára. A könyvtárosok felhasználhatják a laboratórium meglévő projektjeinek példáulit, kiemelhetik azokat a folyóiratokat, amelyekhez a jövőben kéziratokat lehet benyújtani, vagy bemutathatják az illetékes finanszírozó szervezetek követelményeit.

A projekt során nemcsak a könyvtárosok adhatták át ismereteiket a laboratóriumi munkacsoportok tagjai-

nak, de maguk is sokat tanultak a kutatási folyamatról és a kutatók igényeiről, emellett szoros kapcsolatot építettek ki a célközönségükkel. A szerzők ezért azt javasolják, hogy ahol lehetséges, a könyvtárak vezessenek be hasonló gyakorlatot.

(Koltay Tibor)

176/2020

MOULAISON SANDY, Heather – MILLION, A. J. – HUDSON-VITALE, Cynthia: Innovating support for research : the coalescence of scholarly communication?. – Bibliogr. In: College & research libraries. – 81. (2020) 2., p. 193-214.

Innovatív kutatástámogatás: a tudományos kommunikáció egységesítése?

Felsőoktatási könyvtár; Könyvtárosi hivatás; Kutatás információellátása; Munkakör; Szolgáltatások; Tudományos kutatás

Az egyetemi campusok tudományos kommunikációjának támogatása az új technológiák korában az információs szakemberekre hárul. Mivel ezek a technológiák és a használók igényei is egyre összetettebbek, új típusú szakemberekre lesz szükség, akik képesek nemcsak megfelelő hozzáférést biztosítani, hanem együttműködni is a kutatókkal a tudományos kommunikáció szervezése és az eredmények megosztása terén. Kérdés azonban, hogy ez az állítás kellően meg van-e alapozva, és ha igen, milyen mértékben fog hatni az egyetemi könyvtárak feladatkörére. Azt is fel kell derítenünk, hogy a tudományos kutatás mely aspektusait fedhetik le a tudományos kommunikációt segítő könyvtárosok, akik meglevő szakismereteik révén látnak el a digitális gondozás (*digital curation*) körébe tartozó feladatokat is. A használók változó igényeit figyelembe véve, az új típusú szolgáltatások létrehozásakor az egyetemi könyvtárak a használóval érintkező és a tőle távolabb eső területek (a *back end* – *front end* modell) szembeállítás helyett az ezek közötti konvergenciára kell, hogy építsenek. Annak felmérésére, hogy a digitális gondozás hogyan vált egységes szakterületté, a kutatás során megvizsgálták az Egyesült Államok és Kanada nagy tudományos könyvtáraiban alkalmazott tudományos kommunikációs-információs szakemberek számának növekedését. Ehhez a Tudományos Könyvtárak Egyesülete (*Association of Research Libraries, ARL*) éves illetményfelmérésében szereplő állások/

státuszok adatait használták fel. Noha az ARL-nek nem minden tudományos könyvtár a tagja, évente publikált állásadatai képet adnak a legnagyobb és legrangosabb tudományos könyvtárak dolgozóinak összetételéről. A kutatás céljainak megfelelően megvizsgálták a „Tudományos kommunikációt támogató könyvtáros” (*Scholarly Communication Librarian*) kóddal ellátott pozíciók adatait 2012 és 2017 között. Ezt a munkakört az álláshirdetésekből úgy definiálják, mint olyan könyvtári szakembert, aki előmozdítja a tudományos kommunikációt és a publikációkhoz való nyílt hozzáférést, továbbá tanácsokat ad szerzői jogi kérdésekben. A másik vizsgált munkakör ugyanabban az időszakban a „Digitális gondozást támogató könyvtáros” (*Digital Curation Librarian*) volt, aki valamely tudományterületen/tudományterületeken digitális gyűjteményeket hoz létre és gondoz, vagy több tudományterület adatkezelési kérdéseivel foglalkozik. A tudományos kommunikációs könyvtárosok száma 2012 óta lassuló ütemben nő, a digitális gondozást támogató könyvtárosok száma a pozíció 2013-as megjelenése óta folyamatosan növekszik. Az ARL-tagkönyvtárakban a két munkakörben dolgozó szakemberek összesített száma 2017-ben 230 volt. Második lépésként a szakirodalomból a szerzők három fontos útmutatót választottak a digitális gondozást támogató / kutatástámogató könyvtárosi munkakör tárgyában (*Librarians' Competencies Profile for Research Data Management* [2016], *Matrix of Digital Curation Knowledge and Competencies* [2009], *Preparing the Workforce for Digital Curation* [2015]), melyeket tartalomelemzésnek vetettek alá. Az útmutatókban azonosított kulcskompetenciák közé tartozik a helyi közösséggel való kapcsolatteremtés; az adatok auditálása és értékelése; a kutatási adatok aktív kezelése és az adatkezelési tervekkel kapcsolatos szolgáltatások biztosítása; továbbá a megfelelő információforrások vagy adattárak felfedezése. Ezekhez csatlakozik még az adatszerkezetekkel, adattípusokkal, formátumokkal, adatszótárakkal, adatkapcsolatokkal és adatintegrációval, valamint a metaadatokkal kapcsolatos bevált gyakorlatok ismerete; jártasság a metaadatszabványok terén; az adatok engedélyezésével és a szellemi tulajdonnal, nyílt hozzáféréssel, licencekkel kapcsolatos kérdések, valamint az adatmegosztási lehetőségek ismerete. A könyvtárosoknak tisztában kell lenniük azzal, hogy mi az adatok szervezésének és felépítésének módja a gyűjteményekben, és milyen adatbázis-tervezési típusok vannak, továbbá érteniük kell az adatmegőrzés, a tárolóplatformok és az archiválás alapjait. A

kialakulóban lévő (emergens) kompetenciák között található az adott területhez kötődő szakismeret; a finanszírozók előírásainak és követelményeinek, valamint az adatkezelési tervek jellemzőinek ismerete; a kutatási gyakorlatok és munkafolyamatok megértése; az adatkezelés és -elemzés szakterületi előírásainak és szabványainak ismerete. Ebbe a körbe tartoznak azok a kompetenciák is, amelyek az adatokra történő hivatkozásra, az adatok megosztására, újrafelhasználására, elemzésére és vizuális megjelenítésére vonatkoznak. Végezetül a kiegészítő készségek az adatbiztonsági és az adatok publikálására irányuló előírások megismeréséhez kötődnek. A felsorolt kompetenciák egyaránt párhuzamba állíthatók a kutatási életciklussal, melynek támogatására hivatottak.

Összegezve a megállapításokat: ahogy az innováció változásokat hozott a tudományos kommunikáció folyamatában, úgy jöttek létre új pozíciók a könyvtári kutatástámogatásban, melyek elvárt kompetenciái idővel formalizálódtak és megjelentek a munkakörökben, ám a fejlődéssel párhuzamosan az új kompetenciák térnyerése máig tart.

(Koltay Tibor)

Lásd még 138, 139, 146, 153, 174, 190, 204

Oktatás információellátása

177/2020

MCHALE, Christopher: The life span of a print textbook : an investigation in the utility of aging textbook collections in academic libraries. – Bibliogr. In: Journal of access services. – 17. (2020) 1., p. 4-21.

Egy nyomtatott tankönyv élettartama: az öregedő tankönyvgyűjtemények használatának vizsgálata a felsőoktatási könyvtárakban

Állomány használata; Állományalakítás; Felmérés; Felsőoktatási könyvtár; Kölcsönzés; Oktatás információellátása; Tankönyv

A felsőoktatási tankönyvek ára nöttön nő, ezért a könyvtárak számos innovatív megoldást alkalmaznak a hallgatói hozzáférés biztosítása érdekében, a több felhasználós digitális források beszerzésétől a nyílt oktatási források (*Open Education Resources*, OER) használatáig. Több könyvtárban továbbra is nagy hangsúlyt fektetnek a nyomtatott formájú, kö-

telező irodalmat tartalmazó gyűjteményrészekre is. Ezek hatékonyságát és állományszervezési kérdéseit vizsgálja a cikk a 19 000 hallgatót ellátó New York-i *LaGuardia Community College* könyvtárának elemzése alapján, ahol az 1971-es megnyitás óta létezik a kötelező irodalom gyűjteménye, mely az idők során több átalakítást ért meg.

A szakirodalom tanúsága szerint a kötelező irodalmat a legtöbb felsőoktatási könyvtárban zárt gyűjteményként kezelik, csak könyvtáron belül és csak néhány órák határidővel kölcsönzik. Az állomány fejlesztésére sok munkát fordítanak, kezdve az aktuális kötelező irodalom felkutatásától a szokásostól eltérő katalogizálásig és jelzetelésig. Minden tapasztalat és kölcsönzési statisztika azt tükrözi, hogy a tankönyvek megfelelnek a hallgatók igényeinek, kölcsönzési arányuk és forgási sebességük magas, tehát beszerzésük megtérülő befektetést jelent, a hallgatóknak pedig jelentős megtakarítást biztosít. A kötelezők azonban gyorsan avulnak, és a közvélekedés szerint életciklusuk hasznos része meglehetősen rövid.

A tizenhat fős személyzettel rendelkező *LaGuardia Community College* könyvtárának nyomtatott állománya több mint 99 ezer kötetre rúg. A tankönyvek többsége a szokásos kétórás, regisztrált helyben használatra vehető igénybe. 2009-től egy részük esetén bevezették a háromnapos kölcsönzést, aminek folyamánként a kötelezőkért hosszú sorok kígyóztak a kölcsönzőpultnál. A gyakorlat szerint minden szemeszterben az aktuális kötelező irodalmat egy elkülönített térben helyezték el, ahonnan a tájékoztató könyvtáros segítségével lehet kölcsönözni. A szemeszterek végén a zárt polcokon helyet szabadítottak fel a következő évre, az innen kivont könyvek pedig fizikailag és a katalógusban is visszakerültek a kölcsönözhető törzsállományba négyhetes kölcsönzési idővel, átmeneti jelzetüket pedig leszedték róluk. Több mint negyven év alatt tekintélyes mennyiségű régi tankönyv gyűlt össze.

A hallgatók spórolásra törekedve gyakran használják a legfrissebb helyett a régebbi kiadású tankönyveket. A kurzusfelelősök tudják ezt, és megadják nekik azokat az eltéréseket, melyeket figyelembe kell venniük a felkészülés során. A régebbi tankönyvek tehát valódi alternatívát nyújtanak a diákok számára. Erre alapozva és egy nagy selejtezés tanulságait figyelembe véve a könyvtárosok 2013 óta a „kiöregedett”, kötelező irodalomjegyzékről lekerülő tankönyveket nem osztják vissza a törzsállományba, hanem a bejáráshoz és a tájékoztató pulthoz közel, szabadpolcon helyezik el őket, és kéthetes kölcsönzési időszakot

biztosítanak a számukra. Miután a régi tankönyvek így könnyen hozzáférhetővé váltak, népszerűek lettek a használók körében. A címek betűrendjében szabadpolcra helyezett, önállóan böngészhető régi tankönyvek kölcsönzésével csökkent a könyvtárosok munkaráfordítása, és nőtt a használók elégedettsége. (A szemeszter végén a kölcsönzési adatok, illetve a kötetek állapota alapján végzik a selejtezést a hely-felszabadítás érdekében.)

A közelmúltban a főiskola könyvtárában két kutatást folytattak: a nyomtatott tankönyvek gyűjteményének használatát elemezték történetileg 2004 és 2017 között, illetve a 2018–2019-es tanév kölcsönzési statisztikáját vizsgálták. A longitudinális elemzéshez az ALEPH integrált rendszerből lehívták minden egyes tankönyv kölcsönzési történetét, és összevetették a kölcsönzések számát (a kétórás, a háromnapos, a kéthetes és a négyhetes kölcsönözhetőséget is tekintetbe véve), valamint kiszámították a könyvtár teljes nyitvatartásához képest az egyes könyvek potenciális kölcsönzéseinek számát is, ami viszonyítási pontul szolgált a kihasználtság méréséhez. Az eredmények szerint több mint egy évtizedes távlatban a tankönyvkölcsönzések elsöprő többségét (94,8%) az aktuális kötelezők zárt gyűjteménye adta, de a régi tankönyvek jelentőségéről árulkodik, hogy a hosszabb kölcsönzési időszakok miatt kihasználtságuk 30,47% volt, azaz az idő közel egyharmadában kölcsönzésben voltak.

Az egyéves (2018–2019-es) vizsgálat során felmérték az egyes gyűjteményrészeknek az egész állományhoz viszonyított arányát, a kölcsönzések számát és az egy könyvre jutó kölcsönzések átlagos mértékét. Az aktuális kötelezők zárt gyűjteménye 2605 kötetet számlált, 1 kötetre átlagosan 7,57 kölcsönzés jutott; a régebbi tankönyvek szabadpolcos gyűjteménye 1554 kötetből állt, 1 kötetre vetítve 1,55 kölcsönzéssel; a törzsgyűjtemény 87 704 kötete esetében pedig 1 kötetre 0,14 kölcsönzés esett.

A vizsgálat alátámasztotta azt a feltevést, hogy a könyvtárak számára megéri a nyomtatott tankönyvek hosszabb távú kezelésének tervét is elkészíteni, mert a hallgatóknak van igényük a régebbi kiadásokra, továbbá az állomány láthatóbbá tétele növeli a használatot, és csökkenti a könyvtárosok részéről szükséges munkaráfordítást.

(Fazokas Eszter)

Lásd még 153, 158, 159

Közérdekű tájékoztatás

178/2020

LANDGRAF, Greg: Meeting legal needs : libraries help bridge the justice gap In: American libraries. – 51. (2020) 5., p. 18-19.

Könyvtári jogsegélyszolgálat: a könyvtárak segítenek áthidalni az igazságszolgáltatási szakadékot

Hátrányos társadalmi helyzetű olvasó; Kapcsolat intézményekkel; Közérdekű tájékoztatás; Közművelődési könyvtár; Szolgáltatások; Tájékoztatás -jogtudományi

Az egyesült államokbeli *Legal Services Corporation* (LSC) 2017-es jelentése szerint az alacsony jövedelmű háztartások 71%-a nézett szembe legalább egy polgári jogi problémával az előző évben, és az esetek 86%-ában nem kapott megfelelő jogi segítséget. Az OCLC *WebJunction* programja ezért azt tűzte ki célul, hogy különböző szervezetekkel együttműködve képzéseket és jogsegélyt biztosítsanak, hiszen a könyvtár egy hozzáférési pont lehet a hátrányt szenvedők számára. A szolgáltatásban az LSC hálózatára, helyi ügyvédi kamarákra vagy jogi egyetemi hallgatókra egyaránt lehet támaszkodni, a lényeg, hogy a könyvtár összekösse a használókat a tanácsadást *pro bono* vállaló szakemberekkel.

Számos közkönyvtár, így a Clevelandi Városi Könyvtár is biztosít rendszeres időközönként jogi klinikákat a használói számára, ahol ügyvédek vagy ügyvédek által felügyelt joghallgatók segítenek a problémák megoldásában: válaszolnak a kérdésekre, kitöltik a megfelelő papírokat, de természetesen nem vállalnak hagyományos ügyvédi képviselést. Büntetőügyekkel ezeken a jogi klinikákon nem foglalkoznak, csak a polgári jog hatálya alá eső kérdésekkel (lakhatás, családjog, munkajog). Mivel az amerikai ítélkezési gyakorlatban a polgári bíróságokon nem jár kirendelt ügyvéd, az alacsony jövedelmű állampolgárok nem engedhetik meg maguknak jogi képviselő alkalmazását, így „igazságszolgáltatási szakadék” (*justice gap*) jön létre. Másfelől, sokan nincsenek is tisztában azzal, hogy a problémáikra jogi úton megoldást találhatnak – a jogi klinikák számukra is hasznosnak bizonyulnak. Ehhez hozzájárul, hogy a könyvtár egy biztonságos és semleges hely: a Clevelandi Városi Könyvtárban például egy bántalmazó kapcsolatból menekülni kívánó családanya élt a lehetőséggel, aki

így nyugodt körülmények között kaphatott ügyvédi segítséget.

A Minnesota állambeli St. Paul-i Városi Könyvtár több csatornán is segítséget nyújt használóinak jogi problémáik rendezésében. Az Önkéntes Ügyvédek Hálózata közreműködésével havonta kétszer workshopokat tartanak a büntetések nyilvántartásából való kikerülésről (ennek álláskeresőkor van jelentősége), a *St. Paul Michell Hamlin School of Law* joghallgatói pedig havonta két alkalommal egy átalakított lakóbusszal keresik fel mobil jogsegélyszolgálatukkal a könyvtárat, amely mindezek mellett a Minnesota Állami Jogi Könyvtárral együttműködve havonta tíz alkalommal jogi referenszolgáltatást is kínál.

A könyvtárak által közvetített jogsegélyre nemcsak a városokban van igény. A vidéki lakosságot kiszolgáló Wicomico Közkönyvtár kéthavonta a Marylandi Önkéntes Ügyvédek Szolgálatának munkatársait köti össze a könyvtárhasználókkal: egy ügyvéd jellemzően személyesen ad tanácsokat, míg többekkel a *Google Hangout*-on keresztül lehet konzultálni a könyvtár számítógéptermből.

A Michigan állambeli Kalamazoo Városi Könyvtár Raymond W. Fox Jogi Könyvtára egyaránt biztosít jogi tájékoztatást és jogi klinikákat. Itt azt a gyakorlatot alakították ki, hogy a konzultációkra legalább két héttel előre jelentkezni kell, ami megkönnyíti, hogy az ügyvédek felkészüljenek – ehhez a könyvtár jogi szakkönyveit és online forrásait is használhatják. A jogsegély-szolgáltatás terén az egyik legnagyobb tapasztalattal a Memphisi Könyvtári Hálózat rendelkezik: immár 2009 óta ugyanazon a helyszínen és ugyanabban az időpontban (minden hónap második szombatján) tartják a jogi klinikákat, ami egy brandet épített ki a szolgáltatás köré. Az eseményeket alkalmanként kb. száz fő keresi fel; ez a szám az amerikai könyvtári jogi klinikák átlagos látogatottságának 5-6-szorosa.

Noha a használók általában nem adnak visszajelzést a könyvtárosoknak ügyeik kimeneteléről, de aki mégis megteszi, jellemzően megkönnyebbülésének ad hangot, és kifejezi háláját a kapott segítségért.

(Szabó Piroska)

Ismertetések

179/2020

ZHOU, Qingqing – ZHANG, Chengzhi: Measuring book impact via content-level academic review mining. – Bibliogr. In: The electronic library. – 38. (2020) 1., p. 138-154.

A könyvek hatásának mérése az ismertető tartalmi szövegbányászatának segítségével

Adattfeldolgozás; Állományalakítás; Bibliometria; Hivatkozás; Recenzió; Referáló lap

Ami a tudományos publikációkat illeti, a könyvek hatásmérésének szokásos módszerei a hivatkozáson alapulnak; ez egyértelmű, ám számolni kell az adatbázisok lefedettségének korlátaival. Az alternatív metrikák, úgymint a blogokon való idézettség vagy a könyvtári állományokban való jelenlét használatával kikerülhetjük ezeket a korlátokat. Mindazonáltal a tartalmi szinten levő információkról a legtöbbször általában nem vesznek tudomást, így a használók szándékait figyelmen kívül hagyják. Eközben a gazdag szemleirodalom valóban kifejezésre juttatja a kutatók véleményét a könyvekről, amit fel lehet használni a könyvek hatásának mérésére az ismertető aprólékos szövegbányászatán keresztül. Jelen kutatás tehát fel kívánja mérni a könyvek hatását a tudományos ismertető automatizált tartalomelemzésének segítségével, és ezáltal igazolja a tudományos ismertető hasznosságát a könyvtárak és az olvasók számára.

A szerzők először is három metaadat-mutatóval 61 933 tudományos ismertetőt gyűjtöttek a *Choice: Current Reviews for Academic Libraries* c. lapból. Ezt követően az ismertető tartalmát szövegbányászatnak vetették alá, hogy tartalmi mutatókra tegyenek szert. Végezetül annak érdekében, hogy a tudományos ismertető megbízhatóságát meghatározzák, a *Choice*-beli ismertető mutatóit egyéb hatásmérő mutatókkal vetették össze és elemezték.

A vizsgálat eredményei szerint a tudományos ismertető aprólékos szövegbányászata segíthet a használóknak gyors áttekintést szerezni a könyvek összetett jellemzőiről, továbbá megítélni vagy előre jelezni nagyszámú könyv hatását, támpontot adva a különböző típusú használóknak (pl. a könyvtárosoknak és a nagyközönségnek) a könyvválasztásban.

A könyvek tartalomelemzésén keresztül hatásmérése részletesebb információkat biztosíthat a használók szélesebb körének, és kipótolhatja a hagyományos

módszerek hiányosságait. Az eljárás új szempontot és módszert nyújt a hatásmérés kutatása számára. Ezen túlmenően a tanulmányban javasolt módszer a

könyveken kívüli egyéb publikációk hatásának mérésére is alkalmas lehet.

(Autoref.)

Vezetés, irányítás

Általános kérdések

180/2020

ACADIA, Spencer: The Organizational Trap-Gap Framework : a conceptual view of library dysfunction. – Bibliogr. In: IFLA journal. – 46. (2020) 1., p. 72-87.

Res. arab, francia, kínai, német, orosz és spanyol nyelven

A szervezeti csapdák és szakadékok keretrendszere: a diszfunkcionális könyvtár elméleti megközelítése

Hatékonyság; Információszerzés; Munkaszervezés; Munkaszervezet; Vezetés

2017-ben jelent meg az ALA (*American Library Association*) kiadásában a *The Dysfunctional Library* című könyv, amelynek szerzői (*Henry, Eshleman és Moniz*) meggyőző érveket sorakoztatnak fel annak alátámasztására, hogy a mai könyvtár mint munkahely diszfunkcionálisan működik, aminek főbb jellemzői a rossz szervezethez, a munkavállalói elégedetlenség és a bátortalan vezetés. A problémák kialakulásának legfőbb oka a megfelelő kommunikáció hiánya. Jelen tanulmány szerzője – az IFLA tudásmenedzsment szekciójának titkára – e megállapítás árnyalásának céljából egy olyan fogalmi keretrendszert mutat be, amely az intézményi működésképtelenség közös jellemzőire: csapdáira és szakadékaira (*Trap & Gap*) összpontosít. E kerékkötők felismerése a megoldáshoz vezető első lépcsőfok. A diszfunkcionális könyvtár elmélete szerint a működés lényege a tudás, a kompetencia és a stratégia folytonossága, a fent említett csapdák és szakadékok pedig azok a tényezők, ahol a folytonosság megszakad, és ezáltal a könyvtár működésképtelenné válik.

A fogalmi keretrendszer szerint a *csapda* egy szervezetben akkor fordul elő, amikor az túlságosan ragaszkodik intézményi folyamataihoz, rutinjaihoz, beidegződéséhez, és képtelen változtatni, megfelelni

a kihívásoknak, elnyomva az innovációt („korábban jó volt, most is jó” mentalitás). A *szakadék* a szervezet jelenlegi és az elképzelt jövőbeni állapota közti különbséget jelképezi. A *csapda*–*szakadék* együttese a könyvtárak belső fejlődését akadályozó tényezők állapotjelzője. Valahányszor egy könyvtár csapdába esik, óhatatlanul szakadékok képződnek az intézmény tudását, kompetenciáját és a stratégiáját érintő területeken, amely szakadékok folyamatosan tovább szélesednek, ha nem szentelnek figyelmet a felmerülő problémák megoldásának. A csapdák és szakadékok megszüntetése érdekében a könyvtárvezetőknek először fel kell ismerniük ezen akadályok létezését és negatív hatásait.

A problémák azonosítását követően vegyes módszerekkel lehet megtalálni a megfelelő megoldást, segítségül hívva a tudásmenedzsment (*knowledge management*), a szervezetfejlesztés (*organizational development*), szervezeti tanulás (*organizational learning*) és szervezeti viselkedés (*organizational behavior*) területeiről átvett elméleteket és gyakorlatokat. Ezek az irányzatok mind-mind a tudás, a kompetencia és a stratégia sokoldalú kérdéskörét vizsgálják, a diszfunkcionális könyvtár problémájának komplex kezelésére ezért egymást kiegészítve, multidiszciplináris megközelítéssel alkalmazhatók. A könyvtárak számos terület megoldásait adaptálhatják. Az elméletek közül megemlíthetők: attribúcióelmélet, diskurzuselmélet, hálózattudomány, sémaelmélet, jelentéstan, társadalmi csereelmélet, szociális identitás, strukturáció, rendszerelmélet, racionális választás elmélete. Lehetséges gyakorlati módszerek: gamifikáció, belső felmérés, tapasztalatgyűjtés, mentorálás, digitális repozitóriumok, jutalmazás, történetmesélés, web 2.0-s megoldások. A vezetőknek az elérhető számtalan módszertanból azokat kell kiválasztaniuk, amelyek megoldást kínálnak az azonosított problémákra. A kiválasztáshoz célszerű elemezni a csapdákat és szakadékokat, feltérképezni a hiányzó tudást, kompetenciákat és stratégiát. Mivel egy könyvtárban a csapda–szaka-

dék jelenség állandóan változó tényezők együttese, amely több szinten is előfordulhat (egyén, csoport, szervezet egésze), ezért felszámolása rugalmas és dinamikus megközelítést igényel.

A megfelelő módszerek kiválasztásán túl támogatni kell a szervezetben a társas interakciókon, részvételiségen és cselekvésen alapuló újszerű tanulási kultúrát. Ennek jellemzője a játékoság, a kérdezés és a képzelőerő, illetve az alkalmazkodás a modern kor jellegzetességeihez és lehetőségeihez. Jó példa lehet a könyvtárosok közös munkahelyi kísérletezése, valamint a közös online, kreatív jellegű munka- és alkotóhelyek használata, ahol a központosítás helyett a szervezetben „szétoszlik” az egyes szakértők egyéni tudása.

Az utolsó lépés a tudás, a kompetencia és a stratégia megreformált folyamatainak gyakorlati alkalmazása. A szervezetben a siker és a kudarc nem különválasztható tényezők, együttesen léteznek, ráadásul számos, előre nem látható külső faktortól is függ, hogy mit tekintünk sikernek. A fenntarthatóság lényege a megtartás, az ismételt felhasználás, az újraátalakítás és a megerősítés, valamint minden egyéb, a szervezet stabilitását szolgáló tényező. Mindezt a folyamatos újraértékelés, az újabb csapdák és szakadékok keresése és feloldása egészíti ki, így a könyvtár maga is tanuló szervezetté válik.

A szerző bemutatja a keretrendszer használatának egy hipotetikus példáját, emellett olyan további tényezőket tárgyal, mint a vezetési készségek vagy a könyvtári személyzet motiválása – hiszen egyéni munkavállalói szinten nem feltétlenül mutatkozik hajlandóság a vezető által megváltoztatni kívánt folyamatok és új tanulási kultúra elsajátítására.

A tanulmány felhívja a figyelmet a könyvtárak jelenlegi kritikus állapotára, a hatékony szervezés és a problémakezelés hiányára. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a diszfunkció kezelése változást jelent, és a változás, változtatás nehéz. A csapda–szakadék keretrendszer elvi megközelítést biztosít a könyvtárvezetők számára, és arra szolgál, hogy újszerű fejlesztések és kreatív megoldások keresésére ösztönözze őket annak érdekében, hogy kikerüljenek a csapdákból, amelyek akadályozzák a könyvtár megfelelő működését a modern globális információs környezetben.

(Bódog András)

Lásd még 140, 157

Tervezés

181/2020

BECH-PETERSEN, Sidsel: Design thinking as a framework for innovation in libraries In: *Bibliothek*. – 44. (2020) 1., p. 7-11.

Res. német nyelven

A design-alapú gondolkodás mint a könyvtári innováció keretrendszer

Felmérés; Használó; Igény; Kommunikáció -használókkal; Módszertani útmutató; Tervezés; Városi könyvtár

A tanulmány az aarhusi új Központi Városi Könyvtár (*Dokki*) példáján keresztül mutatja be azt a keretrendszert, melynek segítségével lehetséges felépíteni és működtetni egy modern könyvtárat, szoros partnerségben a döntéshozókkal, a használókkal, a fizikai tereket megalkotó építésekkel, valamint a gazdasági élet szereplőivel.

A 2015-ben átadott intézményben egy élő városi közösségi tér jött létre, amely a tudás megszerzését és megosztását biztosítja, emellett új inspirációkkal is szolgálhat. Az ihletforrás a könyvtár szempontjából is lényeges, hiszen utóbbi is sokat merít a használói igények kifejeződéséből, mivel arra törekedtek, hogy a használókkal együtt, ne csupán nekik tervezzék meg a könyvtár szolgáltatásait. Ennek érdekében a részvételalapú design és az emberközpontú tervezés módszereiből indultak ki.

Hogyan maradjanak a könyvtárak fontosak a közösségeik számára? A Chicagói Városi Könyvtár és az Aarhusi Városi Könyvtár a Bill és Melinda Gates Alapítvány támogatásával kidolgozott egy eszközkészletet a design-alapú gondolkodás (*design thinking*) gyakorlatba ültetésére. Ennek három fő eleme az inspiráció (*Tudj meg valamit a világról!*), a modellalapú gondolkodás (*Elemezd, amit megtanultál, és gyűjts új gondolatokat!*) valamint az iteráció (*Hozz létre prototípusokat, és tanulj minél többet a használóid szokásairól!*). A design, a technológia és a használók hármában kell gondolkodni, dinamikusan egymáshoz illesztve a különböző, folyamatosan változó környezeti elemeket.

Felmerül az is, hogy mi a helyzet akkor, ha maguk a használók nem tudják megfelelően kifejezni a saját igényeiket. Különböző módszerekkel, kísérletekkel, a fizikailag vagy elméletben kialakított szolgáltatási prototípusok fejlesztésével kell a kihívásokra össz-

pontosítani és elérni, hogy a használók meg tudják fogalmazni a megoldáshoz vezető igényeiket, gondolataikat. A kifejezés megfelelő módjának megtalálása a könyvtár és a használók párbeszédének, közös szellemi munkájának eredménye. Fontos, hogy felismerjük az intézményi szemlélettől függetlenül jelentkező használói élethelyzeteket és az azokból fakadó igényeket. Aarhusban sokszor azt tapasztalták, hogy nem magával a szolgáltatással volt a gond, hanem annak találásával, csomagolásával. Különösen oda kell figyelni a használók társadalmi, életkori rétegzettségére, és célzottan kell vizsgálni az egyes csoportok igényeit. Példának okáért az olvasási nehézségekkel küzdők számára olyan teret alakítottak ki, ahol a könnyen olvasható könyvek, a „csináld magad”-könyvek és a célcsoport hobbijaihoz kapcsolódó könyvek együtt találhatóak meg. A családok rendelkezésére olyan tér áll, ahol közösen olvashatnak, játszhatnak vagy hozhatnak létre valamit. Így a könyvtár egész szemléletmódja átalakul: kapcsolatokat építenek, a különféle szolgáltatásokkal pedig a használók egyéni igényeit és a közösség erősödését egyaránt szolgálják.

A könyvtári szolgáltatási rendszert Aarhusban úgy kezelik, mint egy állandóan alakuló, fejlődő prototípust, melynek finomítását a használók egymás közötti kapcsolatai, illetve a könyvtár és használók közötti interakciók formálják. A város lakói az intézményre nem könyvek passzív tárolóhelyeként tekintenek, hanem egy olyan közösségi központként, amely fontos tere a társadalmi innovációnak és a kreativitás kibontakozásának. Ezen a helyen *Jochumsen et al.* (2010) négy teres modellje értelmében új tudás jön létre, válaszokat lehet találni gyakorlati problémákra, művészi és egyéb önkifejezési formák is teret nyerhetnek, valamint az élet számos területét megújító módszereket, eljárásokat lehet kialakítani. A cél az, hogy a használó érezze: a könyvtári környezet egy folyton változó, dinamikus tér, melynek állandó megújulását ő is befolyásolja. A design-alapú gondolkodás így a könyvtár egészét áthatja és átformálja.

Az említett amerikai–dán közös fejlesztésű eszközcsomagot (<http://designthinkingforlibraries.com/>) 2015 óta mintegy 20 000 könyvtáros töltötte le 100 országból, és 15 nyelvre fordították le. A remények szerint egy globális szakmai közösség alakul a könyvtár mint a használóival együtt formálódó, élő közösségi tér jövőjének alakítására.

(Németh Márton)

Lásd még 140, 188

Munka- és rendszerszervezés, értékelés

182/2020

BERTHIAUME, Marie-Ève: Rénover ou construire pour mieux les accueillir : les retombées de l'aménagement des bibliothèques sur les usagers des bibliothèques publiques au Québec. – Bibliogr. In: Documentation et bibliothèques. – 66. (2020) 1., p. 30-38.

Res. angol nyelven

Könyvtárfelújítás vagy -építés a jobb kiszolgálás érdekében: a könyvtárfelújítások hatása a québeci közkönyvtárak használóira

Átépités; Felmérés; Hatékonyság; Könyvtáráépítés, berendezés; Könyvtáráépület -közművelődési; Közművelődési könyvtár; Statisztika; Szolgáltatások használata

A québeci könyvtárfelújítások hozadékaira vonatkozó adatokat ritkán teszik elérhetővé a nagyközönség és más könyvtárak számára. Így az építészeti és ergonómiai döntések hatása ismeretlen marad. Hogyan mérhetjük tehát a használók számára hozzáadott értéket, függetlenül a létesítmény építészeti értékétől? A cikk ismerteti a könyvtári belsőépítészeti jó gyakorlatainak szakirodalmát, majd tizenkét, 2007 és 2017 között zajlott québeci közkönyvtár-felújítási projekt elemzése következik egy olyan minőségi vizsgálati módszer alapján, amely a dokumentációs források és statisztikák interpretatív megközelítését célozza. Az elemzés eredményei azt mutatják, lehetséges a közkönyvtár építészeti értékét a használók szolgálatába állítani. A lakosság számára hozzáadott érték főként a látogatásszámok, a könyvtári kölcsönzések, a beiratkozások, a rendezvények és az azokon résztvevők számának növekedésében érhető tetten.

Az ajánlások között megemlíthető a statisztikák gyűjtése, összehasonlítása és terjesztése a felújítási munkálatok előtt, alatt és után az építészeti tervezés és a funkcionális-technikai program szerves részeként; a statisztikák fiókkönyvtár szerinti felosztása, valamint az összegyűjtött elemek koherenciája a québeci éves közkönyvtári felméréssel.

(Autoref.)

183/2020

DELOOPER, John – GONSALVES, Devika: Determining shelving accuracy via sampling in a community college library. – Bibliogr. In: Journal of access services. – 17. (2020) 1., p. 22-32.

A raktári rend pontosságának mintavételes vizsgálata egy közösségi főiskola könyvtárában

Állomány-nyilvántartás; Felmérés; Főiskolai könyvtár; Hatékonyság; Jelzet; Kölcsönzés; Munkaszervezés; Raktározás

2017 nyarán az egyesült államokbeli *Hudson County Community College* (HCCC, New Jersey) könyvtárában átálltak a *Sirsi Symphony* integrált rendszer kölcsönzési moduljára a *Kohára*, amit egy állományellenőrzés is kísért. A leltározást követően a hiányzó tételeket törölték a katalógusból, ám nem sokkal később, az őszi szemeszterben azzal a problémával szembesültek, hogy – hiába a könyvtárosi segítség a keresés során – a hallgatók nem találják a keresett könyveket a polcokon. Mivel ezt a jelenséget sokszor tapasztalták, a könyvtár mintavétellel kívánta megvizsgálni, mi állhat a háttérben. (A módszert a szakirodalom tanúsága szerint gyakran alkalmazzák az állomány és a szolgáltatások minőségének elemzésére.)

Első lépésként meghatározták a minta nagyságát: a központi könyvtár állományához (28 241 kötet) képest egy 100-as minta 95%-os konfidenciaintervallummal bír, megközelítőleg 10%-os hibaszázalék mellett, ezért e mellett a nagyságrend mellett döntöttek. A reprezentatív minta kiválasztása érdekében az állomány minden 282. darabjából állították össze azt a 100 tételt, amelynek azután ellenőrizték a meglétét. (Utólag jöttek rá, hogy pontosabb eredményt kaptak volna, ha véletlenszám-generátor használatát is beiktatják, de úgy vélték, az esetleges eredménytorzulás miatt nem érdemes megismételni a vizsgálatot.) Az ellenőrző lista három állapotjelzőt tartalmazott: „a helyén van”, „hiányzik”, „rossz helyen, de a megfelelő tartományban van”. Az eredmények szerint a 100-ból 64 könyv volt a helyén; 14 kötet rossz helyen, de jó polcon volt; 1 db a katalógusban nem jelzett módon a kiállítótérbe volt kihelyezve; 1-et pedig a vizsgálat időtartama alatt kölcsönöztek ki. 18 tételt nem találtak meg, 2 továbbirol pedig a vizsgálatban részt nem vevő könyvtárosok már jelezték, hogy hiányzik. Ha az ellenőrzési időszak alatt kikölcsönzött kötetet nem vesszük tekintetbe, a nem a helyükön lévő köny-

vek magas arányt (35%) képviseltek. 10%-os hibaszázalék mellett 95%-os bizonyossággal kijelenthető, hogy a könyvtár köteteinek 25–45%-a nem található meg a helyén. *Kiger és Wise* (1996) állományellenőrzésének 2,5%-os hiányához viszonyítva ez a szám kifejezetten magasnak számít, ezért a könyvtár vezetése újraértékelte a raktározási és kölcsönzési gyakorlatot. A hiányosságok egyik oka a HCCC könyvtárában a kölcsönzésért felelős részlegvezető nyugdíjba vonulása és posztjának be nem töltése lehetett. Több munkatárs távozása után a raktározásnak nem volt felelőse. Takarékosági okból ráadásul többnyire diákmunkások végezték a kölcsönzést és a visszaosztást, akik nem rendelkeztek kellő tapasztalattal, és megfelelő képzésben sem részesültek. (Fontos, hogy mivel a használók a polcra levett köteteket sokszor véletlenül rossz helyre teszik vissza, a raktári rend fenntartásához a könyvtárosoknak rendszeresen felül kellene vizsgálniuk a könyvek pontos elhelyezését.) A munkatársakkal folytatott informális beszélgetések során fény derült arra is, hogy a könyvtárban alkalmazott raktározási rendszer (a Kongresszusi Könyvtár osztályozási rendszere – *Library of Congress classification system*, LCC) megfelelő használatával sem volt mindenki tisztában, és az erre vonatkozó tudásátadás ad hoc alapon, nem pedig megszabott képzési terv szerint zajlott. További hibalehetőséget jelentett egy adott jelzet félbemaradása az egyik polcon és más polcon való folytatódása; a különböző gyűjteményrészekbe tartozó, de azonos jelzetrendszerű kötetek összekeverése és félreosztása is zavart okozott.

A raktározás mellett a kölcsönzési munkafolyamatban is voltak gondok. Néhányan lehalkították a kölcsönzési modul hangjelzését, így a kölcsönzés során esetleg előforduló hibákról (pl. hiányzó olvasói rekord, nem kölcsönözhető státusz) csak vizuális úton tájékozódhattak, ami az elektronikus kölcsönzési tranzakció nélküli könyvkiadás hibalehetőségét rejtette magában. Arra is volt példa, hogy az üzeneteket figyelmen kívül hagyva a fiókkönyvtárak köteteket tették a központi könyvtár polcaira. A kötetek eltulajdonítását sem lehet kizárni, mivel a biztonsági kapu gyakran adott hamis riasztást. Emellett az IKR-migrálást követő állományellenőrzés során – eszköz- és emberhiány miatt – csak a dokumentumok meglétét ellenőrizték, a raktári rendben elfoglalt helyüket nem, azaz a félreosztások már régebb óta is fennállhattak.

A helyzet megoldása érdekében javították a belső képzési rendszeren, továbbá a fenntartó hozzájárult

az olvasószolgálat vezetői posztjának betöltéséhez, ami a hatékonyabb munkaszervezés záloga lehet. A könyvtár a jövőben az RFID-s kölcsönzést és állományellenőrzést is be kívánja vezetni a nagyobb pontosság elérése érdekében.

(Bódog András)

Lásd még 151, 180, 185

Pénzügyi és gazdasági kérdések

184/2020

MCCAILL, Daisy – BIRDI, Briony – JONES, Roger B.: Investigating the public response to local government decisions to reduce or remove public library services. – Bibliogr. In: Journal of librarianship and information science. – 52. (2020) 1., p. 40-53.

A könyvtári szolgáltatások csökkentését vagy megszüntetését kiváltó önkormányzati döntésekre való lakossági reakciók vizsgálata

Felmérés; Fenntartó szerv; Igény; Költségvetés; Könyvtárpolitika; Közművelődési könyvtár; Megszűnés -könyvtár; Működési feltételek; Művelődésügy

2010-ben az Egyesült Királyság koalíciós kormánya pénzügyi konszolidációs programot vezetett be azzal a céllal, hogy csökkentse a költségvetési deficitet. 2009–2010 és 2014–2015 között Angliában a helyhatóságok költségvetését ötödével vágták vissza. Az intézkedés 2010–2011-ben a régió könyvtárainak 16%-os költségvetés-csökkentésével, ennek következtében szolgáltatások redukálásával, könyvtárbezárásokkal járt együtt. 2014 januárjában a 2013-as állapotokhoz képest 453 brit könyvtár állt bezárás előtt, zárt már be vagy került ki a városi önkormányzatok irányítása alól. A BBC tájékoztatója szerint 2010-ben 4290 önkormányzati fenntartású könyvtár működött, ám számuk 2016-ra 3765-re apadt. Tény, hogy a brit könyvtárak kihasználtsága az 1970-es évek óta folyamatosan csökken. A használat visszaesésének számos társadalmi-gazdasági-technológiai oka van; az internetelérés terjedése egyértelműen negatív hatást gyakorol a könyvtárak fizikai látogatottságára. Kiemelhető továbbá, hogy az életük során rendszeresen könyvtárat használókat felváltják azok, akik életük egy adott szakaszában, egy adott probléma megoldása érdekében keresik fel

a könyvtárat. Kérdés, hogy mit tehetnek a könyvtárak a lakosság mérsékelt érdeklődése és a pénzügyi források elvonása közepette.

2015-ben egy 250 ezer fős lélekszámú észak-angliai város három könyvtárban (a központi könyvtárban és két fiókkönyvtárban – regisztrált használók száma összesen: 92 103 fő) közvélemény-kutatást végeztek a könyvtári szolgáltatáscsökkenés hatásainak vizsgálatára. A város költségvetésében 2014–2015 és 2015–2016 folyamán 48 millió fontot kellett megtakarítani, amiből a könyvtári rendszerre 415 ezer fontnyi elvonás esett. A megszorítások következménye a nyitvatartás korlátozása (18,5%-os csökkentéssel), a mozgókönyvtári szolgáltatás felszámolása, a gyarapítási keret megkurtítása és munkaerő-csökkentés volt. A kutatás hat napján 178-an töltötték ki a kérdőívet, a jelentős többség (146 fő) a központi könyvtárban. A nemek eloszlása: 48,9% férfi, 43,3% nő (a többiek nem válaszoltak erre a kérdésre). A kitöltők körülbelül negyede volt 65 és 74 év közötti; a különböző életkorúak nagyjából egyenlő mértékben képviseltették magukat. A minta 21,3%-a vallotta magát hátránnyal élőknek, ám csupán 7,3%-uk kisebbségnek. A kitöltők 39,3%-a nyugdíjas, 21,9%-a dolgozik, 16,9%-uk munkanélküli.

A válaszadók 78,1%-a szerint a rövidített nyitvatartás kihat a mindennapi életükre, a kitöltők 79,3%-a nem ért egyet ezzel az intézkedéssel. A szöveges indoklásban többen megjegyezték, hogy a változtatások miatt zsúfoltabb a hely, nehezményezték, hogy várni kell a számítógép-használatra, valamint hogy szabadidejükben van zárva a könyvtár.

A szakirodalom szerint a könyvtári szolgáltatások csökkentése társadalmi, gazdasági és kulturális hatásokat egyaránt von maga után. Mindezt a felmérés eredményei is alátámasztották. A válaszadók olyan negatív társadalmi következményekre mutattak rá, mint például az unalom, inaktív közösségi élet, az, hogy nincs kihez fordulni – mivel zárva van a könyvtár a számukra kedvező időben, inkább otthon maradnak. (Az elszigeteltség különösen az egyedül élő idősök számára kockázati tényező.) Negatív gazdasági és oktatásszociológiai hatás – a legtöbb válaszadó hangot adott ennek a problémának –, hogy az új nyitvatartási időben nem tudnak hozzáférni a könyvtárak ingyenes szolgáltatásaihoz, különösen a könyvekhez és az internethez, ami az otthoni internet-hozzáféréssel nem rendelkező munkanélküliek állaskeresési lehetőségeit is nehezíti. További gazdasági jellegű hatás, hogy a válaszadók 33,7%-a állítása szerint többet költött könyvtáron kívüli ren-

dezzvényekre, eseményekre, szórakoztató termékekre, mint a nyitvatartás változtatása előtt. Ezzel összefüggésben negatív kulturális hatás az ingyenesen elérhető kulturális és szabadidős javak kényszerű korlátozása. A válaszadók 33,1%-a egyetértett azzal a kijelentéssel, hogy a nyitvatartási idő megváltoztatása miatt kevesebb ingyenes szabadidős programon vehet részt, valamint 36,5%-uk egyetértett azzal az állítással, hogy a változás miatt csökkent az általuk olvasott könyvek mennyisége.

Az általános válaszokból kiderül, hogy a felmérés résztvevői egyértelműen nehezményezik az önkormányzat könyvtárakat érintő korlátozó intézkedéseit. Megállapítást nyert, hogy a férfiak inkább fejezték ki elégedetlenségüket az új nyitvatartással kapcsolatban, ám sem a munkanélküliség, sem a hátrányos helyzet nem befolyásolta a negatív vélemények arányát. Ugyanakkor tény az is, hogy a válaszadók egy része elfogadóan nyilatkozott a változásokról és azok következményeiről. Korábbi közvélemény-kutatások eredményeivel összehasonlítva kijelenthető, hogy a negatív vélemények intenzívebben, dühösebben, frusztráltabban kritizálják a döntéshozókat, amit az országban tapasztalható válságidőszak elhúzódásával és az alulról jövő elégedetlenség fokozódásával magyarázhatunk. Mindenesetre a válaszok egyértelműen mutatják, hogy a közkönyvtárak mind társadalmi, mind gazdasági, mind kulturális téren nagy fontossággal bírnak a lakosság számára, a közkönyvtárakra vonatkozó politikai döntések pedig közvetlen hatással vannak a mindennapjaikra.

(Bódog András)

Lásd még 157, 160

Személyzet

185/2020

DÜREN, Petra: Talent Management in Bibliotheken!?! Wie Mitarbeiter/-innen in Bibliotheken gefördert werden können – theoretische Grundlagen und Empfehlungen. – Bibliogr. In: BuB. – 72. (2020) 1., p. 24-27.

Res. angol és francia nyelven

Tehetséggondozás a könyvtárakban? Avagy hogyan lehet motiválni a könyvtári alkalmazottakat – elméleti alapvetések és ajánlások

Könyvtárosi hivatás; Munkaszervezés; Személyzet; Vezetés

A könyvtáraknak gyakran kell meghosszabbítaniuk az állásokra való jelentkezés határidejét, és néha hosszas keresés után a pozíciókat valamilyen más képzettségű jelentkezővel kell betölteniük. „A tehetségek háborúja” elérte a könyvtárakat. Ez a cikk a tehetséggondozás módszereivel foglalkozik, amelyek segítik az értékes munkatársak megtartását és megfelelő képzésű új alkalmazottak megtalálását. Ahhoz, hogy a tehetséggondozás jól működjön a könyvtárakban, illeszkednie kell az adott intézmény szervezeti kultúrájába, összhangban kell állnia a munkatársak igényeivel, az emberierőforrás-menedzsment egyedi stratégiájával, valamint a könyvtár erőforrásaival és stratégiai céljaival. Ezenkívül alkalmazásának a könyvtár vezetésében is tükröződnie kell.

A tehetséggondozás nem azonos az emberierőforrás-menedzsmenttel vagy a szakmai fejlődéssel, ennél sokkal többet jelent. Az emberierőforrás-menedzsment tehetséggondozással kapcsolatos ajánlásai többek között a következőket tartalmazzák: projektekben, később projektvezetésben való részvételi lehetőség biztosítása; munkaköri rotáció lehetősége; szakmai fejlődés elérhetővé tétele a munkahelyen – megfelelő feladatok, tanulási lehetőségek, a kollégákkal való párbeszéd és a személyes kompetenciák növelése és erősítése révén; képzési programok szervezése és megvalósítása; visszacsatolási eszközök kifejlesztése és felülvizsgálata; személyre szabott tanfolyamok, workshopok szervezése stb.

Egy kutatás szerint azok a könyvtárak, amelyek nem használják a tehetséggondozást, nem rendelkeznek megfelelő szakértelemmel, elegendő személyzettel és anyagi támogatással, s éppen ezért nem képesek bevezetni ezt a programot. Összességében azonban a könyvtárak jó úton járnak a tehetséggondozási módszerek – ha csak részben – alkalmazásában, hogy megtalálják és megtartsák a képzett, a könyvtár igényeinek megfelelő munkatársakat.

(Autoref.)

Lásd még 147, 149, 157, 158

Marketing, közönségkapcsolatok

186/2020

ARNOLD, Nicole [et al.]: He's ready for his closeup : Peter the Anteater's guide to the library. – Bibliogr. In: College & research libraries news. – 81. (2020) 3., p. 125-129.

Kamera forog: Hangyász Péter, a könyvtári kabalafigura

Felsőoktatási könyvtár; Kommunikáció -használókkal; Könyvtárismerető film; Marketing; Tájékoztató munka

Az elmúlt évben a *University of California-Irvine* (UCI) könyvtárai számos videót tettek közzé az egyetemi kabalafigura, Hangyász Péter (*Peter the Anteater*) főszereplésével. Az aranyos báb ezekben kipróbálta a könyvtár szolgáltatásait és forrásait, közérthető formában ismertetve meg azokat a hallgatókkal.

Hangyász Péter előzményének a Washingtoni Egyetem Odegaard Könyvtárának arca, Husky Kuttyus (*Doggo the Husky*) tekinthető: az egyszerű zoknijabót a könyvtároshallgatók keltették életre egy okostelefon és az *iMovie* videoszerkesztő segítségével. A kezdeményezés kiváltója az volt, hogy a könyvtárhasználati képzések után kitöltött felmérések értékelése után kiderült: a hallgatók nincsenek tisztában az egyetemi könyvtár alapvető szolgáltatásaival. A könyvtári oktatóvideó (*tutorial*) műfajának jó gyakorlatairól már létezik szakirodalom, amely dokumentálja, milyen eszközökkel és módszerekkel (pl. képernyőkép, animáció, narráció) érdemes elkészíteni az egyes videókat. Ezek az adatbázis-használattal vagy éppen a lektorálással (*peer review*) foglalkozó oktatóanyagok azonban lehetnek bármilyen hasznosak, alaposak és informatívak, ha a hallgatók nem nézik meg őket. Az amúgy is számottevő információs túlterhelés miatt alternatív kommunikációs formákra van szükség, melyek révén sikerülhet megszólítani a célközönséget. A fogyasztói viselkedéssel foglalkozó kutatások tanúsága szerint az antropomorf kabalafigurák elősegítik az adott termékhez való kötődést, továbbá megkönnyítik a márka megjegyzését. A gyermekléktan eredményei ugyanezt igazolják: a gyerekek könnyen azonosulnak az emberi vonásokkal rendelkező állatokkal vagy járművekkel, és tanulni is hajlamosak tőlük (erre épül például a *Szezám utca* című gyerekműsor is). Az antropomorf kabalafigurákkal mint oktatási eszközökkel ez idáig kevés könyvtár élt: Husky Kuttyus mellett példaként említhető a brit

Portsmouthi Könyvtár marketingfigurája, Pedro, a pingvin, aki egy év alatt 540 Twitter-követőre tett szert. Husky Kuttyus hasonlóan népszerű volt: az ő főszereplésével készült videók a könyvtár Instagram-posztjainak legnagyobb nézettségével és kedveltségével büszkélkedtek.

A UCI könyvtárában ezekre a tapasztalatokra építve alkották meg Hangyász Péter, a báb alakját. Mivel még nem volt kialakult oktatóvideó- vagy közönségkapcsolati programjuk, ezért az egyetem kabalaállatából (hangyász) indultak ki. Egy olcsó kesztyűbábót alakítottak át a „szerepre”, a videók elkészítésébe pedig az egyetem film- és médiaszakos hallgatóit vonták be. Ez nem csupán költséghatékony megoldásnak bizonyult (összesen egy diákmunkást alkalmaztak heti 4–6 órában), de a végeredményben a hallgatók perspektívája is megjelent. A munkához olyan szoftvereket és hardvereket használtak, amelyek amúgy is a könyvtár birtokában voltak (pl. *Camtasia*, *Adobe Premiere*); a könyvtárosok csupán a fő témákat jelölték ki, a feladat oroszlánrészét (forgatókönyv, filmelés, vágás) egy hallgató vállalta magára.

A könyvtár logójával záruló, 20–90 másodperces kisfilmekben Hangyász Péter nem beszél, ehelyett feliratokat olvashatunk, ami megfelel az akadálymentes hozzáférés követelményének is. A videókban a kedves kis jószág többek között megismerkedik a könyv- és laptopkölesznézéssel, a nyomtatással, a nyomtatókártyák feltöltésével, a tanulószobák foglalásával, a kutatási konzultációk rejtelmeivel, a tudományos írást oktató központokkal, a különgyűjteményekkel és a multimédia-gyűjteménnyel. Hangyász Péter emellett bejárja a könyvtár különböző tereit (stresszoldó zóna, szobabiciklis tanulóállomások stb.), és könyvtári rendezvényeket is meglátogat.

Platformként a könyvtár honlapjára beágyazott *Vimeo*-linkek mellett döntöttek, mivel ezen a felületen nincsenek reklámok, illetve lehetőség van egy adott videó szerkesztésére vagy cseréjére a link módosulása nélkül. Noha a kommunikációért felelős osztály személyi változásai miatt a videókat eddig nem övezte módszeres marketingkampány, bizonyos kisfilmek nézettsége hamar meghaladta a 200-at. Emellett a személyes használóképzés során is bevetették őket, ami szintén kedvező visszajelzéseket kapott. A jövőben a Hangyász Pétert szerepeltető videók célzottabb terjesztését és hatásmérését tervezi a könyvtár közösségimédia-csapatával együttműködve, továbbá a tanévindító héten végtelenítve készülnek vetíteni az oktatóvideókat a könyvtárba látogató elsőéveseknek.

A projekt hosszú távú fenntartása, mint minden hasonló kezdeményezésé, nehézségeket okozhat: egy bizonyos idő után óhatatlanul vagy megújítani, vagy nyugdíjazni kell az ötletet. A könnyed, humoros hangvételű videókat és az azonosulást elősegítő kabalafigurát mindenesetre a hallgatók pozitívan fogadták, ami azt bizonyítja, hogy az „amatőr” kivitelezés nem válik a vállalkozás hátrányára, az oktatóvideók elkészítésének előnyei így messze meghaladják a lehetséges kockázatokat.

(Szabó Piroska)

187/2020

DAVIS, Robin Camille: Introducing first-year and transfer students to a college library with a historical mystery from the special collections. – Bibliogr. In: College & undergraduate libraries. – 26. (2019) 4., p. 278-300.

Az elsőéves és az intézményt váltó hallgatók megismertetése a főiskolai könyvtárral egy különgyűjteményi források alapján összeállított történelmi nyomozás segítségével

Egyetemi hallgató; Főiskolai könyvtár; Használók képzése -felsőoktatásban; Információs műveltség; Játék; Különgyűjtemény

Amikor az elsőéves és az intézménybe újonnan kerülő alapszakos hallgatók megérkeznek a John Jay Büntetőjogi Főiskolára, ami egy négyéves képzést kínáló, nem bentlakásos intézmény (*commuter col-*

lege), szorongás töltheti el őket a könyvtárhasználat kapcsán. A hallgatók üdvözlésére, illetve a könyvtárat a főiskolai élet fontos alkotóelemeként való bemutatására a könyvtárosok „Szökés a könyvtárból!” címmel krimijátékot szerveztek, melynek alapját egy valódi, 1921-es bűncselekmény képezi. A hallgatók csapatokban vetélkednek, hogy nyomokat keressenek és megoldják a bűnügyet, felhasználva a különgyűjteményekben őrzött primer forrásokat. A játék fő célja, hogy bevezesse a hallgatókat a könyvtár épületébe, kellemes és szórakoztató atmoszférát teremtsen, valamint megismertesse a diákokkal az alapvető információkeresési készségeket. Partnerségben a campus egy másik programjával, és a campus iránti elkötelezettséget támogató kisebb pályázati forrásoknak köszönhetően a könyvtár több mint 600 hallgatónak kínálta ezt a tevékenységet, többletkiadások és a személyzet túlterhelése nélkül. Jelen cikk ennek a sikeres programnak a szervezését, megtervezését és narratív menetét írja le, kitérve a hallgatói visszajelzések alapján folyamatosan végrehajtott változtatásokra is. A rendezvényt követő felmérés azt mutatta ki, hogy ezek a változtatások javítottak a játék minőségén: a megkérdezett hallgatók 88%-a „szórakoztatónak” vagy „nagyon szórakoztatónak” találta a programot, és 92%-a nyilatkozta azt, hogy elsajátított valamilyen információkeresési készséget vagy tanult valamit egy könyvtári forrásról.

(Autoref.)

Lásd még 155, 168, 189, 197, 202

Felhasználók és használat

Általános kérdések

188/2020

PICHMAN, Brian: Beyond makerspaces : how to create a solverspace In: Computers in libraries. – 39. (2019) 10., p. 4-8.

Túl az alkotótereken, avagy hogyan hozzunk létre egy „megoldóteret”?

Enteriőr; Használó; Információtechnológia; Közművelődési könyvtár; Módszertani útmutató; Társadalmi követelmények; Tervezés

A közösségi alkotóterek, vagyis *makerspace*-ek fő funkciója az, hogy segítsenek a használóknak új ötleteket és technológiákat felfedezni és új készségeket elsajátítani. A szerző által *solverspace*-nek („megoldóteret”) nevezett elképzelés jelentheti a következő lépcsőfokot e könyvtári szerepkörben: a *solverspace* egyfajta ötlettérként válaszokat keresne különböző globális problémákra, és kísérletet tenne az ENSZ 17 fenntartható fejlődési céljának a meg-

valósítására. (Az ENSZ fenntartható fejlődési céljai: a szegénység megszüntetése; az éhínség megszüntetése; egészség és jólét; minőségi oktatás; nemek közötti egyenlőség; tiszta víz és alapvető köztisztaság; megfizethető és tiszta energia; tisztességes munka és gazdasági növekedés; ipar, innováció és infrastruktúra; az egyenlőtlenségek csökkentése; fenntartható városok és közösségek; felelős fogyasztás és termelés; fellépés az éghajlatváltozás ellen; az óceánok és tengerek védelme; a szárazföldi ökoszisztémák védelme; béke, igazságosság és erős intézmények; tudatosság és partnerség a célok eléréséért.)

Habár a 3D-s nyomtatók, a CNC-gépek és az oktatási célú robotika remek eszközök, nem elengedhetetlen kellékei a *solverspace*-nek. Amire szükség van, az egy tenni akaró közösség, állandó hely biztosítása a közös munka számára, és a motiváló környezet megteremtése. *Peter Raymond* vállalkozó *SolveOS* nevű módszertana nyomán a könyvtári „ötletterek” kialakításának lépései a következők:

1. A közösség tűzzön ki maga elé egy célt, amelynek megoldásában mindannyian hisznek! Érdemes a diákokat megkérdezni és a helyi közvéleményt is felmérni arról, hogy szerintük a környezetükben mi a legfontosabb megoldandó probléma.
2. Igyekezzünk olyan szereplőket megnyerni a *solverspace*-be való bekapcsolódásra, akik szak tudásukkal hozzájárulhatnak a cél eléréséhez! Eltérő szakértelemmel, tapasztalattal bíró emberek (vállalkozók, közgazdászok, mérnökök, programozók stb.) sokszínű csapata képezheti a sikeres *solverspace* alapját.
3. Információgyűjtés a megoldandó problémáról. A közösség csoportosan dolgozza fel és vitassa meg a rendelkezésre álló szakirodalmat!
4. Amint a közösség tagjai tájékozódtak a megoldandó témát illetően, a következő lépés különböző szakértők meghívása és beszélgetés arról, hogyan látják a jövőt, mit szeretnének megoldani, és saját tapasztalataikat hogyan tudnák e cél érdekében kamatoztatni. Ez a tervezés és a stratégiaalkotás, valamint a konkrét alkotómunka időszaka.
5. A teljes folyamat során fontos, hogy katalogizáljuk és rögzítsük a megbeszéléseket, a keletkezett anyagokat és jelentéseket. Ez könnyen megoldható a jegyzetek lefényképezésével vagy az elektronikus jegyzeteléssel, ami webes felületen is megőrizhető és közzétehető, hiszen alapelv, hogy a *solverspace* bárhol és bármikor, mindenki számára elérhető legyen. A *solverspace* körüli diskurzus folyamatosan fejlődni és bővülni fog, és az eredeti

elképzeléseknek bármikor új leágazásai lehetnek. A különféle helyzetekhez történő adaptálás ezért elkerülhetetlen része a munkának.

6. Az utolsó lépés az ötlet modelljének vagy prototípusának elkészítése. Ez lehet akár egy videó, egy infografika, egy otthoni eszközökből (pálcikákból, drótokból) barkácsolt modell, vagy akár egy komplex háromdimenziós animáció a probléma megoldásának tervezetéről. A végeredményt érdemes közszemlére tenni, és a kapott figyelmet további kommunikációra és az ötlet terjesztésére fordítani.

(Bódog András)

Lásd még 155

Használat- és igényvizsgálat

189/2020

LUND, Brady D.: Does public libraries' Facebook following correlate with library usage?. – Bibliogr. In: Journal of web librarianship. – 13. (2019) 4., p. 311-321.

Korrelál-e a könyvtárhasználattal a közkönyvtárak Facebook-követőinek száma?

Felmérés; Kommunikáció -használat; Könyvtárhasználat; Közművelődési könyvtár; Marketing; Statisztika

Mindennapos a közkönyvtárak közösségi médiafelületeken való jelenléte, ám kevés adat lelhető fel arra vonatkozóan, hogy a Facebook-követők száma hogyan viszonyul a könyvtárak más statisztikai mérőszámaihoz. A tanulmány ennek a kérdésnek a megválaszolásához kíván hozzájárulni egyesült államokbeli közkönyvtárak adatai alapján.

A kutatás kiindulópontját a Múzeumi és Könyvtári Szolgáltatások Intézetének (IMLS) 2017-es pénzügyi évről szóló közkönyvtári felmérése szolgáltatta. A szerző kilenc statisztikai változó tükrében hasonlított össze a könyvtárakat: szakképzett könyvtárosok létszáma; személyzet összlétszáma; bevétel; látogatások száma; tájékoztatási statisztika; kölcsönzési statisztika; a gyűjtemény mérete; a rendezvények látogatottsága; wifi-kapcsolódások száma. Ezután az egyes könyvtári Facebook-oldalak követőinek számát az elérhető könyvtári oldalak felkeresésével állapította meg. Az a könyvtár került be a kutatásba, ahol az összes adat rendelkezésre állt, így a végleges

vizsgált minta mérete 3884 könyvtár lett, összesen 7 210 093 Facebook-követővel. Minden változót az adott könyvtár által kiszolgált közigazgatási terület lakosság számára vetítve, a Spearman-féle rangkorrelációs módszer szerint az eredmények mátrixba rendezhetők (azaz a 9 + 1 tényező mindegyike összevethető egymással).

Számos szoros összefüggés volt felfedezhető a változók között. Legszorosabbnak a gyűjtemény mérete/fő és a kölcsönzés/fő közötti kapcsolat bizonyult, ahol a korrelációs együttható $\rho=0,932$, ami a Quinpiac Egyetem iránymutatása szerint közel tökéletes összefüggés. A Facebook-követők száma erősen korrelál a személyzet összlétszáma/fő, a rendezvények látogatottsága/fő és a látogatások száma/fő változókkal, továbbá mérsékelt korrelál a könyvtári bevétel/fő, a kölcsönzések száma/fő és a gyűjtemény mérete/fő változókkal. Az egyes változók között egyéb összefüggések is kimutathatók voltak (pl. a személyzet összlétszáma/fő és a könyvtár bevétele/fő között, illetve a látogatások száma/fő és a kölcsönzések száma/fő között).

Ok-okozati kapcsolat nem bizonyítható ezzel a korrelációs statisztikai eljárással, ám a Facebook-követők és a rendezvények látogatottsága közötti erős korrelációs együttható ($\rho=0,510$) biztatja a közösségi média-marketinggel foglalkozó könyvtárosok számára, tekintve, hogy a legtöbb Facebook-bejegyzés általában a rendezvények népszerűsítése érdekében születik. A Facebook-követők száma és a személyzet összlétszáma közötti összefüggés ($\rho=0,537$) valószínűleg annak tudható be, hogy a nagyobb személyzetű közkönyvtárak külön munkatársat foglalkoztatnak a Facebook-bejegyzések írására.

A Facebook-követők korrelációja a könyvtárhasználati adatokkal (látogatások, kölcsönzések, rendezvények látogatottsága) államonként eltérő, a földrajzi trendek vizsgálata ezért további kutatást igényel.

A kutatás korlátja, hogy nem fedi le az Egyesült Államok összes közkönyvtárát (az IMLS adatbázisában 9246 közkönyvtár szerepel): jelentősen szűkíteni kellett a vizsgált intézmények körét, mivel hiányosan szolgáltatott adatokat az IMLS-nek. Így nem lehet egyértelmű trendeket megfogalmazni a teljes amerikai közkönyvtári szférára vonatkozóan. Mindezek ellenére a feltárt kapcsolatok hasznosnak bizonyulhatnak a könyvtárak vezetése számára.

(Bódog András)

190/2020

ZHU, Yimei: Open-access policy and data-sharing practice in UK academia. – Bibliogr. In: Journal of information science. – 46. (2020) 1., p. 41-52.

A nyílt hozzáférés és az adatmegosztás gyakorlata az Egyesült Királyság egyetemein

Adatfeldolgozás; Egyetemi könyvtár; Elektronikus könyvtár; Felmérés; Használói szokások; Hozzáférhetőség; Kutatás információellátása; Kutató -mint olvasó; Tudományos kutatás

Az adatok megosztásának teljes körű elfogadása előtt számos, technikai, pszichológiai és társadalmi akadály áll, ezért 2013-ban felmérést végeztek több mint 1800, az Egyesült Királyságban dolgozó kutató körében abból a célból, hogy feltárják az adatmegosztás támogattságának mértékét, valamint az adatmegosztási gyakorlattal kapcsolatos jellemzőket és befolyásoló tényezőket. Megállapították, hogy bár a legtöbb kutató felismeri a kutatási adatok megosztásának fontosságát, többségük soha nem osztotta meg azokat, vagy nem élt az adatok újrafelhasználásának lehetőségével.

A válaszadók 86%-a nagyon fontosnak vagy fontosnak tartotta a kutatási adatok újbóli felhasználhatóságát. A válaszadók közel egyötödének volt tapasztalata saját adatainak megosztásában. Adatait 21% online repozitóriumban helyezte el, és 29% választott igennel arra a kérdésre, hogy felhasznált-e mások által gyűjtött, szekunder kutatási adatokat munkája során. Azoknak, akik maguk is osztottak már meg adatokat, csak 8%-a jelezte, hogy adatait a közösségi média eszközeivel népszerűsítette. 22% személyesen, 19% e-mailen keresztül értesítette kollégáit adatairól. Azok közül, akik adataikat online repozitóriumokba helyezték el, 68% nem tett semmit ennek népszerűsítése érdekében.

Számos válaszadó jelezte, hogy az államilag finanszírozott kutatási adatoknak hozzáférhetőnek kellene lenniük a nyilvánosság számára, és sokan látták ennek olyan előnyeit, mint a minőség javulása, a csalások és hamisítások visszaszorítása, a kutatási eredmények validálása, a párhuzamos adatgyűjtés elkerülése, az idő- és költségmegtakarítás, az erőforrások maximális kihasználása és az együttműködés ösztönzése. Ugyanakkor az adatmegosztás több kihívását is azonosították. Ilyenek például az etikai kérdések (különösen emberi adatközlők esetén), a versenylőny elvesztésének kockázata, az adatok

előállításához szükséges idő és erőfeszítés, valamint az a kétely, hogy valóban hasznosak-e a másokkal megosztott adatok. Kihívásként jelölték meg a metaadatok előállításához szükséges időt és energiát is. A kutatók közötti verseny is komoly akadályt jelenthet az adatmegosztásban, mivel gyakran a primer adatoktól függ a kutatók eredményeinek közzététele, így a karrierjük előmozdítása is. Egyes kutatók jelezték, hogy csak közvetlen módon és azokkal szeretnék megosztani adataikat, akikkel együtt tudnak dolgozni. Egy-egy kutató hosszú időt tölthet az összegyűjtött primer adatok előkészítésével, miközben ezek megosztása potenciálisan előnyös lehet a versenytársak számára. Számos válaszadó megjegyezte, hogy nem biztos a primer kutatási adatok megosztásának előnyeiben és hasznosságában, és a megosztás hasznossága tudományáganként eltérő lehet.

A felmérés tanúsága szerint a férfi kutatók hajlamosabbak voltak szabadon hozzáférhetővé tenni a adataikat (24%), míg a női kutatóknál alacsonyabb volt ez az arány (17%). Az életkor, ezzel összefüggésben a beosztás is befolyásoló tényezőnek bizonyult. Az idősebb és magasabb beosztású válaszadóknak több tapasztalata volt a kutatási adatok megosztása terén. A megosztásban a professzorok és a docensek jártak élen (35%), míg a pályakezdő fiatal kutatóknak csupán 9%-a tett így.

A közfinanszírozott kutatási eredmények nyílt hozzáféréssé publikálására vonatkozó irányelv (*open access policy*) az Egyesült Királyság kutatóegyetemein a felmérés előtt néhány hónappal lépett hatályba. Az ezt ismerő, illetve a publikációk nyílt hozzáféréseinek arány és zöld útját követő kutatók nagyobb valószínűséggel osztottak meg adatokat, mint azok, akik nem voltak tisztában az irányelvvel, és akik nem publikáltak nyílt hozzáféréssé felületeken.

(Koltay Tibor)

Lásd még 142, 163, 169, 170, 172, 181, 182, 184

Olvasás

Lásd 152, 158, 159, 172

Használók képzése

191/2020

HANZ, Katherine – KINGSLAND, Emily Sarah: Fake or for real? A fake news workshop. – Bibliogr. In: Reference services review. – 48. (2020) 1., p. 91-112.

Igaz vagy hamis? Egy álhír-workshop

Felsőoktatási könyvtár; Használók képzése; Használók képzése -felsőoktatásban; Információs műveltség; Játék; Társadalmi követelmények

A kanadai McGill Egyetem könyvtárosa 2017 nyarán felkérték arra, hogy az egyetem középiskolások nemzetközi csoportjának rendezett kéthetes nyári táborában 90 perces könyvtári órákat tartsanak. A szerzők szabad kezet kaptak a tematikát illetően: a kérdés aktualitása miatt végül úgy döntöttek, hogy az álhírek köré szervezik a workshopokat. A játékos képzés annyira sikeresnek bizonyult (a diákok 86%-a jónak vagy kitűnőnek minősítette, és a kéthetes tábor legjobb rendezvényének értékelték), hogy a következő két évben további 18 alkalommal megismételték különböző használók (alap- és mesterképzésre járó egyetemisták, oktatók, személyzet, öregdiákok, újságírók, tanulók, politológushallgatók, kommunikáció szakosok, könyvtároshallgatók, főiskolások, helyi középiskolások) számára.

2016-ban az *Oxford Dictionaries* a posztigazságot (*post-truth*) az év szavának választotta, majd 2017-ben a *Collins Dictionary* minősítése szerint az álhír (*fake news*) lett az év szava. A kérdéskör a 2016-os amerikai elnökválasztás után került az érdeklődés homlokterébe, az álhírek és a közösségi média összefüggésével (pl. a visszhangkamrák, a filterbuborékok vagy a kattintásvadász tartalmak továbbosztásának jelenségével) pedig már kiterjedt szakirodalom foglalkozik. A könyvtárosok is gyorsan reagáltak, és igyekeztek sokoldalú képzési lehetőségeket (pl. workshopok, rendezvények, segédletek, webes oktatómodulok stb.) kínálni használóiknak, többek között az ACRL *Információs műveltségi keretrendszerére*, illetve különböző népszerű álhírdetektáló módszerekre (pl. CRAAP) építve. Ezen erőfeszítéseikkel nincsenek egyedül: a közoktatásban, illetve a közmédiában is kampányok indultak az álhírek felismerésére és visszaszorítására.

A szerzők által vezetett workshop több irányból közelítette meg az álhírek témakörét. Felvezetésképpen

tudatosították, hogy az álhírek mindig is velünk voltak: a résztvevők olyan példákat hoztak, mint a salemi boszorkányperek vagy a világháborús propaganda. Megállapítást nyert, hogy az álhírek előállításának többféle motivációja lehetséges: félrevezetés, kereskedelmi célok, zavarkeltés, manipuláció, társadalmi reflexió vagy humor (utóbbit például a *The Onion* című vicclap *CIA Realizes It's Been Using Black Highlighters All These Years* [A CIA rájött, hogy az évek során végig fekete szövegkiemelőt használtak] című álhíre illusztrálta). Ezután közösen megvitaták, hogy milyen tényezők vezethetnek az újságírói részrehajláshoz (politikai indíttatás, ferdítés/kiforgatás, kattintásvadászat, rossz tudósítás, személyes elfogultság). Elsősorban a ferdítés/kiforgatás (*spin*) és a kattintásvadászat mozgatta meg a résztvevőket, akik számos példát említettek a *YouTube* és a *Buzzfeed* tartalmi közül, de sokan reflektáltak saját elfogultságaikra is. Arra az eredményre jutottak, hogy az egyéni világnézet korlátait csak a sokféle forrásból való tájékozódás és az odafigyelés ellensúlyozhatja. A workshop következő lépése a CRAAP-teszt bemutatása és kipróbálása volt *Donald Trump* aktuális tweetjein, valamint táplálkozástudományi cikkeken. A módszer lényege, hogy megvizsgálják a forrás aktualitását (*currency*), relevanciáját (*relevance*), megbízhatóságát (*authority*), pontosságát (*accuracy*) és célját (*reason*). A résztvevők 2-3 fős csoportokban dolgoztak, hogy megállapítsák, átmege-e az USA elnökének megnyilatkozása a teszten, ezután jellemzően vita bontakozott ki a tekintély természetéről és a forrás céljáról. Ami a dietetikai cikkeket illeti, itt is az okozott gondot, hogy *New York Times*ban publikált *Walnuts for weight loss?* [Segítenek-e a fogyásban a diófélék?] című cikk mennyire megbízható, és felmerült a szponzoráció és a kutatási minta nagyságának szempontja is. A szerzők ezután bemutatták *Caulfield* (2017) „4 lépés és egy szokás” nevű módszerét is a résztvevőknek (*Keress előzményeket! Menj el a forrásig! Tájékozódj párhuzamosan! Térj vissza! Figyeld az érzelmeidet!*).

Az álhírek kiszűrésének következő szintje a képek manipulációjának felismerése volt (ezt az elemet a „digitális bennszülöttekre” való tekintettel később kivették a workshopokból, bár fontolóra veszik az ismételt beemelését). A következő blokkban az fontosabb álhírleplező weblapokat vették sorra: a *Snopes*, a *PolitiFact*, és a *FactCheck.Org* oldalait, amit az újságíróhallgatónak szervezett workshop után a kanadai *FactsCannel*, *Hoaxbuster*rel és *Emergent*tel egészítették ki.

Az is információértékkel bír, milyen honlapról származik az adott hír. A szerzők példája a *MartinLutherKing.Org* volt, amelyet a résztvevők a *.org* végződés miatt először megbízhatónak ítélték, ám a vizuális elemek, a nyelvezet és a weblapgazda megtekintése után egyértelművé vált, hogy gyanús: az 1990-es éveket idéző dizájnnal a *Stormfront* nevű neonáci szervezet működtette a megtévesztő domainnevű oldalt.

A McGill Egyetem hallgatói számára tartott workshopokon a résztvevőket megismertették a haladó keresési technikákkal, úgymint a keresési szűrők használatával, a hivatkozások ellenőrzésével, a parazita kiadók felismerésével, emellett a figyelmükbe ajánlották az egyetemi könyvtár tájékoztató anyaga- it és szakreferenseit. A forrásokhoz való hozzáférés kapcsán szóba került az információs privilégium fogalma is.

A workshopok fénypontja az „Igaz vagy hamis?” játék volt. A szerzők a brit *The Guardian* 2017-ben az Instagramra feltöltött videóit használták fel (a kiadó hozzájárulásával). Az időkorlátok miatt végül 2 db, 3-3 hírt/álhírt bemutató videót játszottak le, amelyeket a „megoldás” előtt leállítottak, hagytak időt a gyors online információkeresésre, majd szavazást rendeztek a résztvevők körében – ennek módja a tábla- vagy kézfeltartástól az anonim *poll everywhere*-es szavazásig terjedt –, végül a videó narrátora lerántotta a leplet az álhírekről és a bizarrnak tűnő, de valódi hírekről. Példának okáért az a kép, amelyen *Justin Trudeau* kanadai miniszterelnök az esőben öntöz egy fát, hamis volt, ám az a hír, hogy Kínában megépítették a *Titanic* replikáját egy szórakoztatópark számára, igaznak bizonyult.

A könyvtároshallgatónak tartott workshopon az ACRL *Információs műveltségi keretrendszerének* téziseit is beépítették az álhíres tematikába. Végezetül mindegyik workshop az IFLA *Hogyan vegyük észre az álhíreket?* (*How to spot fake news*) infografikájával zárult, és felhívták a figyelmet a McGill Egyetem Könyvtárának szolgáltatásaira is.

A workshopok értékelése céljából a szerzők ismertették öt részt vevő csoportnak az „Igaz vagy hamis?” játékon elért eredményeit. A kétszer három feladványt legsikeresebben a középiskolások tudták megoldani, míg a leggyengébben az egyetemistákból, oktatókból, személyzetből és öregdiákokból álló vegyes csoport szerepelt. Az is megfigyelhető volt, hogy 2017 és 2019 között javultak az eredmények, ami talán az álhírek elleni kampánynak köszönhető (a szakirodalom szerint a középiskolák különösen nagy erőfe-

szítéseket tesznek az információs műveltség illetén fejlesztése érdekében). Árulkodó tapasztalat volt az is, hogy a nyílt szavazáson a résztvevők egy része hozzáigazította a döntését a többségéhez, azaz érvényesült a csoporthatás.

Az interaktív és szórakoztató workshopot a közeljövőben több alkalommal is meg kívánják tartani. A napi hírek és álhírek állandó muníciót kínálnak a kritikai gondolkodást élesítő, újságírói és személyes elfoglaltságokat, illetve az információs privilégiumokat tudatosító és a forrásokat értékelő képzések számára. Noha a középiskolás korosztály bizonyult a legjobbnak az álhírek felismerésében, a szakirodalom szerint a Z generáció online tartalomfogyasztási szokásai önmagukban nem javítják a fiatalok információs és kritikai műveltségét. A könyvtári és információs szakemberek hathatós közreműködésével új utakat találhatunk az álhírek elleni küzdelemben, ami minden korosztálynak előnyére válik.

(Szabó Piroska)

192/2020

MORAN, Cristy: Disconnect : contradictions and disagreements in faculty perspectives of information literacy. – Bibliogr. In: The reference librarian. – 60. (2019) 3., p. 149-168.

Ellentmondások és nézeteltérések az információs műveltség oktatói perspektíváiban

Egyetemi oktató; Felmérés; Felsőoktatási könyvtár; Használók képzése -felsőoktatásban; Információs műveltség

A Broward College (Florida) 2 és 4 éves képzést nyújtó főiskola, amelynek minden könyvtárosa részt vesz a hallgatók információs műveltségi oktatásában, és egy-egy tágabb szakterület (művészetek és bölcsészettudományok, üzleti tanulmányok stb.) kihelyezett könyvtárosi teendőit is ellátja.

Egy 2017-es online felmérés keretében megvizsgálták, hogy az oktatók milyennek látják a hallgatók kompetenciáit, mit tesznek az információs műveltség oktatása terén, milyennek értékelik saját pedagógiai készségeiket ezen a területen, és mennyire hajlandók módszereik továbbfejlesztésére. 2018-ban a kutatást könyvtárosok (8 fő) részvételével is kiegészítették.

A 113 válaszadó oktató körülbelül 68%-a egyetértett azzal az állítással, hogy az információs műveltség tanítása az oktatók dolga, viszont 12% szerint ez kizárólag a könyvtárosok feladata. Ugyanakkor sok oktató nem érzi magát magabiztosnak az információs műveltségi oktatásban. A hallgatói kompetenciák megítélésében jelentős véleménykülönbség van az oktatók és a könyvtárosok között, és a hallgatók önértékelése is eltérő.

Az oktatók körülbelül 92%-a ad hallgatóinak irodalomkutatásra épülő feladatokat. Közel felük egyetértett abban, hogy a hallgatók valamennyire értik, hogy mit várnak el tőlük ezen a téren. Hasonló arányban voltak azok az oktatók, akik szerint ez az interneten fellelhető források azonosítására is igaz. Összességében az oktatók szerint a hivatkozások használata, az információk szintetizálása és a könyvtári adatbázisok használata van a legkevésbé megfelelő készségezen. Ugyanezeket a könyvtárosok sem találták megfelelő szintűnek, viszont ők hamarabb felismerték ezt a problémát. A könyvtárosok néhány szempontból megfelelő szintűnek ítélték a hallgatók egyes részkompetenciáit, ám úgy látták, hogy ezek közül egyik sem érte el a kiemelkedő szintet. A legerősebb készség szerintük a tudományos források azonosítása volt a könyvtári adatbázisok és/vagy az internet felhasználásával. Az oktatók és a könyvtárosok eltérően látták a megbízható források értékelését és az internetes források kutatási célra való felhasználását. Mivel az oktatók több mint fele megfelelőnek találta a hallgatók irodalomkutatási készségeit, valószínű, hogy azt is feltételezték, hogy ez a megbízhatóság megítélésére is igaz, így – a könyvtárosok negyedével szemben – az oktatók közel 44%-a látta ezt a hallgatói kompetenciát megfelelőnek.

A különböző véleményekről való párbeszéd segíthet abban, hogy az oktatók és a könyvtárosok együttműködhesse a hallgatók információs műveltségének célzott fejlesztése érdekében. Ezt támogathatja az intézményen belüli minőségbiztosítási és értékelési szemlélet erősítése, illetve egy kreditértékű információs műveltségi kurzus bevezetésének lehetősége is.

(Koltay Tibor)

Lásd még 141, 152, 159, 172, 187

Információelőállítás, -megjelenítés és -terjesztés

Digitalizálás

193/2020

FRITZE, Christiane – KRICKL, Martin: Austrian Books Online – Acht Jahre Digitalisierung des historischen Buchbestandes der Österreichischen Nationalbibliothek mit Google. – Bibliogr. In: Bibliothek. – 44. (2020) 1., p. 89-99. Res. angol nyelven

Austrian Books Online – az Osztrák Nemzeti Könyvtár történeti könyvanyaga Google segítségével végzett digitalizálásának nyolc évről

Digitalizálás; Elektronikus könyvtár; Interdiszciplináris problémák; Munkafolyamat; Nemzeti könyvtár; Régi és ritka könyvek gyűjteménye

2004 óta tart a *Google Books Initiative*, amelyben először csak amerikai könyvtárak vettek részt, de hamarosan európaiak is csatlakoztak a kezdeményezéshez. Az Osztrák Nemzeti Könyvtár (ÖNB) 2011-ben indította *Austrian Books Online* elnevezésű projektjét 70 munkatárssal, melynek során 600 ezer cím digitalizálását tűzték ki. (Ld. a Könyvtári Figyelő 150/2012. sz. referátumát.)

2017-re befejeződött a régi nyomtatvány- és kéziratgyűjtemény digitalizálása, de még tart a munka az 1851 előtti további anyagok digitalizálásával, évente meghatározott mennyiségben. Emiatt módosítani is kellett a munkaszervezést: a havi feladatmennyiséget megduplázták, hogy 2018-ra elérjék a kitűzött 600 000 kötetet. (Hatalmas adatmennyiség is keletkezett az ÖNB-ben, melynek gondozása nem kis feladat.)

2018-ban az ÖNB az *Aleph* IKR-ről áttért az *Alma* rendszerre, illetve a MAB2 csereformátumról a MARC21 használatára. (Az átállás négy hete alatt a katalógusadatokkal nem lehetett dolgozni.) A munka átszervezése mellett fontos volt a kötetek újraeltárolása (a régi dokumentumok speciális vonalkódot kaptak), továbbá a bibliográfiai adatok ellenőrzése, kiegészítése és bevitele, ami jelentős könyvtárosi

munkát igényelt. A Bajor Állami Könyvtár példáját követve a digitalizált példányokat nem vették fel önálló rekordként, hanem a nyomtatott mű leírásában kapott állandó linket a digitális változat (a 856-os mezőben). A kézbevitel során a kötetekből több ezer tárgyi „lelet” került elő; ezeket kigyűjtötték és leírták, mivel fontos adalékkal szolgálnak a könyvek, illetve a gyűjtemény történetéhez.

A digitalizálás az alábbi eredményekkel járt: óriási mennyiségű digitalizált gyűjtemény jött létre, rengeteg metaadatot ki lehetett javítani, a teljes szövegű keresés lehetőségével eddig megtalálhatatlan művek is elérhetőek lettek, újraeltárolták az anyagot, és átfogó restaurálási munkákat végeztek.

A projekt során összesen 594 093 bibliográfiai egységet digitalizáltak, 190 770 690 oldal terjedelemben. Az állományt évszázad és nyelv szempontjából elemezve kimutatható, hogy a soknyelvűség jellemző rá, és hogy koronként eltér a domináns nyelvek aránya. (A megoszlást a cikkben kördiagramok szemléltetik.) A digitalizált állomány tudományos kutatására már 2013-tól volt lehetőség, amikor az ÖNB digitális könyvtárába integrálta és elérhetővé tette az addig elkészült anyagot a *book viewer* eszköz segítségével (funkciók: több ablak párhuzamos használata, nagyítás, lapozás, letöltés stb.). Lehetséges a teljes szövegű keresés, illetve a szöveges megjelenítés is, ami különösen a gót betűs kötetek olvasásához nyújt segítséget. (A szövegek karakterfelismerésének minősége sajnos nem mindig kielégítő.) Jelenleg fejlesztés alatt áll az IIF-szabványon alapuló új megjelenítési rendszer. A jövőben tovább fog bővülni a használat módja a nyílt tudomány (*open science*) alapelveinek, illetve a digitális bölcsészet új módszereinek köszönhetően. A szövegfeldolgozás újszerű módjára jó példa a *Travelogues* projekt (<http://www.travelogues-project.info>), melyet a szerzők részletesen – esettanulmányként – ismertetnek, és amely az 1500 és 1876 közötti német nyelvű útirajzokkal foglalkozik. A kutatás célja az volt, hogy félautomata módszerekkel létrehozzanak egy szövegtörzset, metaadatokat gyűjtsenek és kapcsolatokat keressenek a szövegekben lévő entitások között, majd elemezzék az „idegen” és a „Kelet” témájának megjelenését az útirajzokban. (A korpusz

tanulmányozható a <https://github.com/Travelogues/travelogues-corpus> címen.)

Összegezve megállapítható, hogy megtérültek az erőfeszítések. Az ÖNB régi könyvanyagának digitalizálásával a jövő – a számítógépes elemzés és a digitális bölcsészeti kutatások – fontos alapkövét fektették le. Mindazonáltal úgy kell majd a könyvtári infrastruktúrát kibővíteni, hogy akadálymentes elérést biztosítson az adatkészletekhez. Ez magában foglalja a gondozott digitális gyűjteményeket, de ide tartozik az ellenőrzött, javított adatok kérdésköre is, hogy azok a katalógusba visszakerülve minden használó rendelkezésére álljanak.

(Murányi Lajos)

194/2020

KETTUNEN, Kimmo – KOISTINEN, Mika – KERVINEN, Jukka: Ground truth OCR sample data of Finnish historical newspapers and journals in data improvement validation of a re-OCRing process. – Bibliogr. In: LIBER quarterly. – 30. (2020) 1., p. 1-20.

Az újra-OCR-ezési folyamat adatjavító hatásának igazolása egy ground truth minta alapján a digitalizált finn történeti hírlapokban és folyóiratokban

Alakfelismerés; Digitalizálás; Elektronikus könyvtár; Hatékonyság; Időszaki kiadványok gyűjteménye; Nemzeti könyvtár; Szoftver

A Finn Nemzeti Könyvtár az 1990-es évektől digitalizálja hírlapjait, folyóiratait. A szabadon hozzáférhető 7,64 millió oldalt számláló, főként finn és svéd nyelvű digitális gyűjtemény (https://digi.kansalliskirjasto.fi/etusivu?set_language=en) része a könyvtárak globálisan bővülő történeti adathálózatának: 2012-ben a becslések szerint csak Európában kb. 129 millió oldalon 24 ezer digitalizált hírlap volt elérhető.

A Finn Nemzeti Könyvtár a digitalizált nyers adatok folyamatos előállítására és közzététele mellett az elmúlt években részt vett a digitalizált állomány kutatásában és fejlesztésében is: 2019 szeptemberében fejezték be az Európai Regionális Fejlesztési Alap kétéves projektjét, de közreműködtek egy, a Finn Akadémia által 2016 és 2019 között finanszírozott kutatási konzorciumban is, melynek során a hírlapok és a folyóiratok anyagát használták fel a nyilvánosság változásának történeti kutatásához, emellett bekapcsolódtak a 2018 májusában indult *NewsEye* nevű európai uniós projektbe is.

A könyvtár törekszik az adatállomány javítására, amit az adatok minőségelemzése szolgál. A vizsgálatok során arra a megállapításra jutottak, hogy a digitalizált finn hírlapállomány 70–75%-a esetében megfelelő az optikai karakterfelismerés (*Optical Character Recognition*, OCR) minősége. Ez a 2,4 milliárd szóból álló gyűjtemény esetében azt jelenti, hogy 600–800 millió szó hibás. A dokumentumok kereshető PDF-fájlként jelennek meg a felhasználók számára a weben, de a nyers szöveges adatok is megjeleníthetők kutatási célra. Az előforduló OCR-hibák rosszul olvasható és érthetetlen szavakat eredményeznek, ami nemcsak a teljes szövegű keresést, hanem az általános hasznosítást és a nyelvészeti utófeldolgozást is megnehezíti. Bár a nemzeti könyvtár használói nem panaszkodtak a minőségre, a hibák kijavítása fontos a gyűjtemény értékének növelése szempontjából, ezért 2015-ben elhatározták az OCR-ezés megismétlését. Az eredeti szövegfelismerést az *ABBYY FineReader* (7. és 8. verzió) szoftverrel végezték. Ennek létezik frissebb verziója (15.0) is, de ahhoz a finn fraktúr betűtípus alkalmazása nagyon költséges lett volna, ezért a nyílt forráskódú *Tesseract* 3.04.01 verziójára esett a választás.

Az újra-OCR-ezés eredményeinek kiértékeléséhez úgynevezett *ground truth* adtamintát (előre ismert értékek – „ideális, várható eredmény”, melyet statisztikai modellekben használnak egy hipotézis igazolására) hoztak létre, amely alapján az új és a régi szövegfelismerés hatékonysága összevethető egymással. A minta összeállításához olyan, eltérő évtizedekből származó oldalakat választottak ki, amelyeket fraktúr betűtípussal nyomtattak. A végső adatminta 479 oldalt foglalt magába, 1836 és 1918 közötti hírlapokból és folyóiratokból. A *ground truth* szöveget két lépésben manuálisan javították: először egy külső partner végezte az *ABBYY FineReader 11* kimeneti értékei alapján, majd a végső korrekciót a nemzeti könyvtár munkatársai készítették el házon belül. Ezáltal egy elfogadható referenciaminta született az új optikai karakterfelismerés pontosságának ellenőrzéséhez.

Az új és a régi OCR-eredmények összevetése során a *Tesseract* kimeneti értékei 85,4%-os egyezést mutattak a referenciaként szolgáló *ground truth* mintával. A régi OCR esetében ez az arány 73,1%, míg az újabb *ABBYY FineReader 11* esetében 79% volt. Az automata szövegelemzést a finn nyelvű *Omorfi* nyílt forráskódú morfológiai adatbázis – és annak egy XIX. századi finnre specializált változata, a *HisOmorfi* – segítette. A *ground truth* minta lehetővé teszi a statisztikai elemzésben használt F-mérték

alapján történő összevetést is. Ezt a pontosság és a fedés alapján határozzák meg, és átfogó képet biztosít az újra-OCR-ezés hatékonyságáról. Ennek eredményeképpen megállapították, hogy a régi OCR-ezéshez képest közel 25%-kal csökkent a karakterhibák mennyisége a *Tesseract* javára, amely több szót ismer fel hibátlanul, mint a korábban alkalmazott szoftver, a hibás szóalakokban a *Tesseract*nál azonban több volt a karakterhiba. Ennek következtében növekedett a hibátlanul felismert szavak száma, ám a fel nem ismert szavak jóval nehezebben olvashatók. Kis- és nagybetűk esetében nem volt jelentős tévesztés, ráadásul az újra-OCR-ezés során a *Tesseract* konzisztens módon ismerte fel a finn ábécé karaktereit. A *HisOmorf*i morfológiai elemzése is 9%-kal javult az újra-OCR-ezés hatására.

A szerzők a <https://digi.kansalliskirjasto.fi/opendata> weboldalon nyílt adatokként közzétették eredményeiket, ami hasznosnak bizonyulhat azok számára, akik régi anyagokat digitalizálnak, vagy korrekciós algoritmusokat fejlesztenek, de más projektek (pl. a *Transkribus* kézirat-felismerő platform) is profitálhatnak belőle.

A *ground truth* módszernek akad némi hátulütője is: egyrészt nem reprezentatív a minta, másrészt alkalmazása hajlamos a túlilleszkedésre (*overfitting*), vagyis kevésbé felel meg általános következtetések levonására. A szerzők ezért egy más mintán, az *Uusi Suometar* című hírlap 1869–1918 közötti teljes anyagán is elvégezték az újra-OCR-ezést, ami a *HisOmorf*i szövegelemzésének tanúsága szerint 15,3%-kal több helyesen felismert morfológiai egyiséget eredményezett.

(Bódog András)

Lásd még 145, 152, 203

Adatbázisok

195/2020

KLASSEN, Timothy W.: Science A&I database holdings at ARL and Oberlin Group libraries, 2011–2016 : a longitudinal study. – Bibliogr. In: College & research libraries. – 81. (2020) 2., p. 215–234.

Elérhető tudományos bibliográfiai adatbázisok az ARL és az Oberlin-csoport tagkönyvtáraiban, 2011–2016: egy longitudinális vizsgálat

Adatbázis -természettudományi és műszaki; Állomány-alakítás; Felmérés; Felsőoktatási könyvtár; Tudományos és szakkönyvtárak

Miután a Tudományos Könyvtárak Egyesülete (ARL) egyik kanadai tagkönyvtárban költségvetési megszorítások miatt jelentős mértékben lecsökkentették az elérhető tudományterület-specifikus természettudományos bibliográfiai adatbázisokhoz (más néven referáló és indexelő adatbázisokhoz – *abstracting and indexing databases*, A&I) való hozzáférést, a szerző elhatározta, hogy feltérképezi, történtek-e hasonló megszorítások más felsőoktatási könyvtárakban, valamint milyen trendek jellemzők az ilyen adatbázisok könyvtári megléte (*holdings*) tekintetében. A kutatás nyolc éve folyamán évente 108 ARL-könyvtár és 74 Oberlin-csoportbeli tagkönyvtár honlapjának „adatbázisok A-tól Z-ig” listáját tekintette át, hogy megkeresse, mely tételek szerepelnek rajtuk a 21 általa kiválasztott természettudományos és műszaki bibliográfiai adatbázis közül. Rögzítette és ellenőrizte az új előfizetéseket és a lemondásokat is. Az eredmények szerint csekély változás volt tapasztalható több tudományterület-specifikus adatbázis meglétében, beleértve a *MathSciNet*-et, a *SciFinder* *Scholart* és a *GeoRef*-et. Ám számos egyéb adatbázis előfizetéseiben visszaesés történt, mint például az *INSPEC*, a *Biological Abstracts* és a *Compendex* esetében. A szerző a *ProQuest* és az EBSCO tudományos bibliográfiai adatbázisainak meglétét is felmérte, a vizsgált mintában ezek előfizetéseinek száma kismértékben visszaesett. A *Scopus* és a *Web of Science* átfogó bibliográfiai adatbázisainak jelenléte szintén a kutatás részét képezte: bár a két adatbázis közül még mindig a *Web of Science*-re fizettek elő többen, a *Scopus* esetében számottevő előretörés volt megfigyelhető a könyvtárak „A-tól Z-ig” listáin.

(Autoref. alapján)

Nyomtatott dokumentumtípusok

Lásd 161, 177, 205

Audiovizuális, elektronikus, optikai információhordozók

196/2020

HRUŠKA, Zdeněk: Projekt CDArcha : ochrana fondu optických datových disků v knihovnách. – Bibliogr. In: Čtenář. – 71. (2019) 9., p. 308-309.

Projekt CDArcha: az optikai lemezek állományainak megőrzése a könyvtárakban

Állományvédelem; Elektronikus könyvtár; Feldolgozó munka; Formátum -gépi; Gépi dokumentumleírás; Központi szolgáltatások; Megőrzés; Optikai lemez; Regionális könyvtár

A Morva Területi Könyvtár gyűjteményében kb. 25 ezer optikai lemez található, ezek adatainak védelmére hozták létre a *CDArcha* projektet. Az RDA szabályzat alkalmazása előtti, korábbi feltárásból nem derül ki egyértelműen, hogy mennyi a hangzó CD és mennyi az adathordozó (CD-ROM, DVD-ROM) a lemezek közül. A projektben elsősorban az adathordozó lemezekkel foglalkoztak. A könyvtár katalogizálási szabályzata alapján a lemezeket két csoportba sorolták: az önálló dokumentumnak tekinthető lemezeket CDR és CDR2 néven vették fel, a másik csoportba a monográfiák és periodikák mellékleteként megjelenő lemezek kerültek (ezek nem szerepelnek önálló tételeként a katalógusban). A CDR és CDR2 lemezeken többnyire ún. szürke irodalom található: konferenci anyagok, felsőoktatási jegyzetek, kutatási jelentések stb. Az olvasók kényelme érdekében ezeket igyekeznek közvetlenül feltölteni a cseh *Kramerius* digitális könyvtárba, így tartalmuk a könyvtár tereiben néhány kattintással elérhető. Mivel a *Kramerius* a PDF formátumot támogatja, a lemezeken lévő fájlokat ebbe a formátumba konvertálják, ami az *MS Office* vagy *Open Office* programokkal készült dokumentumok, valamint a képek esetén valósítható meg leginkább. Ha a teljes lemez bekerül a *Kramerius* rendszerébe, a kölcsönzését megszüntetik. Ezzel párhuzamosan az állományokat egy külső tárhelyre is mentik. Ha a lemez audio- vagy videoanyagot, illetve alkalmazásokat, adategyütteseket vagy egyéb olyan fájlokat tartalmaz, melyeket nem lehet ilyen módon a *Kramerius*ba importálni, akkor a hordozó továbbra is használatban, forgalomban marad. Mivel a folya-

mat meglehetősen időigényes, a könyvtár optikai lemezeinek néhány év alatt csak a 10%-át sikerült feldolgozni (kb. 2000 lemezt). Annak érdekében, hogy felgyorsítsák és automatizálják a munkát, a feladatba informatikus könyvtáros hallgatókat is bevontak a Morva Egyetemről, akik a DROID nevű programmal azonosították a mintaként kijelölt közel 200 lemez adattartalmát és formátumait.

A CDArcha projekt révén egy olyan egyszerű rendszert kívánnak létrehozni, amely a jövőben alkalmas lesz a cseh könyvtárak állományában lévő optikai lemezek adatainak központi szerveren történő, hosszú távú megőrzésére. A kliens-alkalmazás segítségével a könyvtárak feldolgozhatják optikai lemezeiket, amelyeket a központi szerver tárol. A duplikáció megelőzését kettős kontroll szolgálja, a bibliográfiai metaadatok és a lemezadatok ellenőrzésével, összevetésével.

Egy adathordozó feldolgozása a rajta lévő vonalkód azonosításával kezdődik, majd a katalógus metaadatainak letöltését követően a CDArcha-kliens alkalmazása elkészíti a lemez adatképét, amely egy, az ISO 9660-as szabványon alapuló ISO-képfájl. Ezután beszkennelek a lemez tetejét, borítóját és esetleges füzetmellékletét. Az összes adatot további feldolgozásra a szerverre küldik; itt a DROID alkalmazás kimenetei is beépülnek a folyamatba, majd OCR-szkennelés után ún. *BagIt* csomagba mentik az adatokat. Az adat- és metaadatsomagot ezután a szerveren tárolják, és lehetővé válnak az adatok biztonságát védő automatikus ellenőrzések is. Ezzel megvalósul az ún. bitszintű, hosszú távú adatarchiválás. További kérdésként merülhet föl, hogy vajon a könyvtárak feladata-e a szoftverek és multimédiás tartalmak hosszú távú megőrzése, vagy más, profilban ezekhez a dokumentumokhoz közelebb álló közgyűjteményeknek (galériáknak, múzeumoknak) kellene ezzel foglalkozniuk. A könyvtáraknak mindenképpen cselekedniük kell; az optikai lemezek a gyűjtemények szerves részei, ezért védelemre és megőrzésre szorulnak. A CDArcha projekt e folyamat első, fontos lépésének tekinthető.

(Prókai Margit)

Lásd még 142, 160, 162

Információ- és kommunikációs technológia

197/2020

DOUŠA, Ondřej: QR kódy a jejich využití v knihovnách. – Bibliogr. In: Čtenář. – 71. (2019) 10., p. 348-350.

A QR-kódok és könyvtári alkalmazásuk

Honlap; Információtechnológia; Marketing; Mobilkommunikáció; Online katalógus; Szoftver; Városi könyvtár

A QR-kódok a vonalkódok továbbfejlesztett utódai, amelyek a számokon és betűkön kívül speciális 8 bites jeleket is tartalmazhatnak; csak számokból 7089 karakternyi, alfanumerikus értékekből 4296 karakternyi, bináris adatokból 2953 bájtnyi információt képesek tárolni. A szlengben az „útvesztő” vagy „labirintus” kifejezést is szokták használni rájuk, ugyanis mindig négyzet alakúak – sarkaikban három *finder* négyzettel –, a fekete kockák, amelyek a kód teljes tartalmát rejtik, pedig egy útvesztőre emlékeztetnek. A mintázat sűrűsége két tényezőtől függ: a kódban rögzített információktól és az önellenőrző (hibajavító) résztől. Utóbbi nagy előnye a grafikus megjelenítés és beolvasás pontatlanságainak kiküszöbölése. Mi szükséges a kódok értelmezéséhez? A már közismert vonalkódolvasók elég drágák, és csak üzleti célra szerzik be őket. Manapság azonban mindenkinek lapul a zsebében egy kamerával rendelkező okoseszköz, amely a QR-kódok szkennelésére is alkalmas. Akinek az eszköze alapértelmezetten nem tudja olvasni a kódokat, az könnyedén letölthet az operációs rendszerével kompatibilis – többnyire ingyenes – alkalmazásokat.

A QR-kódokat a könyvtárak mára már számos területen használják, jellemzően valamilyen információ kiegészítésére vagy gyors elérési útvonal biztosítására, a kódban tömörített URL-ek beolvashatók például plakátokról vagy szórólapokról. Érdekes alkalmazási területet jelentenek a névjegyek, amelyek gyakran tartalmaznak QR-kódot a gyors azonosításhoz. Erre találunk példát az Ostrovi Városi Könyvtár honlapján (<https://mkostrov.cz>), ahol a munkatársak kiválasztásakor megjelennek a QR-kódos névjegyek, melyek adatai (név, cím, telefonszám, e-mail) a beolvasás után a mobiltelefonban bekerülnek a kapcsolatok, elérhetőségek közé. Egy másik fontos alkalmazási

terület az eseményekhez kapcsolódik: a rendezvény megnevezése mellett található QR-kód szkennelés után minden fontos információt (helyszín, időpont) áttemel a telefon naptárába.

Az Ostrovi Városi Könyvtárban nemrég áttértek a vezeték nélküli wifi használatára. A biztonságos bejelentkezéshez szükséges jelszóról az olvasókat szórólapokon és plakátokon tájékoztatták, amelyeket QR-kóddal is elláttak, így a beolvasás után egyetlen gombnyomással lehet csatlakozni az ingyenes hálózathoz.

A QR-kódok a könyvek és az audiovizuális dokumentumok azonosítására is alkalmasak: képesek a polcokon lévő és az azokról hiányzó (raktári vagy kikölcsönzött) dokumentumok információit megosztani a használókkal, és közvetlen kapcsolatot teremteni az online katalógushoz, megmutatva a kínálatot és a példányok elérhetőségét. Érdekes ötlet a QR-kódok elhelyezése magukon a könyveken, akár egy sorozat további köteteire, akár a szerző egyéb műveire utalva. Plakátokon való kiemeléséknél a könyvborítókát a katalógushoz kapcsolt QR-kódok kísérhetik. Végül a QR-kódok segítségével a webre vezető információk versenyekhez, vetélkedőkhöz is kiaknázzhatók, erre szolgál példaként a *Geocaching* vagy a *Mysterycaching* játék.

A QR-kódok tehát széleskörűen alkalmazhatóak a könyvtárakban, többek között hasznosnak bizonyulnak a könyvtár honlapján lévő alapvető információk megosztására az intézmény tábláján, de fontos a szórólapokon, plakátokon való megjelenítésük is, azaz minden olyan esetben érdemes élni velük, ahol területi vagy esztétikai okokból nem lehetséges egy adott területen minden információt közölni.

Hogyan lehet QR-kódokat előállítani? Egy általános kódgenerátor megtalálható a <http://goqr.me> oldalon, a cseh könyvtárak a <https://www.qikni.cz/generovani-qr-kodu.html> oldalt használhatják, valamint érdemes felkeresni a <https://www.qrcode-monkey.com/> és a <https://www.unitag.io/qrcode> oldalakat is.

A QR-kódok alkalmazása során vegyük figyelembe, hogy mindig legyen mellettük alternatív információs lehetőség, és ne vigyük túlzásba a használatukat. Fontos szempont, hogy a kód megfelelő nagyságú legyen, illetve rendelkezzen megfelelő szintű önellenőrző (hibajavító) mechanizmussal. A könyvtár feladata az is, hogy megtanítsa az olvasókat a QR-kódok használatára. Végezetül: ne felejtsük el időnként ellenőrizni a kódjainkat!

(Prókai Margit)

198/2020

KONEČNÝ, Maroš – SKUPIN, Tomáš: 3D tlač ako služba v Univerzitnej knižnici UNIZA. – Bibliogr. In: ITlib. – 24. (2020) 1., p. 30-33.

Res. angol nyelven

A 3D-s nyomtatás mint szolgáltatás a Zsolnai Egyetem Könyvtárában

Egyetemi könyvtár; Eszkőztár; Hardver; Információtechnológia; Szolgáltatások

A 3D-s nyomtatás térhódítása nemcsak a háztartásokra, hanem az intézményekre, könyvtárakra is jellemző. A Zsolnai Egyetem (UNIZA) Könyvtára az elmúlt években számos új szolgáltatást indított, melyek között a legnagyobb visszhangot a 3D-s nyomtatás bevezetése váltotta ki. Ez a kapcsolódó eszközök elérhetővé válásának köszönhető: a szlovák webshopokban a *Prusa i3 MK3S* 3D-s nyomtató ára 750 euró, amihez 1 kg alapanyag 15 euróba kerül. A kedvező ár miatt döntött a Zsolnai Egyetem Könyvtára a nyomtató megvásárlása mellett.

A 3D-s nyomtató olyan eszköz, amely a műanyag vagy fém alapanyagból meghatározott finomságú rétegeket épít, ezáltal háromdimenziós tárgyakat állít elő. Az eljárás szabadalma *Charles Hull* nevéhez kapcsolódik, aki már 1986-ban alkalmazta, majd 2008-ban *Adrian Bowyer* forradalmasította az új technológiát. A 3D nyomtatószáll leggyakrabban használt alapanyaga az akrilnitril-butadién-sztirol (ABS) és a biológiai úton lebomló, hőre lágyuló műanyag, a polilaktid sav (*polylactid acid*, PLA). A 3D-s nyomtatáshoz manapság már nemcsak műanyagokat, hanem fémeket, üveget, elasztikus és ún. élő anyagokat is használnak.

A különböző ipari alkalmazásokat követően a 3D-s nyomtatás könyvtári szolgáltatásként való bevezetése

a használók kreativitását és képzelőerejét vette célba. A külföldi könyvtárakban a 3D-s nyomtatás már a tudományos stúdiumok szerves részét képezi, és az egyetemi oktatók és hallgatók napi szinten használják. Az UNIZA Könyvtárban a 3D-s nyomtatás a közelmúltban vált nyilvánosan elérhető szolgáltatássá. Nem szükséges, hogy a használók önállóan irányítsák a készüléket: a különböző modellekhez segítséget nyújt a népszerű *thingiverse.com* oldal, ahol szabadon letölthető digitális tárgyak találhatók, melyeket a könyvtári munkatársak segítségével ki lehet nyomtatni. A szolgáltatás elindításakor fontos szempont volt a megfelelő alapanyag kiválasztása a nyomtatáshoz, amely a munkatársak biztonságát nem veszélyezteti. A fent említettek közül a PLA a legkevésbé toxikus alapanyag, ezért az UNIZA Könyvtárban kizárólag ezt használják. Bár a 3D-s nyomtatás a könyvtárban még kísérleti fázisban van, néhány projektet már sikerült megvalósítani. A légi közlekedés oktatásához például repülőmodellt nyomtattak, egy műszaki-orvosbiológus hallgató pedig működő véroxigénszint-mérőt állított elő.

A 3D-s nyomtatás elmúlt 2 hónapja alatt az intézményben 21 használó összesen 39 modellt hozott létre, amihez közel 1220 g anyagot használtak fel. Az átlagos nyomtatási idő 2 óra 15 perc volt. A szolgáltatás ára a könyvtárban 0,05 euró grammonként, azaz a modellek elkészítéséhez legfeljebb 1 euróval kell számolni. A 3D-s nyomtató lehetősége mellett a könyvtár használóképzést is folytat, amelynek során az érdeklődők megismerhetik az eljárás sajátosságait (modellezés, összetevők, beállítások, szoftverek, problémamegoldás). A képzésekről a könyvtár honlapja nyújt tájékoztatást.

(Prókai Margit)

Lásd még 136, 141, 154, 165, 167

Könyvtárgépesítés, könyvtárépület

Könyvtárgépesítés általában

Lásd 138

Könyvtárépítés, -berendezés

199/2020

RUNGE, Petra: Die Burg Bibliothek – ein Ort der Inspiration In: Bibliotheksdienst. – 54. (2020) 1., p. 52-59.

Res. angol nyelven

A Várkönyvtár, az inspiráció helye

Enteriőr; Felsőoktatási könyvtár; Képgyűjtemény; Könyvtárépítés, berendezés; Könyvtárépület -egyetemi, főiskolai; Szolgáltatások

A Várkönyvtár (*Burg Bibliothek*) a hallei művészeti főiskola (*Burg Giebichenstein Kunsthochschule*) médiaközpontja és Közép-Németország legjelentősebb művészeti szakkönyvtára. Az ezernél több diákot oktató intézmény története a könyvtár életében is visszatükröződik. Alapításakor, 1915-ben vette át elődjének, a *Gewerbliche Zeichen- und Handwerkschulének* a könyvanyagát. 1958-ban kapott a képzőintézmény főiskolai rangot, így a könyvtár is főiskolai könyvtár lett, melyet mellékfoglalkozású munkatársak működtettek. 1979-ben alkalmaztak először szakképzett vezetőt, aki feltárta és folyamatosan fejlesztette az állományt. 1986-ban a könyvtár elhagyta a campust, és 2001-ben a Giebichenstein-várral szembeni épületbe, az ún. fehérházba került, amit eredetileg átmeneti megoldásnak szánták az új könyvtár felépítéséig, de ez az időszak 15 évig tartott.

A 2007–2008. évben a tervezett új könyvtár megkapta az Európai Regionális Fejlesztési Alap támogatását, és elindulhatott a munka. 2011-ben írták ki a nemzetközi építészeti pályázatot; 30 építésziroda kapott meghívást a tervezésre. (Két német cég lett a nyertes, melyek megbízást kaptak a tervezésre, majd a kivitelezésre.) Az alapkövet 2014 januárjában tették le, és 2015 végén ünnepélyesen megnyílt az új,

háromszintes épület, amely azóta több építészeti díjban részesült.

A könyvtár nemcsak a főiskola hallgatóit és tanárait szolgálja heti 55 órában, hanem a város lakóit is. Mintegy 2000 négyzetméteren biztosít különböző típusú forrásokat a látogatóknak. A földszinten a bejárat közelében kölcsönzőpult fogadja az érkezőket, és itt helyezték el a zárható tárolószekrényeket és a számítógépeket is. A pult előtti fotelekben lehet pihenni vagy várakozni, de ebben a térben rendezik meg a főiskola éves kiállításait is. A könyvtárhoz tartozó szemináriumi terem is hamar népszerű lett. (Itt konferenciákra, a szenátus üléseire és a diákok projektjeinek bemutatására kerül sor.) A használók a szabadpolcon elhelyezett dokumentumok között válogathatnak.

Az első emeleten nyitott tér dominál, ahol a könyvtár munkatársai is dolgoznak, lehetővé téve, hogy tájékoztatásért hozzájuk forduljanak az olvasók. Itt kapott helyet a közel 1000 darabos anyagminta-gyűjtemény is, amely az iparművészeti oktatást és kutatást szolgálja. A második emeleten a világos, csendes térben a folyóirat-gyűjtemény várja a látogatókat. A kínálatot több mint 160 kurrens folyóiratcím és 5 év-folyamnyi bekötött folyóiratok alkotják, de ezen az emeleten találunk csoportos tanulásra alkalmas tereket és egyéni kutatóállomásokat is. (A wifi-kapcsolat minden szinten elérhető a látogatók számára.)

2017-ben a könyvtárat összevonták a főiskola levéltárával, és a könyvtár vezetője, *Petra Runge* lett az így létrejött egység irányítója. A levéltári gyűjtemény őrzi a főiskola működésének dokumentumait, valamint elődintézményeinek anyagát. Ezen felül a könyvtár kiegészül egy műtárgykollekcióval is, melyben a művészet és dizájn valamennyi ágából – a festészettől a divaton át a szobrászatig, az ipari formatervezéstől a multimédia-dizájnig – gyűjtik az alkotásokat. Az anyag zömét digitálisan feldolgozták, és a BOM (*Bild/Objekt/Material*) nevű adatbázisban tették elérhetővé a főiskolán belül.

A cikket a jövő évek terveinek rövid ismertetése, illetve a „Számok és tények könyvtárról” című összeállítás zárja.

(Murányi Lajos)

200/2020

WENNERHOLD, Markus: Unter himmlischen Polygonen : Neukonstruktion des Glasdachs und Sanierungsmaßnahmen an der Staatlichen Bibliothek Passau. – Bibliogr. In: ABI-Technik. – 40. (2020) 1., p. 2-17.

Res. angol nyelven

Égi sokszögek alatt: az üvegtető újraépítése és felújítási munkálatok a Passaui Állami Könyvtárban

Általános tudományos könyvtár; Átéptetés; Épületgépezet; Könyvtárépítés, berendezés; Könyvtáráru

A Passaui Állami Könyvtár (*Staatliche Bibliothek Passau*, SBP), melyet 1612-ben jezsuita kollégiumi könyvtárként alapítottak, Németország egyik első nyilvános bibliotékája. A jelentős régikönyv-állomány a jezsuitáknak és az 1803. évi szekularizációnak köszönhető: ekkor ugyanis a városból és a környékről jelentős egyházi gyűjteményeket szállítottak ide (középkori kéziratok és 300 ősnymtatvány került be az állományba). Ma a Passau óvárosában található SBP általános könyvtárként működik 360 000 egységgel, amihez még hozzá kell számolni a passaui püspökség 70 000 tételes régi könyves gyűjteményét, melyet az SBP 1970 óta gondoz.

Az idő előrehaladtával az állomány egyre több helyet foglalt el a jezsuita kollégium – napjainkban a Gymnasium Leopoldinum otthona, illetve kiállítóhely – épületében. 1967-ben a bajor állam úgy döntött, hogy kollégium melletti, egykori papi szeminárium épülete lesz az SBP új székhelye, természetesen jelentős mértékű átéptetés után, ami 1972-ig tartott. (Ekkor készült el a reneszánsz árkaos belső udvart befedő üvegtető is, mely alatt a 60 főt és 20 000 kötetet befogadó nagy olvasótermet alakították ki.) Negyven évig nem kellett hozzányúlni az épülethez, de azután a jelentős beázások miatt a tetőszerkezet cseréjére szorult, emellett más munkák is szükségesek váltak (pl. az előadóterem, a hangosítás és a tűzvédelem korszerűsítése, az akadálymentesítés, az olvasótermi padló cseréje). A bajor állam illetékes minisztériuma 2014-ben 2,5 millió eurót biztosított a felújításra (a végösszeg 3,33 millió euró lett).

Az előkészítés során eldöntötték, hogy a munkálatok idején nem zárnak be teljesen, hanem csökkentett szolgáltatásokat nyújtanak. 2015 nyarán az olvasótermi állományt 951 kartondobozba csomagolták, és egy költöztető cég raktárában helyezték el.

A régi üvegtető bontása előtt még védőtetőt is kellett készíteni a beázás elkerülése érdekében, így 2016

márciusában indult a két évig tartó építkezés. (Hátértette a munkát, hogy az olvasóterem padlója alól 67 tonna rákkeltő anyagot tartalmazó szigetelőanyag került elő, amit veszélyes hulladékként kellett kezelni és elszállítani, illetve a kölcsönzőben végzett munka során gondatlanságból víz került a pincébe, ahol a telefon- és internetkábelek futottak, és a szárítás több hétre vetette vissza a munkálatokat.)

Kicsérélték a polcrendszert, a galéria korlátjait, a világítást, áthelyezték a lépcsőfeljárót, de a legnagyobb munka az üvegtető kialakítása volt. (Az első tervváltozatot a műemlékvédelmi hatóság elutasította, így át kellett dolgozni, hogy jobban belesimuljon az óváros építészeti környezetébe.) Az optimális megvilágítást és hőszigetelést is biztosító új tető végül az első emelet szintje fölé került – így nem emelkedik a második emelet tetőszerkezete fölé –, és speciális, háromszög alakú üvegtáblákból és acél tartószerkezetből állították össze, ami a trapéz alaprajzú belső udvar miatt gondos tervezést igényelt. (A cikkben rajzok és fényképek illusztrálják a műszaki megoldást.)

Ezután a szerző a hangosítás, az akadálymentesítés és a tűzvédelem kérdéseit ismerteti, majd az ünnepélyes megnyitóval (2018. november 21.) zárja cikkét. Hiába a megújult és jól működő infrastruktúra, sajnos nem alakult minden ideálisan: a bedobozolt és raktárba szállított szabadpolcos állomány 10%-a penészes lett a helytelen tárolás miatt. Ez ügyben kártérítési per indítására volt szükség.

(Murányi Lajos)

Lásd még 152, 182

Számítógépes könyvtári rendszerek

201/2020

BREEDING, Marshall: 2020 library systems report : fresh opportunities amid consolidation In: American libraries. – 51. (2020) 5., p. 30-41.

Könyvtári rendszerek 2020: új lehetőségek és konszolidáció

Integrált gépi rendszer; Nemzetközi helyzetkép; Szoftver; Szoftverválasztás

A könyvtári rendszerek piacán 2019-ben zajló mozgások egyrészt tovább szűkítették a szállítók közötti választás lehetőségét, másrészt – fejlesztői oldalról –

újabb nyitáshoz vezettek az oktatási rendszerekkel való integrálhatóság és a tartalomszolgáltatás irányába.

A legnagyobb, főként a felsőoktatási és tudományos könyvtárakat érintő változás, hogy az *Innovative Interfaces* felvásárlásával az akadémiai szektorban amúgy is piacvezető *ProQuest* további termékekkel egészíthette ki portfólióját. Vélelmezhető, hogy a cég – részint az új beszerzéseire alapozva – idővel a közkönyvtári piacon is vezető szerepre tör. Mindenestre a terjeszkedést nemcsak felvásárlások révén, hanem új termékek fejlesztésével is támogatni kívánják. Ilyenek például az *Almán* alapuló *Leganto* és az *Esploro* – mindkettő elsősorban felsőoktatási és tudományos könyvtári igényeket elégít ki.

Az *Ex Libris* a *ProQuest* 2015-ben megvásárolt, teljes tulajdonú leányvállalata. A felsőoktatási könyvtári rendszerek területén a cég pozíciója 2019-ben tovább erősödött. Legfontosabb terméke az *Alma* könyvtári szolgáltatási platform (KSZP), amelyre 2019-ben 102 szerződést kötöttek (ezek közül több egész konzorciumokra vonatkozik), az installációk száma így összesen 1769-re nőtt. Ugyanebben az évben további 115 szerződést kötöttek a cég *discovery* szolgáltatására (*Primo*). Az *Innovative*-től „örökölt” egyes termékek tovább erősíthetik a vállalat helyzetét.

A legfőbb rivális az *EBSCO Information Services*, amelynek vezető terméke az *EBSCO Discovery Service* (EDS), valamint egyre inkább elterjedő hitelesítési szolgáltatása, az *OpenAthens*. Az *EBSCO* mindenekelőtt a közösségi fejlesztésekben, nyílt forrású megoldásokban bízik, ezért se kezdett új KSZP fejlesztésébe. Helyette a *FOLIO* kezdeményezést támogatja anyagi beruházással, fejlesztéssel és marketinggel. Az *EBSCO*, amelynek bevételei elsősorban a tartalomszolgáltatásból erednek, újabban aktív a nyílt tudomány terén (ld. befektetését a *Code Ocean* platformba), illetve partnerségre lépett a digitális megőrzésben érdekelt, ugyancsak nyílt forráskódú megoldásokkal operáló *Arkivum*mal.

A nonprofit szervezetként működő *OCLC* szintén meghatározó piaci szereplő. Erősségei közé tartozik például a könyvtárközi kölcsönzést támogató rendszere (*WorldShare Interlibrary Loan*, *WIL*), kiemelt termékei pedig a *WorldShare Management Services* (*WMS*) – amely a felsőoktatás számára kínált KSZP –, illetve a közkönyvtárak igényeire szabott *OCLC Wise*. A *WorldCattell* hatékonyan együttműködő *WMS*-t 2019-ben főleg közepes méretű felsőoktatási könyvtárakban vezették be, de néhány nagyobb egyetemi

könyvtár is megvásárolta. A *Wise* 2013-ban került az *OCLC* tulajdonába; az európaiak (főleg holland és belga könyvtárak) után immár amerikai közkönyvtárak is használják.

Ami a nyílt forráskódú mozgalmat illeti, a *FOLIO* jelenleg lép a korai fejlesztési szakaszba, és – moduláris felépítése, valamint mikroszerviz-alapú technikai infrastruktúrája révén – remélhetőleg idővel megfelelő alternatívát jelent majd a hasonló célú kereskedelmi szoftverekkel szemben. Az első *FOLIO*-használó intézmény a svéd *Chalmers Műszaki Egyetem* könyvtára, 2020–2021-ben várhatóan új könyvtárak csatlakoznak az implementáláshoz. Ha a fejlesztés a tervek szerint halad, a felsőoktatási szektorban még egy olyan félelmetes versenytárs mellett is sikerülhet labdába rúgni, mint amilyen az *Alma*. A nyílt forráskódú könyvtári rendszerek terén ugyanakkor természetesen továbbra is a *Koha* IKR a fő befutó. A *ByWater Solutions* immár tíz éve nyújt támogatást a *Kohához*; 2019-ben 38 új szolgáltatást adtak el 75 könyvtár számára. Az összes (1296) *Koha*-használó intézmény között a közkönyvtárak vannak többségben (880), de szép számmal akadnak felsőoktatási könyvtárak is (151).

Összegezve, a piac konszolidációja egyben várokozásokkal teli légkört is teremt. A közkönyvtárak feltűnése például a *ProQuest* stratégiai terveiben új kihívások elé állíthatja a többi szereplőt, és eltérő reakciókat, piaci átrendeződést válthat ki. A könyvtári informatika emellett elérkezett egy új fejlődési szakaszba – kérdés, mennyire élnek majd a lehetőséggel a jelentős fejlesztési kapacitással rendelkező nagyvállalatok.

(Dancs Szabolcs)

Lásd még 143, 166, 170

Számítógép-hardver

Lásd 198

Számítógép-szoftver

Lásd 194, 197, 201, 202

Elektronikus könyvtár

202/2020

JIANG, Zhehan – FITZGERALD, Sarah Rose: Promoting institutional repositories via visualizations : a change-point study. – Bibliogr. In: New review of academic librarianship. – 25. (2019) 1., p. 95-112.

Az intézményi repozitóriumok népszerűsítése vizualizációk segítségével: egy változásdetektációs vizsgálat

Adatfeldolgozás; Elektronikus könyvtár; Felsőoktatási könyvtár; Hozzáférhetőség; Kutatás információellátása; Marketing; Szoftver

A cikk azt vizsgálja, hogy egy intézményi repozitórium honlapján bevezetett vizualizációs eszközök növelik-e az oldal forgalmát. Két vizu-

alizációs módszert vettek igénybe az oktatók és a hallgatók figyelmének felkeltésére. Az első egy térkép, amely az intézményi repozitórium tartalmának használatát mutatja meg a világ minden tájáról. Ez a térkép a *Tableau* szoftvert alkalmazva jeleníti meg a *Google Analytics* adatait. A második módszer egy szövegbányászati eszköz, amely lehetővé teszi a használók számára, hogy szófelhőket generáljanak a disszertációk és szakdolgozatok absztraktjaiból tudományterület és publikációs év szerint. A szófelhő az R programozási nyelvet, a *Shiny* szoftvercsomagot és a *tm* nevű szövegbányászati eszközt alkalmazza. Az intézményi repozitórium honlapján töltött kapcsolódási időszakok számának változásait a változásdetektáció módszerével elemezték.

(Autoref.)

Lásd még 136, 164, 190, 193, 196

Kapcsolódó területek

Múzeumok, levéltárak

203/2020

VALEONTI, Foteini – TERRAS, Melissa – HUDSON-SMITH, Andrew: How open is OpenGLAM? Identifying barriers to commercial and non-commercial reuse of digitised art images. – Bibliogr. In: Journal of documentation. – 76. (2020) 1., p. 1-26.

Mennyire nyílt az OpenGLAM? Korlátok a digitalizált művészi képek üzleti célú és nonprofit felhasználása előtt

Digitalizálás; Elektronikus dokumentum; Hozzáférhetőség; Képgyűjtemény; Múzeum; Szerzői jog

Az utóbbi években lendületet vett az OpenGLAM [nyílt hozzáférésű galériák, könyvtárak, levéltárak és múzeumok] és a tágabb értelemben vett nyílt licenc mozgalom a kulturális örökség-szektorban. Jelen tanulmány célja, hogy a végfelhasználók nézőpontjából vizsgálja meg az OpenGLAM kezdeményezést, azonosítva a nyílt licenccel rendelkező művészi képek üzleti célú és nonprofit újrafelhasználásának korlátait.

A szakirodalmi áttekintést követően a szerzők számba veszik, hogy a végfelhasználók hogyan találhatják meg az OpenGLAM-ben részt vevő intézményeket, emellett esettanulmányok segítségével elemzik, milyen folyamatot kell követniük a végfelhasználóknak ahhoz, hogy három művészeti múzeumból nyílt licenccel rendelkező képeket keressenek, töltsenek le és használjanak fel újra.

A szakirodalom eddig többnyire arra összpontosított, hogy intézményi nézőpontból vizsgálja az OpenGLAM-ben történő részvétel kockázatait és előnyeit, és kevés erőfeszítés történt arra, hogy az OpenGLAM-et a végfelhasználók szempontjából értékeljék. A szerzők rávilágítanak arra, hogy a végfelhasználók egy sor akadállyal szembesülnek, amikor szabad felhasználású képeket keresnek, töltenek le és használnak fel újra. A három legfőbb buktató a képek minőségével, a képek nyomon követhetőségével (*image tracking*), illetve a szabad felhasználású és a jogvédett képek megkülönböztetésével kapcsolatos. A kutatás művészeti múzeumok és galériák vizsgálatára szorítkozik. A könyvtárak, levéltárak és az OpenGLAM-ben részt vevő egyéb (pl. régészeti) múzeumok kívül esnek e tanulmány keretein.

A szerzők azonosítják a szabad felhasználású képek üzleti célú és nonprofit újrafelhasználásának gyakorlati akadályait, kiemelve a részt vevő intézmények által fejlesztendő területeket.

A tanulmány szerzői egy keveset kutatott területhez járulnak hozzá azáltal, hogy az OpenGLAM-et a végfelhasználók szemszögéből vizsgálják, és ajánlásokat fogalmaznak meg mind a használók, mind a múzeumok és a galériák számára.

(Autoref.)

Lásd még 150

Kiadói tevékenység

204/2020

DEINZER, Gernot – HERB, Ulrich: Scheinverlage in der wissenschaftlichen Kommunikation : Verbreitung von Predatory Publishing und Lösungsansätze. – Bibliogr. In: Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. – 67. (2020) 1., p. 25-37.

Res. angol nyelven

Fantomkiadók a tudományos kommunikációban: a parazita kiadás elterjedtsége és megoldási javaslatok

Bibliometria; Folyóiratkiadás; Hozzáférhetőség; Kutatás információellátása; Publikálás -tudományos kiadványoké; Tudományos és szakkönyvtárak; Tudományos kutatás

A tudományos kiadóknál bevett gyakorlat, hogy a szerkesztőbizottság meglátja, a tudományos igényű szerkesztés és az adott téma anoním külső szakemberei által végzett lektorálás (*peer review*) biztosítja a szigorú minőségellenőrzést, ezzel pedig az olvasóknak a kiadványokkal szembeni bizalmát.

A tudományos kiadás rendszerében vannak olyan szolgáltatók is, akik kétséges üzleti gyakorlatot folytatnak. A parazita kiadók a nyílt hozzáférés lehetősége mellett publikálási díjat és a nyomdai költségekhez való hozzájárulást szednek be (bár ez a modell az előfizetéssel terjesztett folyóiratoknál is létezik). A parazita folyóiratokra nem jellemző a lektorálás. A tartalom minősége nem ítéltető meg egyértelműen a folyóirat vagy a kiadó neve alapján: a parazita folyóiratokban is előfordulnak minőségi közlemények, és ellenkezőleg: a komoly kiadók folyóirataiban is akadnak kétes publikációk, amelyek például kimerítik a hirdetés vagy a lobbizás kritériumait.

A parazita folyóiratokban három okból publikálhatnak a szerzők:

1. megtévesztő folyóiratcímek (eközben egy-egy cikk akár színvonalas folyóiratokban is közölhető lenne);
2. a gyors és/vagy olcsó publikálás mint cél (ennek során elmarad a minőség tudományos ellenőrzése, a cikk viszont bekerül a szerző publikációs listájába, ami a tudományos előmenetelhez szükséges – sokan nem tudnák megfizetni a magas presztízsű külföldi folyóiratokban való közlést, ezért fordulnak ehhez a lehetőséghez);
3. áltudományos eredmények közzététele (ez már tudatos csalás, melynek felismerése és jelzése fontos feladat).

A parazita folyóiratokról elsőként *Jeffrey Beall* állított össze jegyzéket. Erre épített *Shen* és *Björk* (2015) kutatása is, mely szerint 2014-ben 996 kiadó 11 873 parazita folyóiratot adott ki; míg 2010-ben 53 ezer, 2014-ben 420 ezer cikket jelentettek meg ilyen formában. A kiadók 27%-a indiai székhellyel rendelkezik. A szerzők nagy része ázsiai és afrikai. A parazita folyóiratok piaci részesedése a bevételekből 2014-ben 0,68%-ot tett ki. A parazita folyóiratokra elsősorban az azokban publikáló szerzők hivatkoznak. Hasonló eredményre jutottak a Bielefeldi Egyetemi Könyvtár munkatársai, akik 131 szervezet által finanszírozott publikációk adatbázisa alapján szűrték ki és elemezték az *OMICS Publishing Group* és a *Scientific Research Publishing* gyanús, parazita kiadási gyakorlatát. Ezt a Regensburgi Egyetem kutatásai is megerősítették.

A kiadók és termékeik megbízhatóságáról jó áttekintést adnak az úgynevezett fehér és feketelisták. A fehér listák a transzparens eljárással dolgozó kiadókat tartalmazzák. A legismertebb ilyen források közé tartoznak a *Journal Citation Reports*, a *Scopus*, a *Medline* és a *DOAJ*. Sajnos nem minden esetben aktuálisak, és nem vagy csak évek elteltével tartalmazzák az új indulású kiadványokat. A feketelisták közé tartozik *Jeffrey Beall* említett jegyzéke, amely 2017-tel lezárult. Fehér és feketelistát készít a *Cabell* cég is. A feketelisták célja a figyelem felkeltése. Tudományos szervezetek összefogásával készül a *Think. Check. Submit* elnevezésű, kritikai értékelést szolgáló weboldal is.

A jelenlegi publikálási gyakorlatban a kutatási adatok reprodukálhatósága és a preprint-szerverek alkalmazása jelent kihívást. A tudományos publikálás digitális átalakulásának időszakában további fejlemény a nyílt lektorálás (*open peer review*) térhódítása,

amelynek keretében mind a lektor személye, mind döntése nyilvánosságra kerül. A lektor észrevételei alapján végrehajtott változások nyomon követhetők, és megjegyzések fűzhetők hozzájuk. Szintén új célkitűzés a nyílt tudomány (*open science*), azaz az egész kutatási folyamat átláthatósága és ellenőrizhetősége. A könyvtárak jelentős segítséget nyújtanak a fiatal és a gyakorlott kutatóknak egyaránt. Tanácsokkal látják el őket, hol érdemes publikálniuk, mely kiadókat célszerű elkerülniük, és arra is van példa, hogy átvállalják a publikálási díjakat. Érzékenyíthetik a szélesebb nyilvánosságot, és bibliometriai kutatásokra vállalkozhatnak. Végezetül hozzájárulhatnak a nyílt tudomány infrastruktúrájának biztosításához is.

(Hegyközi Ilona)

205/2020

GOLOVKO, Svetlana Ivanovna: Tradiciâ faksimil'nogo vosproizvedeniâ knižnyh raritetov. – Bibliogr. In: Bibliografiâ i knigovedenie. – (2019) 6., p. 99-107.

Res. angol nyelven

A régi és ritka könyvek fakszimile kiadásának hagyományai

Bibliofília; Hasonmás kiadás; Könyvkiadás története; Régi és ritka könyvek; Reprint; Terminológia

A fakszimilét (hasonmás kiadványokat) aszerint különböztetik meg, mennyire állnak közel az eredeti műhöz. V. E. Barykin felosztása a következő:

- valódi fakszimilék: az eredeti műtől csak a kiadói jelvényben térnek el;
- fakszimile típusú kiadványok (vagy „feltételes fakszimilék”): különböző okokból nem teljesen olyanok, mint az eredeti (hiányzik a borító, más a papír, rövidített a szöveg, mutatókat, kiadói címlapot tartalmaz stb.).

A fakszimilék célja, hogy nyomdai úton a lehető legpontosabban, az eredetihez maximális megközelítéssel úgy reprodukálják a képeket/oldalakat, ahogy azok az eredeti műben találhatók.

A *fakszimile* és a *reprint* fogalmakat gyakran szinonimaként használják, és szabványos, egységes tudományos meghatározások hiányában nehéz a közöttük lévő határvonalat meghúzni. A fakszimile (latinul: *fac simile* = 'tedd hasonlóvá') ritka, régi, egyedi kiadványok és kéziratok, vagy kiemelkedő történelmi és művészeti emlékek reprodukciója, míg a *reprint* jellemzően kis példányszámban kiadott tudományos művek vagy kézikönyvek fototechnikai eljárással készített másolata. A fakszimilék általában kis példányszámban (maximum 1000) jelennek meg, a ki-

adványok egy része lehet sorszámozott. Jó minőségű művészi-nyomdai kivitelezés jellemzi őket, és külön mellékletben megjelenő mutatók tartozhatnak hozzájuk. (A reprintekben nincsenek mutatók.) A fakszimile típusú kiadványokban a kísérszöveg magában a kiadványban található. A fakszimilék többségében az eredeti mű speciális (irodalmi, művészeti) feldolgozást igényel, ami a reprinteknél nem fordul elő.

A szakemberek szerint a fakszimilék legfőbb jellemzője az eredeti mű pontos reprodukálásának szintje, a lehető legteljesebb közelítés az eredetihez, beleértve a szöveg, a papír, az illusztrációk, sőt a hibák visszaadását.

Az első fakszimile 1808-ban Münchenben készült, a legrégebbi német könyv könyomata volt. Oroszországban a régi könyvek és kéziratok fakszimiléi a XIX. század közepén jelentek meg, kiadásukban nagy szerepe volt a tudós társaságoknak. Olyan művek láttak napvilágot, mint 1887-ben a *Polgári ábécé erkölcsi tanításokkal*, I. Péter cár javításait is közölve (eredeti kiadás: Moszkva, 1710). A XIX. század végén és a XX. század elején kiadott fakszimilékkel Barykin is foglalkozott, feltárva az orosz és ósláv kéziratok és könyvek fakszimile kiadásainak jellegzetességeit. Egy 1891-ben kiadott könyvnyomtatási mintakönyvben 126 minta szerepelt a XV–XVI. századból. 1904-ben jelent meg egy fénynyomó eljárással készült reprodukció az *Igor-ének* 1800. évi nyomtatott változatáról. A Rumjancev Múzeum 1912-ben 100 példányban készítette el az *Arhangelszki Evangélium* (eredeti megjelenés: 1092) fakszimiléjét: borítója, papírja, az oldalak vágása, a viaszfaltok és rovarnyomok hűen követték az eredeti művet, melléklete rövid magyarázó szöveg volt. A szovjet időkben is jelentek meg fakszimilék, például az *Academia* kiadó által 1935-ben készített fakszimile *A. N. Radišev Utazás Pétervárról Moszkvába* című művének első kiadásáról (eredeti megjelenés: 1790). Az első fakszimile és miniatűr kiadványokra szakosodott szerkesztőség, a *Kniga* 1977-től rendszeresen közreadja a legkiválóbb kulturális emlékeket, köztük a XX. század első felében megjelent fontosabb műveket. A *Hudožnik RSFSR* kiadó az 1970–1980-as években a fiatal nemzedék érdeklődésének felkeltésére kiadta az orosz illusztrátorok legszebb alkotásait. A szovjet időkben a kiadványok pontosan meghatározott tudományos célokra készültek, a mutatók terjedelme gyakran megegyezik a szövegével.

Napjainkban, a XXI. század elején is működnek fakszimilékkel aktívan foglalkozó kiadók. 2005-ben a *Centropoligraf* kiadó adta közre a híres metszetgyűjtőnek, V. A. Verešaginnak a XVIII. és XIX. századi illusztrált kiadványokat (mintegy ezer művet) be-

mutató könyvét. Említésre méltók a mai könyvkiadók kezdeményezései a könyvritkaságok legújabb nyomdatechnikával történő előállítására, így például a SNEG kiadó ötvözi a hagyományos eszközöket és a nem szabványos megoldásokat az innovatív technológiával.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Lásd még 156

Az ismertetett cikkek forrásai

ABI-Technik (DE)	40. (2020) 1.
AIB studi (IT)	59. (2019) 3.
Alexandria (GB)	29. (2019) 3.
American libraries (US)	51. (2020) 1/2., 5.
Bibliografiâ i knigovedenie (RU)	(2019) 6.
Bibliotekovedenie (RU)	(2019) 5., 6.
Biblioteksblad (SE)	105. (2020) 4.
Bibliothek (DE)	44. (2020) 1.
Bibliotheksdienst (DE)	53. (2019) 10-11.; 54. (2020) 1.
The bottom line (GB)	33. (2020) 1.
BuB (DE)	72. (2020) 1.
Bücherei Perspektiven (AT)	(2020) 1.
Collection management (US)	45. (2020) 1.
College & research libraries (US)	80. (2019) 7.; 81. (2020) 1., 2.
College & research libraries news (US)	81. (2020) 3.
College & undergraduate libraries (US)	26. (2019) 4.
Computers in libraries (US)	39. (2019) 10.
Čtenář (CZ)	71. (2019) 9., 10., 11.
Dialog mit Bibliotheken (DE)	31. (2019) 2.
Documentation et bibliothèques (CA)	66. (2020) 1.
Education for information (I)	35. (2019) 4.
The electronic library (GB)	38. (2020) 1.
IFLA journal (I)	46. (2020) 1.
Information technology and libraries (US)	39. (2020) 1.
Information Wissenschaft und Praxis (DE)	71. (2020) 1.
Itlib (SK)	24. (2020) 1.

Közművelődés

Lásd 155, 184

Határtudományok

Lásd 193

The journal of academic librarianship (US)	46. (2020) 1.
Journal of access services (US)	17. (2020) 1.
Journal of documentation (GB)	76. (2020) 1.
Journal of eScience Librarianship (I)	9. (2020) 1.
Journal of information science (GB)	46. (2020) 1.
Journal of librarianship and information science (GB)	52. (2020) 1.
Journal of library administration (US)	59. (2019) 8.
Journal of library metadata (US)	20. (2020) 1.
Journal of web librarianship (US)	13. (2019) 4.
Knižnica (SK)	21. (2020) 1.
LIBER quarterly (I)	30. (2020) 1.
Library management (GB)	41. (2020) 2/3.
Naučnye i tehničeskije biblioteki (RU)	(2019) 7., 11., 12.
New review of academic librarianship (GB)	25. (2019) 1.
The reference librarian (US)	60. (2019) 3.
Reference services review (US)	48. (2020) 1.
Technical services quarterly (US)	37. (2020) 1.
Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie (DE)	67. (2020) 1.